

SOÚ
Sociologický ústav AV ČR

Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita

Alena Křížková (ed.), Hana Maříková,
Hana Hašková, Jana Bierzová

Recenzovaly:

PhDr. Jaroslava Šťastná

PhDr. Jana Valdřová, Ph.D.

Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 403/05/2474 „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“. Studie byla podpořena Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstrakt	9
Úvod (Alena Křížková)	11
1. Rodiče na trhu práce – reálné možnosti i hypotetické volby (Hana Maříková)	15
1.1. Rodiče a realita na trhu práce	16
1.1.1. Žena a muž coby rodiče – rovnocenná pracovní síla? Aneb reálné možnosti uplatnění matek a otců ve sféře placené práce	16
1.1.2. Aspirace a ambice zaměstnaných matek a otců a překážky jejich realizace	19
1.1.3. Vnímání důležitosti některých podmínek pracovní činnosti a spokojenost s nimi	23
1.1.4. Vnímání souvislosti mezi výkonem placené práce a možností věnovat se dětem?	28
1.2. Preference matek a otců	29
1.2.1. Preference matek a otců ohledně pracovní činnosti	29
1.2.2. Volba sociálně-ekonomického statusu	31
1.3. Závěr	33
2. Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů (Alena Křížková)	35
2.1. Pracovní režim současných rodičů	36
2.2. Rodičovské ideologie pracovního vytížení versus praxe	38
2.3. Jak současní rodiče zvládají kombinaci pracovních a rodinných závazků?	44
2.3.1. Příčiny problémů se zvládáním pracovních a rodinných závazků	45
2.3.2. Strategie zvládání kombinace práce a rodiny	47
2.4. Závěr	49
3. Reprodukční plány a realita rané péče o děti (Hana Hašková)	51
3.1. Reprodukční ideály, preference, plány a chování	51
3.2. Aktuální změny v rodičovství aneb kdo stojí v čele českých rodin s nezaopatřenými dětmi	54

3.3. Rané rodičovství	60
3.3.1. Kdo čerpá rodičovskou „dovolenou“, pečuje o malé děti a jak by to mělo podle názorů českých rodičů být?	60
3.3.2. Vydělávají si pečující na „dovolené“?	64
3.3.3. Kolik času stráví pečující na rodičovské „dovolené“ a co se s ní(m) po jejím skončení stane?	65
3.3.4. Kdo pečuje o dítě po návratu pečujícího z rodičovské „dovolené“ na trh práce?	69
3.4. Závěrem	71
4. Rozdělení domácích prací a péče o děti v rodině (Jana Bierzová)	73
4.1. Péče o děti	74
4.1.1. Využití služeb veřejné péče o děti a dalších osob	75
4.1.2. Rozdělení činností péče o děti v rodině	77
4.1.3. Doba věnovaná péči o děti	80
4.2. Práce v domácnosti	80
4.2.1. Doba věnovaná práci v domácnosti	81
4.2.2. Rozdělení činností práce v domácnosti	84
4.3. Závěry	85
5. Závěry	87
Literatura	91
Shrnutí	95
Summary	98
Zusammenfassung	102

Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita

Alena Křížková (ed.), Hana Maříková, Hana Hašková, Jana Bierzová

Abstrakt

Sociologický výzkum rodičovských strategií kombinace práce a rodiny v životě byl proveden v roce 2005 v rámci projektu „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“ (podpořen grantem č. 403/05/2474 Grantové agentury ČR na období 2005– 2007). Předložená studie je výsledkem analýzy dotazníkového šetření, které se zaměřilo na úroveň vytváření individuálních a rodinných strategií kombinace pracovního a rodinného života českých rodičů a jehož cílem bylo zmapovat situaci a strategie rodičů v současnosti žijících s nezaopatřenými dětmi. Vycházíme z předpokladu, že každý typ rodinné domácnosti a každý věk dítěte představuje pro rodiče (matky i otce) různě vysoké náklady (časové, finanční, emoční, společenské), přičemž tlak těchto nákladů na kombinaci práce a rodiny se s věkem dítěte (rodinným cyklem) i rodinnou situací mění a zároveň, že tento problém kombinace práce a rodiny je jako problém řešen nejčastěji v rodinách s dětmi do 18 let, kdy děti ještě nejsou (většinou) soběstačné zejména ekonomicky. Představy, plány a strategie se s podmínkami pracovního trhu a stereotypními představami o rodinných a pracovních rolích žen a mužů vzájemně ovlivňují a cílem této publikace je toto střetávání popsat a upozornit na určité dimenze této dynamiky v souvislosti s rodičovstvím. První dvě kapitoly Hany Maříkové a Aleny Křížkové mapují střetávání pracovních a rodinných plánů a představ s realitou genderových rolí a podmínek i bariér realizace těchto plánů pro ženy a muže v naší společnosti a výsledné strategie kombinace pracovního a rodinného života současných rodičů. Další dvě kapitoly jsou zaměřeny na vybraná aktuální témata formování rodičovských rolí a strategií v současné české společnosti. Hana Hašková zkoumá reprodukční plány a ranou péči o děti v souvislosti se sociodemografickými změnami v naší společnosti po roce 1989. Jana Bierzová porovnává časové investice matek a otců do péče o děti, práce v domácnosti a placené práce.

Klíčová slova

Kombinace pracovního a rodinného života, rodinné strategie, pracovní strategie, reprodukční strategie a plány, genderové nerovnosti, dělba práce a péče v rodině.

Work a Family Roles and How They Are Combined in the Lives of Czech Parents: Plans versus Reality

Alena Křížková (ed.), Hana Maříková, Hana Hašková, Jana Bierzová

Abstract

A sociological study of parental strategies for combining work and family was conducted in 2005 as part of the project 'Combining Work and Family Life from the Perspective of Gender Relations and Social and Employment Policy in the Czech Republic' (supported by grant no. 403/05/2474 of the Grant Agency of the Czech Republic for 2005-2007). This study is the outcome of an analysis of a questionnaire survey that focused on the degree to which Czech parents develop individual and family strategies for combining work and family life, and the objective was to examine the situation and strategies of parents currently living with dependent children. The study is based on the assumption that every type of family household and each age of a child involve different levels of costs (financial, emotional, social and in terms of time) for the parents (mothers and fathers), and the pressure these costs put on efforts to combine work and family change in relation to the child's age (family cycle) and the family's situation, and also that the problem of combining work and family usually exists in families with children aged 18 or under, who (usually) are not yet independent, especially economically. Ideas, plans, and strategies, on the one hand, and labour market conditions and stereotypical notions about the family and employment roles of women and men, on the other hand, are mutually influential and the aim of this study is to describe this conflict and draw attention to certain dimensions in these dynamics in relation to parenthood. The first two chapters by Hana Maříková and Alena Křížková trace how plans and ideas about work and the family clash with the realities of gender roles and the conditions and obstacles to the fulfilment of such plans for women and men in Czech society and look at the resulting strategies contemporary parents adopt to combine work and family life. The next two chapters focus on the current issues of the formation of parental roles and strategies in contemporary Czech society. Hana Hašková looks at reproduction plans and early childcare in connection with the socio-demographic changes in society since 1989. Jana Bierzová compares the time that mothers and fathers invest in caring for their children, in household work, and in paid work.

Keywords

Combining work and family life, family strategies, work strategies, reproductive strategies and plans, gender inequalities, the division of labour and care in the family.

Arbeits- und Familienrollen und deren Vereinbarung im Leben tschechischer Familien: Pläne und Realität

Alena Křížková (ed.), Hana Maříková, Hana Hašková, Jana Bierzová

Abstrakt

Die soziologische Untersuchung der Strategien von Eltern bei der Vereinbarung von Arbeit und Familienleben wurde im Jahr 2005 im Rahmen des Projekts „Vereinbarung von Beruf und Familie hinsichtlich der Gender-Beziehungen sowie der Sozial- und Beschäftigungspolitik der Tschechischen Republik“ (Förderprojekt Nr. 403/05/2474 der tschechischen Förderprojektagentur für den Zeitraum 2005–2007) durchgeführt. Die vorliegende Studie ist das Ergebnis der Analyse von Fragebögen, die sich mit individuellen und in der Familie gemeinsam erarbeiteten Strategien zur Verbindung von Arbeit und Familienleben tschechischer Familien befassen und deren Ziel es war, die Situation und Strategien heutiger Eltern minderjähriger Kinder zu erfassen. Wir gehen von der Voraussetzung aus, dass jede Art des Familienhaushalts und jedes Alter eines Kindes für die Eltern (Väter und Mütter) einen unterschiedlich hohen (zeitlichen, finanziellen, emotionellen, gesellschaftlichen) Aufwand bedeutet, wobei sich der Druck dieser Aufwände auf die Vereinbarung von Beruf und Familie mit dem Alter des Kindes (Familienzyklus) und mit der Familiensituation ändert; gleichfalls gehen wir davon aus, dass das Problem der Vereinbarung von Beruf und Familie am stärksten Familien mit Kindern bis zum 18. Lebensjahr betrifft, da die Kinder in dieser Zeit insbesondere in wirtschaftlicher Hinsicht (meist) noch nicht selbständig sind. Zwischen Vorstellungen, Plänen und Strategien auf der einen und den Bedingungen des Arbeitsmarktes sowie stereotypen Sichtweisen der Familien- und Arbeitsrollen von Frauen und Männern auf der anderen Seite besteht eine wechselseitige Beeinflussung. Ziel dieser Publikation ist es, diese zu beschreiben und auf bestimmte Dimensionen dieser Dynamik im Zusammenhang mit der Elternschaft hinzuweisen. Die ersten beiden Kapitel von Hana Maříková und Alena Křížková beschreiben das Aufeinandertreffen von Berufs- und Familienplänen und der Realität der Gender-Rollen und -Bedingungen aber auch der Barrieren der Realisierung dieser Pläne, auf die Frauen und Männer in unserer Gesellschaft stoßen; des Weiteren werden die sich daraus ergebenden Strategien zur Vereinbarung von Berufs- und Arbeitsleben heutiger Eltern beschrieben. Die weiteren zwei Kapitel befassen sich mit ausgewählten aktuellen Themen der Formung von Elternrollen und Elternstrategien in der heutigen tschechischen Gesellschaft. Hana Hašková untersucht die Familienplanung und die frühkindliche Erziehungsphase im Zusammenhang mit den sozio-demographischen Veränderungen unserer Gesellschaft nach 1989. Jana Bierzová vergleicht die zeitlichen Investitionen von Müttern und Vätern in die Bereiche Kindererziehung, Hausarbeit und Lohnarbeit.

Schlüsselwörter

Vereinbarung von Beruf und Familie, Familienstrategien, Berufsstrategien, Familienplanung, Gender-Ungleichheit, Arbeitsteilung in der Familie

Úvod

Alena Křížková

Předložená studie *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita* představuje výsledky kvantitativního sociologického výzkumu rodičovských strategií kombinace práce a rodiny v životě, který byl proveden v roce 2005 v rámci výzkumného projektu „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“ (podpořen grantem č. 403/05/2474 Grantové agentury ČR na období 2005–2007).

Genderová struktura českého trhu práce a rozdělení genderových rolí v rodině byly sice v průběhu poslední dekády předmětem systematického sociologického výzkumu, ale tyto sféry byly zkoumány téměř výhradně odděleně a problematika prolínání těchto sfér a jejich praktické kombinace byla zkoumána pouze okrajově. Navíc šlo téměř vždy o výzkum, který pokrýval celou populaci. Taková data však neumožňují soustředit se na skupiny, kategorie a životní situace, kde je kombinace práce a rodiny zvláště aktuální a problematická. Výzkumné projekty, které byly řešeny v Sociologickém ústavu AV ČR, byly orientovány buď na odlišné podmínky žen a mužů na trhu práce [Muži a ženy na trhu práce 1995; Pracující žena a rodina 1995; Muži a ženy s vysokoškolským diplomem 1998; Naše společnost: Veřejné mínění o postavení žen na trhu práce 2003] nebo na postoje k roli muže a ženy v rodině [Rodina 1994 (ISSP); Rodina 1996; Rodina 2002 (ISSP)]. Výsledky opakovaně prokázaly důležitost uspořádání rodinných rolí a vyjednávání o nich v páru jako výrazně intervenujících do výkonu rolí pracovních, a to jak u žen, tak u mužů.

Z reprezentativního sociologického výzkumu české populace, který byl proveden v roce 2003 o pozici žen na trhu práce, vyplynula potřeba zkoumat vztah práce a rodiny v širší než individuální perspektivě a zejména pak sledovat sociálně-politické, zaměstnavatelské a partnerské vazby a souvislosti [Křížková, Hašková 2003]. Kromě zatížení péčí o děti a domácnost jako prvotní překážky pracovního uplatnění žen jsou za hlavní příčiny nerovné pozice žen na trhu práce považovány příčiny zakotvené ve struktuře trhu práce a zaměstnavatelské politice, která vyhovuje spíše mužům. Ženy s dětmi v předškolním věku, ženy staršího věku a ženy po mateřské dovolené jsou tři z pěti nejčastěji znevýhodněných skupin na trhu práce [Křížková, Hašková 2003]. Z reprezentativního výzkumu populace ČR [Naše společnost 2003: Veřejné mínění o postavení žen na trhu práce], který byl proveden v roce 2003, také vyplývá, že největší překážkou kombinace práce a rodiny je péče o děti; a těmi, kdo vykazují největší nespokojenost s možnostmi skloubit práci a rodinu do vyhovujícího celku, jsou nejčastěji rodiny s dětmi. Pouze necelá pětina žen a třetina mužů, kteří mají děti, nemají problémy s harmonizací pracovní a rodinné zátěže. Obdobím, které muži i ženy identifikují jako nejvíce „problémové“, je doba do 6 let věku dětí, což přesně odpovídá i identifikaci nejvíce znevýhodněné skupiny na trhu práce – skupiny žen s dětmi v předškolním věku. V období péče o děti v předškolním věku aktivují

české rodiny ve větším rozsahu než v jiných fázích rodinného cyklu také další zdroje podpory, které hledají jednak v širší rodině, jednak ve sféře služeb pro rodinu. „Alternativní“ formy práce za účelem efektivní kombinace práce a rodiny nejsou reálně nabízeny ani využívány tak často, jak by si zaměstnanci přáli. V podstatné míře tomu je tak z důvodu neochoty zaměstnavatele takovou formu práce poskytovat a neschopnosti zaměstnance takovou formu práce pro sebe vyjednat [Křížková, Hašková 2003; Křížková 2005].

Genderové nerovnosti na trhu práce jsou úzce svázány s nastavením partnerských vztahů a rolí muže a ženy v rodině [Radimská 2003; LeFeuvre 2002; Crompton 1999; Křížková 2002; Čermáková, Hašková, Křížková, Musilová, Linková 2000], ale i jejich stereotypními kontexty v celé společnosti [Hattery 2001; Crompton, Harris 1998; Nippert, Christena 1996]. Proto důsledkem jednostranných opatření, která jsou nesystematicky na jedné z těchto dvou základních úrovní – práce a rodiny – zaváděna, je často opět nerovnost. Často dochází k prohlubování nebo vytváření nových typů nerovností. Jde zejména o rodinnou zátěž a vytváření nových příležitostí na trhu práce, jak lépe skloubit péči o domácnost, děti a další členy rodiny, které jsou přijímány jako příležitost pro ženy. Např. pokud jsou zaměstnavatelem nabízeny typy „alternativní“ organizace práce, např. práce na částečný úvazek a to na pozicích nebo za podmínek, kdy tuto možnost využijí pouze ženy, stává se toto opatření jedním z diskriminačních mechanismů žen v práci, protože ženská pracovní síla je stigmatizována jako „pracující na částečný úvazek“ a neschopná se ve svém pracovním nasazení vyrovnat mužům [Crompton 2002; Křížková 2003]. Pokud jsou v ČR zaváděna opatření na podporu kombinace práce a rodiny v životě, nejsou vyhodnocena z hlediska dopadů na kompetenci pracovní síly [Kuchařová, Zamykalová 2000; Maříková 2002]. Přitom potřeba spojit práci a rodinu vytváří poptávku po opatřeních na podporu v rodině i v práci participujících jedinců – mužů i žen – a to tak, aby zvyšovala příležitosti kombinace těchto sfér vzhledem k rodinným i pracovním odpovědnostem mužů a žen [Wallace 2003; Crompton 2002]. Je tedy zcela nezbytné, aby sociální a zaměstnavatelské politiky opustily striktní dichotomie. Ženy a muži nejsou buď pečovatelé nebo pracovníci, ale jsou oboje současně. Zároveň děti, staří a nemocní lidé nepotřebují buď formální (institucionální) nebo neformální (rodinnou) péči, ale oboje [Sipilä, Kröger 2005]. Na potřeby a strategie kombinace pracovních a rodinných rolí, odpovědností a úkolů je právě zaměřen kvantitativní výzkum současných rodičů. Vycházíme z předpokladu, že pro formulaci rodinných politik a opatření je nezbytné nejdříve zmapovat postoje a strategie konkrétně populace rodičů tak, aby bylo možné nová opatření vytvořit na základě existujících potřeb.

Zkoumání fenoménu kombinace práce a rodiny je vymezeno v rámci výzkumného projektu ve dvou rovinách:

- Na makroúrovni zaměstnavatelské a sociální politiky a institucionálního zajištění se zvláštním důrazem na nově přijatá legislativní opatření, která by měla umožnit kombinaci práce a rodiny, a jejich dopad na tyto úrovně rozhodování a jejich podmínky. V roce 2005 byla publikována studie *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie* [Křížková 2005], která shrnuje poznatky z celé série výzkumů pracovních a rodinných rolí žen a mužů a zasazuje je do sociálně-politického kontextu a dostupnosti veřejné podpory pro životní strategie integrující pracovní a rodinný život.
- Na mikroúrovni vytváření individuálních nebo rodinných strategií kombinace pracovního a rodinného života českých rodičů. Výsledky kvantitativního výzkumu, který byl s cílem zmapovat situaci a strategie rodičů v současnosti žijících s nezaopatřenými dětmi proveden v roce 2005, přináší tato studie. Projekt se dále zaměřuje na firmy a organizace a pomocí kvalitativní

metodologie zkoumá procesy (nastavení politik, opatření, ale i strategie jednotlivých aktérů – zaměstnavatelů, personalistů, odborů i zaměstnanců), které se ke kombinaci práce a rodiny v životě českých rodičů váží na zaměstnavatelské úrovni.¹

Hlavní cílovou skupinou kvantitativního výzkumu, jehož výsledky přinášíme v této studii, jsou muži a ženy – rodiče, žijící v rodinách s dětmi do 18 let (včetně). Kvantitativní výzkum podmínek a faktorů, dynamicky působících na kombinaci práce a rodiny, postihl rostoucí variabilitu typů domácností a soužití s dětmi, rodinný cyklus a částečně i měnící se podmínky trhu práce a jejich vliv na rodinu. Dotazníkové šetření provedlo v roce 2005 Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR na reprezentativním vzorku 1998 rodičů (mužů a žen), kteří žijí s dětmi do 18 let ve společné domácnosti. Hlavními znaky, podle kterých byli rodiče vybíráni, jsou: pohlaví, věk, vzdělání, region, typ rodiny (úplná, neúplná, pohlaví rodiče v čele). Vycházíme z předpokladu, že každý typ rodinné domácnosti a každý věk dítěte představuje pro rodiče (matky i otce) různé vysoké náklady (časové, finanční, emoční, společenské), přičemž tlak těchto nákladů na kombinaci práce a rodiny se s věkem dítěte (rodinným cyklem) i rodinnou situací mění a zároveň, že tento problém kombinace práce a rodiny je jako problém řešen nejčastěji v rodinách s dětmi do 18 let, kdy děti ještě nejsou (většinou) soběstačné zejména ekonomicky. U části rodin s dětmi do 18 let se dala předpokládat jak zátěž z důvodu péče o děti, tak současně z důvodu péče o staré lidi (sendwich generation). Cílem výzkumu bylo identifikovat strategie a způsoby realizace kombinace práce a rodiny v různých typech rodin, podle socioekonomického postavení rodičů a podle fází rodinného cyklu.

Předložená publikace je výběrem analyzovaných témat, která spadají do problematiky kombinace práce a rodiny současných rodičů, která se ukázala jako nesoucí významné výsledky přispívající ke znalosti a mapování situace a jež mohou být podkladem pro formulaci sociálně-politických doporučení. Společným jmenovatelem příspěvků této publikace je setkávání rodinných a pracovních plánů s realitou pracovních podmínek a genderových stereotypů v současné české společnosti. Představy, plány a strategie se s podmínkami pracovního trhu a stereotypními představami o rodinných a pracovních rolích žen a mužů vzájemně ovlivňují a cílem této publikace je toto střetávání popsat a upozornit na určité dimenze této dynamiky v souvislosti s rodičovstvím. Výzkum, na jehož datech je výsledná analytická publikace založena, označujeme Rodiče 2005, pokud je třeba ho odlišit od jiných dat, která jsou uvedena pro srovnání. Pokud není uvedeno jinak, data jsou z výzkumu Rodiče 2005.

Ještě než jednotlivá témata obsažená v kapitolách této studie uvedeme, je třeba učinit důležitou poznámku. Rády bychom jako výzkumnice v oblasti kombinace pracovního a rodinného života, a to zejména z hlediska genderové rovnosti, upozornily na koncept mateřské/rodičovské dovolené. Domníváme se, že jakkoli ustavené užívání pojmu „dovolená“, který má v českém jazyce zcela jednoznačný význam (užívání si volna od práce, nicnedělání, odpočinek apod.) devaluje a zcela opomíjí péči a práci, kterou toto období (stále ještě zejména pro ženy) představuje. Užívání pojmu „dovolená“ vyjadřuje lhostejný až opovrhlivý přístup společnosti, ale i konkrétně státu, protože jde o oficiální uzákoněné označení k úkolu výchovy a péče o děti. Souvisí to s jednoznačně vyšší hodnotou, kterou naše společnost přikládá placené práci a pracovnímu výkonu a s podceněním převážně ženské (neplacené) práce a péče v rodinách. Rozhodly jsme se v této publikaci označovat pojem „dovolená“ v uvozovkách, abychom poukázaly na naše stanovisko nesouhlasu s jeho významovým užíváním a upozornily na potřebu redefinice tohoto konceptu.

1 Výsledky tohoto kvalitativního výzkumu budou publikovány v roce 2007.

První dvě kapitoly této publikace mapují střetávání pracovních a rodinných plánů a představ s realitou genderových rolí a podmínek i bariér realizace těchto plánů pro ženy a muže v naší společnosti a výsledné strategie kombinace pracovního a rodinného života současných rodičů.

Hana Maříková se ve své kapitole „Rodiče na trhu práce – reálné možnosti i hypotetické volby“ zaměřuje na pracovní strategie a význam pracovních rolí v životě současných rodičů. Z genderového hlediska zkoumá na jedné straně podmínky a bariéry realizace pracovních plánů a aspirací a na straně druhé pak hodnocení významu jednotlivých aspektů práce a spokojenosti s nimi v životě rodičů v závislosti na jejich socioekonomickém statusu, rodinném cyklu a typu rodiny. Cílem kapitoly je odpovědět na otázky po povaze bariér pracovního uplatnění současných rodičů, jak vnímají podmínky a překážky v realizaci jejich pracovních aspirací a jakým způsobem intervenuje pracovní život do jejich možnosti věnovat se rodině a dětem?

Alena Křížková se ve své kapitole „Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů“ věnuje tématu kombinace práce a rodiny v životě rodičů a klade si otázku, jak vypadají rodičovské ideologie v podobě představ o rozdělení péče a placené práce v životě partnerů? Tyto představy porovnává s realizovanou péčí a pracovním nasazením a obě dimenze, které se vzájemně ovlivňují, zasazuje do rámce rodinného cyklu. Základní otázkou této kapitoly je, jak současní rodiče vnímají své možnosti kombinovat práci a rodinu ve svém životě, jaké strategie využívají ti, jimž se to daří, co jsou hlavní příčiny problémů s integrací pracovní a rodinné zátěže a jaké strategie považují ti, jimž se to nedaří, za efektivní?

Další dvě kapitoly jsou zaměřeny konkrétně na vybraná aktuální témata, která formují rodičovské role a strategie v současné společnosti.

Hana Hašková se ve své kapitole „Reprodukční plány a realita rané péče o děti“ zaměřuje na úvodní fáze rodinného cyklu v souvislosti se sociodemografickými změnami v naší společnosti po roce 1989. Ve své kapitole na jedné straně analyzuje jednotlivé dimenze plánování rodičovství a zejména dopady dvou základních aktuálních změn v reprodukčním chování české populace na rodiny: nárůst mimomanželské plodnosti a odkládání rodičovství do pozdějšího věku. Na straně druhé analyzuje rozdělení rodičovských rolí v rodinách s nejmenšími dětmi, realitu využívání mateřské a rodičovské „dovolené“, využívání veřejných služeb péče o děti, a důsledky jejich vzájemné interakce a vlivu na mateřství a otcovství.

Jana Bierzová ve své kapitole „Rozdělení domácích prací a péče o děti v rodině“ porovnává časové investice matek a otců do péče o děti, práce v domácnosti a placené práce. Analyzuje rozdělení jednotlivých domácích prací a činností spojených s péčí a výchovou dětí a ukazuje míru využití veřejných služeb péče o děti, ale i zapojení dalších osob zejména širší rodiny.

Předložená publikace by měla oslovit všechny, kteří se zabývají rodinnou politikou, rodinnými vztahy, rodičovstvím a genderovými rolemi v rodině i společnosti jako celku. Cílem této publikace není navrhnout změny v rodinné politice nebo nová opatření, ale spíše poukázat na aktuální problémy, se kterými se současní rodiče ve své snaze kombinovat pracovní a rodinné role v životě potýkají za současných kulturně a sociálně-politicky nastavených podmínek. Práce tak představuje podklad pro zhodnocení fungování institucí a politik a ukazuje problematické oblasti, na které by se měla rodinná politika zaměřit.

1. Rodiče na trhu práce – reálné možnosti i hypotetické volby

Hana Maříková

Jak se daří lidem, kteří mají nezletilé, tedy zpravidla na nich stále závislé děti, zvládat práci a rodinu, kloubit požadavky ze sféry práce s nároky rodiny a naopak? Nakolik lidem umožňuje výkon jejich práce věnovat se dětem a rodině? Jakou formu a organizaci svého pracovního života by si lidé nejraději zvolili, kdyby mohli, a proč?²

S otázkami tohoto typu pak souvisí obecnější otázky jako například: existují stále nerovnosti mezi muži a ženami, tedy společensky znevýhodňující odlišnosti, nestejnosti mezi jejich faktickými možnostmi a reálnými volbami, strategiemi i perspektivami vážícími se k jejich práci a rodinnému životu?

Mám-li analyzovat otázky tohoto druhu, je možné vyjít z různých teorií zabývajících se vztahem práce a rodiny. Ty, které mají základ v teorii lidského kapitálu, jako například teorie racionální volby [Becker 1991] či teorie relativních zdrojů [např. Brines 1993], jsou postaveny na momentu vědomého v rozhodování a následně pak i v reálném chování lidí – staví buď na racionalitě voleb, nebo na vědomém uplatňování mocenského principu ve vzájemných partnerských vztazích, dělbě práce genderovém uspořádání rolí. Mnohé provedené analýzy ověřující platnost těchto teorií [viz např. Deutsch et al., 1993; Nakhaie 1995; Coltrane 1996; u nás Chaloupková 2005] dospívají k závěru, že právě uvedené přístupy platí pouze za určitých podmínek, a sice tehdy, jedná-li se o muže – v případě analogické aplikace na ženy ztrácejí svou platnost. Je proto nutné hledat jiné, univerzálnější vysvětlení a uplatnit jiný druh analýzy.

Proto v tomto případě budu vycházet z genderových teorií, které problematiku reálných šancí, perspektiv a realizovaného jednání mužů a žen nahlízejí z hlediska jejich příslušnosti k širším společenským celkům vymezených na základě „sociálního pohlaví“. Teorie tohoto typu předpokládají, že lidé jsou ve svém uvažování a následně chování ovlivněni významně genderovými normami, tím, co je považováno za vhodné, přiměřené pro ten který gender. Činnosti včetně práce a s nimi související povinnosti a zodpovědnosti jsou jedinci připisovány podle těchto společenských norem spíše než podle výhodnosti dělby práce pro pár jako celek nebo jen podle zisku, který plyne jedinci z toho, že disponuje v páru větším dílem moci na základě sociálně více ceněných – hodnotnějších zdrojů [srov. Coltrane 1996]. I když i genderový přístup může v genderově stereotypní optice implikovat racionalitu v rozhodování, lidé jednající na základě očekávání a společenských norem tak často jednají „ze zvyku“, „podvědomě“, ne vždy a za všech okolností racionálně a ve svém důsledku ne vždy podle svých skutečných individuálních vloh, dispozic, schopností a preferencí.

2 Tyto a s nimi související otázky byly položeny dotázaným osobám v rámci reprezentativního kvantitativního výzkumu Rodiče 2005 probíhajícího projektu „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“.

Otázka vztahu práce a rodiny ale zahrnuje nejen mikrorovinu – preferencí, voleb a reálného chování lidí, ale také rovinu strukturální. Pokud je vztah práce a rodiny analyzován v této dimenzi, pak je zřejmé, že do něho zasahují i strukturální vlivy, především pak organizace a fungování trhu práce (a samozřejmě jemu předcházející vzdělávací systém), který se promítá do nastavení a fungování sféry privátní. Podle teoretických analýz Beckových [Beck, Beck-Gernsheim 1995] existuje rozpor mezi požadavky trhu práce a nároky rodiny. Pokud by tento rozpor měl být odstraněn, pak by to mělo znamenat zrovnoprávnění nebo spíše zrovnoprávnování³ faktických možností (práv i povinností) mužů a žen v obou sférách, což jinými slovy znamená, že v preferencích, reálných volbách a následně i realizovaném chování by se měly mezi celkem mužů a celkem žen smazávat rozdíly a naopak by se relativně (dříve vnímané a fungující jako) monolitické skupiny mužů a žen měly více vnitřně diferencovat.

1.1. Rodiče a realita trhu práce

Pokud by tedy mělo docházet k oslabování strukturálních nerovností mezi skupinou žen a skupinou mužů v případě vazby práce – rodina a následně pak k proměně/modifikaci genderového schématu společnosti, pak by to mělo či spíše mohlo znamenat, že (přínejmenším někteří) muži se budou ve svých preferencích i reálném chování orientovat více na rodinu – což neodpovídá „tradiční“ představě muže-živitele, tj. tradičním, stereotypním očekáváním a normám [Hochschild 1997], než na svou práci a naopak, že (některé) ženy se budou orientovat více vně rodiny než (jen) na ni. Teoreticky by to mohlo znamenat, že bude krystalizovat zcela nový typ, který by mohl být více rovnovážnější ve svém genderovém uspořádání a vzájemných vazbách i více vyvážený, pokud jde o samotného jedince, neboli že bude narušována „jednostrannost“ typů zaměřených jen či převážně na práci či jen či převážně na rodinu.

Na základě statistické analýzy získaných dat budu ověřovat tyto právě uvedené předpoklady. Je však nutné vzít v úvahu, že to, co se dá ve své podstatě výzkumně „otestovat“, je percepce sociální reality a uvažování o ní, včetně uvažování o „hypotetické“ realitě skrze „hypotetické volby“, kde se dá očekávat, že vliv jakýchkoliv vnějších omezení by měl být menší než v případě každodenní žité reality. Nicméně je nutné mít stále na zřeteli, že odpovědi testující jak současný reálný, tak hypotetický stav mohou být ovlivněny jak „zvnějšku“ strukturálními nerovnostmi, tak „zevnitř“ internalizovanými genderovými stereotypy, i když v různé míře.

1.1.1. Žena a muž coby rodiče – rovnocenná pracovní síla? Aneb reálné možnosti uplatnění matek a otců ve sféře placené práce

Výzkumy provedené v uplynulých letech [Muži a ženy na trhu práce 1995; Muži a ženy s vysokoškolským diplomem 1998] potvrdily, že ženy a muži stále ještě nejsou na trhu práce vnímáni jako zcela rovnocenná pracovní síla a že ženy mají zpravidla ztížený vstup do sféry placené práce již při přijímání do zaměstnání. Moment vstupu žen-matek a mužů-otců na trh práce byl sledován i ve výzkumu Rodiče 2005.

³ Protože proces vyrovnávání, smazávání společenských rozdílů mezi muži a ženami není statická záležitost, ale jedná se o dlouhodobý proces, je na místě užít spíše nedokonavý tvar slovesa, resp. podstatného jména slovesného.

Tabulka 1.1. Intervence rodiny při přijímání do zaměstnání (diskriminující otázky ohledně rodiny)⁴

Varianta/Pohlaví v %	Muži	Ženy
Ano, v současném zaměstnání	6,8	18,2
Ano, v minulém zaměstnání	9,8	33,9
Ne	81,3	43,5
Netýká se, nikdy nebyl/a přijímán/a	2,2	4,4
Celkem	100	100

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998.

N muži = 829, N ženy = 1160

Zatímco celá polovina matek (52,1 %) se někdy setkala při přijímání do zaměstnání s otázkami týkajícími se rodinného života (jako například plánování dětí, péče o děti, existence partnera, případné pomoci od rodičů nebo naopak péče o ně apod.), více než 80 % otců se s dotazy na podobné téma neseťkala nikdy.

Tento výsledek ilustruje, jak je nastaven trh práce, resp. jak je na něm vnímána mužská a ženská pracovní síla rodičů. Muži-otcové jsou vnímáni jako zcela disponibilní pro práci a v tom smyslu i jako zcela „svobodní“ – nepředpokládá se u nich určitý, tj. přímý typ zatížení starostí o rodinu (a domácnost). Pokud se v případě mužů-otců uvažuje o vazbě na rodinu, pak v obvyklé intenci. Předpokládá se, že jejich případná orientace na rodinu se bude realizovat skrze výkon placené práce, což stále odpovídá pojetí muže jako živitele. U žen-matek je tomu jinak. I když trh práce s pracovní silou žen, a to i matek, počítá, zároveň se u mnohých z nich a priori předpokládá, že rodina bude u těchto žen ztěžovat výkon jejího povolání, placené práce.

Statisticky významné rozdíly mezi skupinou mužů a skupinou žen byly prokázány nejen podle znaku pohlaví, ale také na základě sociálně ekonomického zařazení.

- Současné zaměstnání:** statisticky významně častěji se s typem otázek na rodinu setkali jen muži na pozici vyšší odborný zaměstnanec (+), z žen pak ženy na pozici dělnice nevyučená v oboru práce (+), řadová úřednice (++) , provozní ve službách a obchodě (+++), nižší odborná zaměstnankyně (+++).
- Minulé zaměstnání:** častěji se s těmito dotazy setkali nezaměstnaní muži (+++) a pracovníci ve službách a obchodě (++) , z žen pak ženy nezaměstnané (+++) a naopak méně často na tyto skutečnosti byly dotazovány ženy na pozici vyšší odborné zaměstnankyně (—).
- Ne, resp. nikdy se neseťkali:** ženy v domácnosti (+) a vyšší odborné pracovníce (+), u mužů nebyla prokázána v tomto případě žádná signifikance.

⁴ „Setkal/a jste se někdy při přijímání do zaměstnání s otázkami týkajícími se Vašeho rodinného života (plánování dětí, péče o děti, partner, rodiče apod.)?“

- d) *Netýká se*: častěji uváděli muži, kteří podnikají nebo jsou OSVČ (vždy +++), u žen to byly studentky či učeňky (+++), ženy v domácnosti či na rodičovské dovolené (+++), nepracující důchodkyně (++), naopak části pracovníků ve službách a obchodě se tyto dotazy netýkaly statisticky méně často (—).

U matek byla dále prokázána souvislost s věkem, kdy statisticky výrazně častěji se s otázkami podobného druhu setkaly v současném zaměstnání ženy ve věku 31–35 let (+++), zatímco ženy ve věku 36–40 se s nimi setkaly v minulém zaměstnání, kdy ale statistické rozdíly mezi nimi nebyly tak výrazné (+). Zároveň s otázkami podobného typu se častěji setkávají matky, jejichž nejmladší dítě je ve věku 4–6 let. Problematika vstupu do zaměstnání je tedy u žen-matek (stále) úzce spojena s fázemi rodinného cyklu (resp. s návratem žen zpět do práce po rodičovské „dovolené“).

V případě vzdělání u žen bylo prokázáno, že s dotazy podobného druhu se nikdy nesetkaly (tj. varianty „ne“) relativně nejčastěji ženy s vyšším než středoškolským vzděláním s maturitou (++), což zahrnuje nejen vysokoškolačky, ale i ženy s VŠO.

Příležitost vstupu do práce je stále diferencovaná podle toho, zda se jedná o ženu, resp. matku nebo o muže, resp. otce. Porovnáme-li však minulost s přítomností na základě získaných údajů, pak pro současnost platí, že poměr mezi matkami a otci, kteří se setkali s dotazy podobného typu, se oproti minulosti snižuje. Zatímco v minulosti se ženy se zkušeností tohoto typu setkaly 3,5krát častěji než muži, v současnosti je to pouze 2,7krát. Minulost ale zahrnuje vždy delší časový úsek (čímž se může zvyšovat i pravděpodobnost výskytu podobné zkušenosti) než přítomnost. A tak, i když se situace v přítomnosti na základě výše uvedených údajů může jevit jako příznivější, je třeba dlouhodobějších sledování na toto téma, aby se prokazatelně mohla potvrdit změna ke zmírňování znevýhodnění žen v tomto ohledu.⁵

Vstup na trh práce je ve vztahu k rodině problematictější pro mladé ženy, resp. matky dětí v předškolním věku, dále matky s nižší kvalifikací zpravidla v profesích a oborech, které jsou feminizované (od nevyučených dělnic v oboru práce přes rutinní nemanuální pracovníce po provozní ve službách a obchodě). Naopak ženy s vyšším vzděláním a kvalifikací se s problémy při vstupu na trh práce setkávaly a setkávají relativně nejméně. V případě mužů je tato problematika nesignifikantní vyjma vyšších odborných zaměstnanců, kde byly identifikovány problémy.

V souvislosti s možností přístupu na trh práce a fungování v něm bylo sledováno, zda dotázané osoby nabyly někdy během své profesní dráhy pocit, že ze strany zaměstnavatele na ně byly kladeny některé limitující podmínky, které by případně mohly (negativně) intervenovat do jejich soukromého a rodinného života, resp. do možnosti víceméně zdárného kloubení práce a rodiny.

⁵ Vezmeme-li totiž v úvahu, že od počátku roku 2001 platí zákaz diskriminace při přijímání do zaměstnání, kdy osoba ucházející se o zaměstnání nesmí být dotazována na určité skutečnosti týkající se rodiny či jejího osobního života, pak by se odpovědi, které dokládají opak, neměly vůbec objevit. Pokud se tedy rodiče, poněkud ženy v současném zaměstnání setkaly s dotazy podobného druhu, pak to znamená, že buď začali v daném podniku, instituci, firmě apod. pracovat ještě před rokem 2001, nebo ustanovení zákoníku práce, která dotazy podobného typu zakazují, jsou de facto i nadále porušována a můžeme tedy dovést, že tak stále s velkou pravděpodobností může docházet k přímé diskriminaci určitých osob, konkrétně (mladých) žen při přijímání do zaměstnání.

Tabulka 1.2. Podmínky kladené při přijímání do zaměstnání nebo během pracovní dráhy (% za variantu „ano“)⁶

Varianta/Pohlaví	Ano v %		Rozdíl ženy – muži v %
	Muži	Ženy	
Nebylo by vhodné se v nejbližší době vdávat nebo ženit	1,5	8,4	6,9
Mít během určitého období (v nejbližší době) děti	2,0	27,3	25,3
Opustit zaměstnání, pokud byste Vy či Vaše partnerka přišla do jiného stavu	1,4	9,8	8,4
Odejít na mateřskou či rodičovskou dovolenou	4,3	25,8	21,5
Být na rodičovské dovolené déle než 1 rok	2,8	19,7	16,9
Zůstat příliš často doma s nemocnými dětmi	16,0	49,9	33,9
Zůstat příliš často doma s jiným závislým členem rodiny	9,1	13,9	4,8
Kladeny nějaké jiné podmínky	6,0	7,4	1,4

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998.

Tak jako v předchozím případě i v tomto se ukazuje, že zkušenost matek a otců ohledně očekávání (omezení a nároků) ze strany zaměstnavatele se významně různí. Ženy reflektují častěji než muži, že se s danými podmínkami během své pracovní dráhy setkaly.

Nejvyšší frekvence odpovědí „ano“ u žen dosahují varianty, které se vztahují k existenci dětí – jejich ošetřování během nemoci, mít děti a odejít na mateřskou či rodičovskou či být na rodičovské déle než 1 rok. Tato reflexe naznačuje, že trh práce není nakloněn ženám jako těm, na nichž spočívá (hlavní) péče o dítě (či děti). Existence dítěte, resp. kulturní konstrukce péče o ně ženám-matkám *a priori* ztěžuje nejen vstup na trh práce, ale také působení na něm během jejich další pracovní dráhy.

1.1.2. Aspirace a ambice zaměstnaných matek a otců⁷ a překážky jejich realizace

V souvislosti s fungováním rodičů na trhu práce byly zjišťovány pracovní aspirace a životní ambice rodičů, aby se otestovalo, nakolik se (stále ještě) vzájemně odlišuje skupina žen-matek a mužů-otců, i to, zda případně existuje uvnitř těchto skupin výraznější diferenciaci. Pokud by se v případě aspirací a ambicí uplatňovaly genderové stereotypy, pak by se skupiny otců a matek měly od sebe výrazně odlišovat.

⁶ Otázka: „Získal/a jste při přijímání do zaměstnání nebo někdy během pracovní dráhy pocit, že jsou na Vás kladeny následující podmínky?“ Baterii možných podmínek ve vztahu k rodině viz v tabulce 1.2, varianty odpovědí „ano“, „ne“, „netýká se/nikdy nepracoval/a“.

⁷ „Uvažoval/a jste někdy o některé z těchto možností? Baterie možností viz v tabulce faktorové analýzy 2. Varianty odpovědí: 1 – „ano, uvažoval/a a realizoval/a“, 2 – „ano, uvažoval/a, ale nerealizoval/a“, 3 – „ne, neuvažoval/a“. Varianty 0 – neodpověděl/a a 9 – „nevím“ nebyly zahrnuty do faktorové analýzy.

Faktorová analýza 1 – aspirace, ambice

Varianta	Faktor	
	1	2
Uvažoval/a o možnosti – přijmout vyšší pozici	,840	,002
Uvažoval/a o možnosti – změnit práci	,791	,022
Uvažoval/a o možnosti – zvýšit pracovní kvalifikaci	,776	,032
Uvažoval/a o možnosti – pracovat v zahraničí	,457	,389
Uvažoval/a o možnosti – odejít do domácnosti	-,142	,774
Uvažoval/a o možnosti – mít dítě	,158	,741

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
Rotation converged in 3 iterations.

Na základě faktorové analýzy⁸ byly identifikovány 2 faktory (vyčerpávající dohromady více než 58 % variance). **Faktor pracovních aspirací** zahrnuje „přijetí vyšší pozice v zaměstnání“, „zásadním způsobem změnit práci“, „zvýšení pracovní kvalifikace“, „odejít pracovně/za studiem do zahraničí“ je silnější pro muže, druhý, tj. **faktor rodiny** pro ženy (viz „odejít do domácnosti“, „mít dítě“), zejména pak pro mladé ženy do 35 let a ženy s nižším vzděláním. V případě prvního faktoru pracovních aspirací se od sebe liší statisticky významně jednotlivé vzdělanostní skupiny mužů navzájem s tím, že čím vyšší vzdělanostní skupina, tím vyšší jsou pracovní aspirace.

Tabulka 1.3. Porovnání aspirací a ambicí mužů a žen podle průměrů⁹

Varianta	Průměry	
	Muži	Ženy
Uvažoval/a o možnosti – zvýšit pracovní kvalifikaci	2,10	2,17
Uvažoval/a o možnosti – přijmout vyšší pozici	2,32	2,51
Uvažoval/a o možnosti – změnit práci	2,22	2,38
Uvažoval/a o možnosti – pracovat v zahraničí	2,75	2,86
Uvažoval/a o možnosti – mít dítě	2,65	2,62
Uvažoval/a o možnosti – odejít do domácnosti	2,94	2,64

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998.

8 Bylo použito rotované řešení u metody hlavních komponent.

9 Průměry bez varianty „nevím“.

Sledujeme-li však rozdíly na základě průměrů za obě skupiny zvlášť, pak z tabulky 1.3 je zřejmé, že:

- zatímco obě skupiny shodně uvažovaly nejčastěji o možnosti zvýšit si kvalifikaci a o možnosti změnit práci,
- ženy méně často ve srovnání s muži usilovaly o přijetí vyšší pozice i o možnosti pracovat v zahraničí.

I když úvahy mužů-otců a žen-matek si byly podobné, pokud jde o „měkčí“ (ne tak ambiciózní a kompetitivní) formu uplatnění se na trhu práce, otcové se ve svých úvahách zaměřovali oproti matkám více jednak na vyšší horizont (vyšší pozice), jednak na méně známá (a zpravidla i prostorově vzdálenější) prostředí výkonu práce (ve formě práce v zahraničí).

Sledujeme-li průměrné hodnoty jednotlivých možností podle vzdělání, pak v případě mužů-otců jsou vždy nejnižší u vysokoškoláků – a to jak v případě variant, které lze zařadit od prvního faktoru (což jinými slovy znamená, že u části vysokoškoláků jsou jejich aspirace a ambice nejvyšší), tak do druhého faktoru, což znamená, že část z nich uvažuje více ve směru k rodině.

Vysokoškolačky v případě variant zařazených do prvního faktoru dosahují rovněž nejnižších průměrů v porovnání s ostatními vzdělanostními skupinami žen, kladou tedy na ně velký důraz (jejich aspirace jsou v rámci vzdělanostních skupin žen nejvyšší) a blíží se tak svým postojem ke skupině mužů¹⁰ (v případě možnosti „zvýšit si kvalifikaci“ je průměr mužů a žen s vyšším vzděláním shodný, a sice 1,63). Zároveň tyto ženy naopak nejméně často uvažují o odchodu do domácnosti (průměr u dané varianty je v jejich případě naopak nejvyšší, kdy nejnižší je u žen s nejnižším vzděláním). Pokud mezi sebou porovnááme na základě průměrů obě krajní vzdělanostní skupiny, pak u variant, které tvoří obsah faktoru rodiny, jsou mezi muži a ženami s nejvyšším vzděláním mnohem menší rozdíly (v případě úvah o dítěti muži s nejvyšším vzděláním dosáhli hodnoty 2,58 a ženy 2,59, v případě odchodu do domácnosti otcové s nejvyšším vzděláním vykazují hodnotu 2,89, ženy 2,83) než u rodičů s nejnižším vzděláním (dítě – muži s nízkou kvalifikací 2,79, ženy 2,57, odchod do domácnosti muži 2,93, ženy 2,50).

V případě faktoru rodiny vzdělání působí jako genderově homogenizující činitel u osob s nejvyšší úrovní dosaženého vzdělání, u lidí na opačném pólu vzdělanostní škály pak jako činitel genderově diferenciací.

I pokud porovnáme rodiče s nejvyšším vzděláním navzájem u faktoru pracovních aspirací, ukazuje se, že u těch položek, které se váží k obsahu práce (zvýšení kvalifikace, možnost změnit práci) je možné zaznamenat zcela minimální rozdíl mezi otci a matkami (na základě průměru u těchto možností), naopak u těch možností, které jsou spojeny více s formou uplatnění (vyšší pozice, práce v za-

¹⁰ Průměr vzdělanostní skupiny matek s nejvyšším dosaženým vzděláním se blíží u jednotlivých možností průměru mužů se středním vzděláním s maturitou. V případě pracovních aspirací dochází u žen obecně k posunu o jeden vzdělanostní stupeň směrem dolů v porovnání s muži, porovnáme-li mezi sebou průměrné hodnoty (bez variant „nevím“ a „neodpověděl/a“) za tyto dvě skupiny. To sice dokládá v průměru nižší míru pracovních aspirací u všech vzdělanostních skupin žen-matek v porovnání s muži-otci, ale neznamená to, že by se u žen-matek tento typ aspirací vůbec nevyskytoval. Nahlíženo z jiného zorného úhlu bychom se mohli oprávněně, byť hypoteticky ptát, jakou míru aspirací by vykazovali muži při daném dosaženém stupni vzdělání ve srovnatelné životní situaci (resp. zátěži), tj. tehdy, když by byli kromě pracovních povinností vytížení plně i povinnostmi vázícími se k rodině a dětem?

hraničí) a které indikují i možnost vyššího finančního a sociálního ocenění, se rozdílly v průměrech mezi otci a matkami s nejvyšším dosaženým vzděláním výrazně zvyšují.¹¹ Matky s nejvyšším vzděláním se od otců téže vzdělanostní kategorie odlišují ve faktoru práce právě nejvíce u aspirace a ambice, které se nejbezprostředněji váží k pracovní kariéře (přijetí vyšší pozice) nebo pobytu mimo stávající domov (práce v zahraničí). Matky s nejvyšším vzděláním tak samy sebe výběrem odpovědí situují do „domácího prostoru“ a do nevysokých pracovních pozic.

S otázkou nezrealizovaných aspirací a ambicí pak zákonitě souvisí i to, proč k jejich uskutečnění nakonec nedošlo, neboli jaký byl možný důvod či příčina tohoto nezrealizování?

Tabulka 1.4. Důvody nezrealizování pracovních aspirací či životních ambicí matek a otců¹²

Varianta odpovědi /muži a ženy v %	Zvýšit kvalifikaci		Vyšší pozice v zaměst.		Změnit zásadním způsobem práci		Pracovat/ studovat v zahra- ničí		Mít další dítě		Odejít do domácn.	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Rodinné závazky	21,9	34,9	11,3	28,6	16,7	30,0	40,8	54,7	13,1	8,5	19,2	11,0
Nedost. schopností	17,9	13,0	20,8	17,3	12,7	12,7	6,4	4,2	2,8	5,4	3,8	2,5
Nedostatek času	30,8	28,4	7,5	13,4	6,9	10,5	4,0	8,4	6,2	11,2	7,7	3,4
Nedost. příležitostí	18,9	16,3	54,7	36,8	54,7	38,1	13,6	11,6	5,5	7,6	0,0	3,4
Nedost. peněz	9,0	5,0	1,3	0,9	2,9	3,7	8,0	2,1	26,9	34,8	50,0	70,3
Nesouhlas partner.	1,5	2,4	4,4	3,0	6,1	5,0	27,2	18,9	45,5	32,6	19,2	9,3
Celkem %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N muži, N ženy	201	338	159	231	245	323	125	95	145	224	26	118

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998.

Kromě možnosti „odejít pracovat/studovat do zahraničí“ a „odejít do domácnosti“ byla ve všech ostatních případech prokázána statistická signifikance.

11 Zůstaneme-li u skupiny s nejvyšším dosaženým vzděláním, pak se ukazuje, že u varianty „možnost zvýšit si pracovní kvalifikaci“ je u otců a matek zcela shodný průměr (1,63), u „možnosti změnit práci“ je nepatrný rozdíl (muži 2,00 a ženy 2,09), výraznější rozdíl je u „možnosti pracovat v zahraničí“ (otcové 2,52, matky 2,77) a nejvyšší rozdíl byl zaznamenán u „možnosti přijmout vyšší pozici“ (otcové 1,77 vs. ženy 2,16).

12 „Jste v práci spokojený/á s...?“ Škála: 1 – „velmi spokojen/a“, 2 – „spíše spokojen/a“, 3 – „spíše nespokojen/a“, 4 – „velmi nespokojen/a“, 9 – „neví“.

Muži nejčastěji uváděli jako důvod „nedostatek příležitostí“ nebo „nedostatek času“, případně „nesouhlas partnerky“, ženy kromě „nedostatku příležitostí“ volily často jako možnost i „rodinné závazky“. Například u možnosti „zvýšit si kvalifikaci“ muži volili spíše „nedostatek času“, ženy „rodinné závazky“. Obecně lze shrnout: že častější výběr varianty „rodinné závazky“ v případě žen-matek odráží fakt, že jsou pro ně častěji překážkou v realizaci jejich aspirací či ambicí než pro muže. A tak to, co je stále ještě nedefinováno téměř výhradně jako „ženská“ práce a (morální) povinnost – tj. rodina, péče o děti a závislé členy rodiny, se na trhu práce obrací proti ženám jako těm, které tuto povinnost přijmou za vlastní.

Za celky skupiny otců a matek bychom sice mohli učinit jednoduchý závěr, že světy mužů a žen jsou stále ještě v mnohém rozdílné, pokud porovnáваме jejich pracovní aspirace a životní ambice. Podíváme-li se však na jemnější vnitřní diferenciaci uvnitř těchto skupin, pak dospíváme k závěru, že ani tyto skupiny nejsou vnitřně homogenní a že v rámci nich můžeme zaznamenat výrazné rozdíly. Nejnižší pracovní aspirace vykazují muži s nejnižším vzděláním, s nárůstem vzdělání pak vzrůstá i míra pracovních aspirací u mužů-otců. Dále otcové s nejnižším vzděláním vykazují jiné životní ambice než muži s vyšším vzděláním, a tak můžeme zjednodušeně tvrdit, že životní ambice ve směru k rodině (možnosti mít dítě, možnosti odejít do domácnosti) vzrůstají s rostoucím vzděláním ve skupině mužů-otců. Otcové a matky s nízkým vzděláním pak shodně vykazují nízké pracovní aspirace, ale matky s nižším vzděláním mají nejvýraznější prorodinné ambice. V případě možnosti mít dítě se dokonce od sebe otcové a matky s nejnižším vzděláním nejvíce odlišují (průměr muži 2,79 vs. ženy 2,57). U ostatních vzdělanostních skupin u této možnosti byla identifikována shoda.¹³

Naopak ve skupině s nejvyšší úrovní vzdělání se sobě otcové a matky relativně blíží nejvíce ze všech vzdělanostních skupin – částečně pak pokud se jedná o pracovní aspirace a relativně nejbliže ze všech vzdělanostních skupin k sobě mají u ambicí směřujících k rodině.

Ženy se středoškolským vzděláním bez maturity se svými pracovními aspiracemi a životními ambicemi blíží ženám s nejnižším vzděláním. Středoškolačky s maturitou se, pokud jde o pracovní aspirace, blíží spíše ženám s nejvyšším vzděláním, v případě životních ambicí se pohybují mezi ženami s nižším a vyšším vzděláním, než jaké mají ony samy.

1.1.3. Vnímání důležitosti některých podmínek pracovní činnosti¹⁴ a spokojenost s nimi

Jednotlivé podmínky a aspekty výkonu placené práce nemusí mít pro lidi stejnou důležitost, a to právě s ohledem na některé sociální charakteristiky. Proto je oprávněné se ptát: Jakou důležitost mají jednotlivé podmínky či aspekty práce zejména (nikoli však výlučně) ve vztahu k genderu? Dají se identifikovat podstatné rozdíly mezi muži a ženami, případně jaké?

¹³ U možnosti mít dítě vykazovali otcové se středním vzděláním bez maturity a vyučení průměr 2,66, matky v této skupině 2,64, muži se středoškolským vzděláním s maturitou měli průměr 2,64 a ženy 2,63, od vyššího odborného výše v případě mužů byl průměr 2,58 a žen 2,59.

¹⁴ „Jak moc jsou pro Vás při výběru zaměstnání důležité následující podmínky?“ Varianty odpovědí: 1 – „rozhodně důležité“, 2 – „spíše důležité“, 3 – „spíše nedůležité“, 4 – „rozhodně nedůležité“, varianta 9 – „neví“ nebyla při faktorové analýze zahrnuta do analýzy.

Při zjišťování toho, jakou důležitost kladou ženy a muži na určité podmínky práce, byly pomocí faktorové analýzy identifikovány 4 faktory vyčerpávající bezmála 61 % variance (1. faktor 17,5 %, 2. faktor 16,7 %, 3. faktor 16,0 % a 4. faktor 10,5 %).

Faktorová analýza 2 – důležitost podmínek práce

Možnosti „Důležitost při výběru....“	Faktor			
	1	2	3	4
Vzdálenost	,777	-,063	,077	,129
Dopravní spojení	,768	-,034	,128	,023
Postoj vedení k malým dětem	,662	,148	,082	,017
Pracovní doba	,534	-,011	,136	,394
Možnost zvyšování kvalifikace	,094	,826	,149	-,035
Možnost postupu	,009	,815	,230	,043
Využití vzdělání, kvalifikace	,021	,799	-,045	,152
Charakter práce	-,025	,568	-,045	,446
Výhody pro všechny zaměstnance	,309	-,003	,740	,000
Mimoplatové ohodnocení	-,027	,025	,715	,379
Zaměstnanecké výhody	,434	,032	,705	,008
Osobní výhody	,005	,321	,668	-,081
Jednání nadřízených	,388	,139	,058	,647
Platové ohodnocení	-,169	,050	,515	,559
Mezilidské vztahy	,484	,198	-,015	,545

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
A Rotation converged in 9 iterations.

- 1. faktor mimopracovních podmínek a pracovní doby** (viz „vzdálenost od místa bydliště“, „dopravní spojení“, „postoj vedení k zaměstnancům s malými dětmi“, „pracovní doba“) má větší důležitost pro ženy;
- 2. faktor seberealizace** (viz „možnost zvyšování kvalifikace“, „možnost postupu“, „využití vzdělání a kvalifikace“, „charakter práce, pracovní náplň“) je zase důležitější pro muže;
- 3. faktor zaměstnaneckých výhod a mimoplatového ohodnocení** (viz „zaměstnanecké výhody pro všechny zaměstnance“, „zaměstnanecké výhody“, „mimoplatové finanční ohodnocení“, „osobní zaměstnanecké výhody“) je rovněž důležitější pro muže;
- 4. faktor mezilidských vztahů a platu**, neboť zahrnuje jak „platové a mzdové ohodnocení“, tak také „jednání nadřízených“ či „atmosféru mezilidských vztahů“ má stejnou důležitost pro obě pohlaví, nebyla prokázána statistická signifikance rozdílů mezi muži a ženami.

I tentokrát testovaná baterie otázek odhalila, že mezi celky mužů a žen stále ještě existují výrazné rozdíly. Muži jsou více soustředěni na ty podmínky či aspekty práce, které se váží k seberealizaci, kariéře, zaměstnaneckým výhodám a mimoplatovému ohodnocení, ženy pak zejména na mimopracovní podmínky práce a pracovní dobu.

Z hlediska vnitřních rozdílů podle vzdělání je faktor „mimopracovních podmínek a pracovní doby“ nejméně důležitý pro muže s vyšším vzděláním, druhý faktor „seberealizační“ je naopak pro ně nejdůležitější. V případě žen se objevuje vnitřní diferenciací u druhého až čtvrtého faktoru. Druhý faktor, tj. seberealizace je pro vysokoškolačky nejdůležitější, třetí neboli zaměstnanecké výhody pak nejméně. V případě čtvrtého faktoru (tj. faktor platu a sociálních vztahů) se od ostatních skupin žen odlišují ženy se základním vzděláním, pro něž je tento faktor nejdůležitější.

Sledujeme-li spokojenost lidí s těmiž aspekty či podmínkami práce jako v předchozím případě, pak se ukazuje, že i tentokrát jsou zřejmé rozdíly mezi otci a matkami.¹⁵ Faktorová analýza pro baterii otázek spokojenosti s různými aspekty práce identifikovala opět čtyři faktory (vyčerpávají dohromady téměř 58 % variance):

Faktorová analýza 3 – spokojenost s podmínkami práce

Spokojenost:	Faktor			
	1	2	3	4
Jednání nadřízených	,793	-,022	,050	,129
Výhody pro všechny zaměstnance	,726	,316	,044	,015
Zaměstnanecké výhody	,670	,416	-,008	,126
Mimoplatové ohodnocení	,667	,233	,331	-,071
Mezilidské vztahy	,600	,019	,246	,326
Postoj vedení k malým dětem	,450	,235	-,061	,283
Možnost zvyšování kvalifikace	,109	,769	,215	,092
Možnost postupu	,236	,752	,156	,070
Osobní výhody	,243	,636	,016	,015
Charakter práce	-,023	,156	,750	,144
Platové ohodnocení	,243	,080	,734	-,120
Využití vzdělání	-,079	,435	,571	,171
Pracovní doba	,214	-,027	,524	,366
Dopravní spojení	,105	,251	-,033	,756
Vzdálenost	,170	-,077	,318	,695

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
A Rotation converged in 7 iterations.

¹⁵ „Jak jste v práci spokojený/á s...?“. Škála: 1 – „velmi spokojen/a“, 2 – „spíše spokojen/a“, 3 – „spíše nespokojen/a“, 4 – „velmi nespokojen/a“, 9 – „nevím“.

- 1. faktor zaměstnaneckých výhod a mimoplatového ohodnocení** (zhruba 19 % variance) – viz „spokojenost s jednáním nadřízených“, „spokojenost s výhodami pro všechny zaměstnance“, „spokojenost se zaměstnaneckými výhodami“, „spokojenost s mimoplatovým ohodnocením“, „spokojenost s mezilidskými vztahy“, „spokojenost vedení k lidem s malými dětmi“;
- 2. faktor postupu a osobních výhod** (necelých 15 %) – viz „spokojenost s možností zvyšování kvalifikace“, „spokojenost s možností postupu“, „spokojenost s osobními výhodami“;
- 3. faktor seberealizace, platu a pracovní doby** (necelých 14 %) – viz „spokojenost s charakterem práce“, „spokojenost s platovým ohodnocením“, „spokojenost s využitím vzdělání“, „spokojenost s pracovní dobou“;
- 4. faktor vnějších aspektů práce** (necelých 10 %) – viz „spokojenost s dopravním spojením“, „spokojenost se vzdáleností do práce“.

Testujeme-li rozdíly mezi muži a ženami prostřednictvím t-testu pro dva nezávislé soubory, pak se ukazuje, že statisticky významné rozdíly nejsou zaznamenány pouze v případě třetího faktoru, tj. spokojeností se seberealizací a pracovní dobou. V případě prvního a posledního faktoru jsou spokojenější ženy, u druhého faktoru, tj. faktor postupu a osobních výhod zase muži.

Toto jednoduché zjištění potvrzuje, že životní realita otců a matek ve vztahu k podmínkám práce se stále ještě v mnohém liší. Spokojenost s postupem u mužů naznačuje, že svět práce jim tento aspekt nejspíš i umožňuje realizovat.

Porovnáme-li faktory, které byly zjištěny u důležitosti práce, s faktory spokojenosti, pak se ukazuje, že je rozdílná jak jejich strukturace, tak také jejich váha. Zatímco nejsilnější byl v případě důležitosti faktor mimopracovních podmínek a pracovní doby, spokojenost s některými mimopracovními podmínkami (dopravní spojení, vzdálenost) je naopak nejnižší.

Dá se předpokládat, že spokojenost a důležitost různých podmínek či aspektů práce spolu mohou významně souviset, a to oběma směry. Na jedné straně se dá předpokládat, že určitá důležitost – reprezentující určité očekávání ohledně nároků na práci, se může/bude promítat do jeho realizace. Pokud tato realizace bude úspěšná, měla by se logicky dostavit spokojenost, bude-li neúspěšná, pak její opak. Na druhé straně tomu, s čím jsme spokojeni, nemusíme přikládat nejvyšší důležitost právě proto, že satisfakce se může rovnat saturaci a my nepocitujeme žádný deficit. Nicméně se dá dále předpokládat, že nekorespondence mezi důležitostí a spokojeností signalizuje nerovnováhu (viz tabulku 1.5).

Tabulka 1.5. Porovnání (ne)důležitosti a (ne)spokojenosti za otce a matky v %

Baterie	Důležitost/Spokojenost	
	Otcové	Matky
a) Charakter práce, pracovní náplň	96,1/93,6	94,7/89,4
b) Využití vzdělání, kvalifikace	83,3/90,2	77,3/82,2
c) Možnost postupu	55,5/65,8	84,3/58,8
d) Možnost zvyšování kvalifikace	68,1/69,8	62,6/62,8
e) Platové ohodnocení	98,4/60,7	98,6/55,7
f) Mimoplatové finanční ohodnocení	94,8/48,5	93,3/44,8
g) Osobní zaměstnanecké výhody	64,5/51,1	50,0/37,0
h) Zaměstnanecké výhody pro všechny zam.	75,2/63,0	76,6/61,9
i) Pracovní doba	85,9/84,5	96,1/85,5
j) Jednání nadřízených	94,8/81,8	97,0/82,2
k) Atmosféra mezilidských vztahů	90,7/81,8	96,0/79,6
l) Vzdálenost od místa bydliště	80,6/84,7	93,2/85,6
m) Dopravní spojení	77,6/83,0	88,8/84,2
n) Zaměstnanecké výhody	75,7/61,2	76,9/59,0
o) Postoj vedení k zaměstnan. s malými dětmi	55,5/80,6	84,3/78,7

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998.

Podíváme-li se na vztah důležitosti a spokojenosti pouze na základě porovnání relativních četností, už v tomto momentu můžeme identifikovat neshody. Využití kvalifikace představuje jedinou položku, kde spokojenost je vyšší než to, jakou má pro rodiče důležitost. Možnost postupu je po sloučení položek indikujících spokojenost (a nespokojenost) důležitější pro ženy-matky než pro muže-otce (!) – otcové jsou s možností postupu spokojenější v porovnání s tím, jakou má pro ně postup důležitost, u matek je tomu naopak. Totéž platí pro dopravní spojení a postoj vedení k zaměstnancům s malými dětmi, kde je více otců spokojených než těch, pro které mají tyto podmínky důležitost; v případě žen je to přesně naopak. Jinak matky jsou méně spokojeny s pracovní dobou, která má pro ně vyšší důležitost než pro otce. Porovnání důležitosti a spokojenosti potvrzuje, že spokojenost rodičů bývá zpravidla nižší v porovnání s důležitostí konkrétních podmínek či aspektů práce, což jinými slovy znamená, že zde pocítují určitý deficit. Důležitým zjištěním je dále to, že oproti genderově stereotypnímu předpokladu má možnost postupu pro matky svou důležitost, avšak zjištěná nespokojenost v tomto případě signalizuje, že trh práce nedokáže ženy-matky uspokojit adekvátně důležitosti, kterou svému pracovnímu postupu uděluje.¹⁶

16 Sledujeme-li vztah (korelaci) mezi důležitostí a spokojeností práce prostřednictvím Spearmanova koeficientu pořadové korelace, pak se ukazuje, že tato vzájemná souvislost byla prokázána v případě:

- využití vzdělání, kvalifikace – Spearmanův koeficient je roven hodnotě 0,351 za celek, 0,358 pro otce;
- zvyšování kvalifikace – viz 0,333 za celek, 0,341 pro matky;
- charakteru práce, pracovní náplně – viz 0,259 za celý soubor, u otců silnější souvislost 0,307;
- postup – viz 0,228 za celek, 0,237 u matek.

1.1.4. Vnímání souvislosti mezi výkonem placené práce a možností věnovat se dětem?

Na otázku, která zněla: „Jaký je vliv Vašeho zaměstnání na Vaši možnost věnovat se dětem?“, pro někoho možná překvapivě, pro někoho naopak „logicky“ plných 39 % rodičů odpovědělo, že výkon jejich práce nemá na tuto možnost žádný vliv. Porovnáváme-li mezi sebou odpovědi otců a matek, zjišťujeme, že nejsou prokázány statisticky významné rozdíly.

Dalším důležitým zjištěním je, že lidé zaznamenávají spíše pozitivní než negativní vliv práce na rodinu (22,2 vs. 17,2 %) a plnou pětinu pak tvoří ti rodiče, kteří nedokáží tento vliv určit (21,5 %). Na rozdíl od znaku pohlaví byly prokázány statisticky významné rozdíly v případě věku i vzdělání rodičů.

Lidé ve věku do 35 uvádí méně často pozitivní vliv práce na možnost věnovat se dětem spolu se skupinou lidí nad 46 let, kteří naopak častěji než jiní uvádějí negativní vliv. Zatímco v prvním případě může být tato reflexe způsobena faktem, že lidé v tomto období mají malé děti, kterým se chtějí věnovat, ve druhém případě by se mělo jednat o „odrostlejší“ a méně závislé děti. Tato skupina ale může cítit deficit času z hlediska svého plného pracovního nasazení (v podobě přesčasové práce, dalších úvazků apod.), kdy jim již nemusí zbývat tolik času, kolik by oni chtěli svým dětem věnovat (případně i dětem svých dětí, tj. vnoučatům).¹⁷

Z hlediska vzdělání pozitivní vliv uvádějí častěji lidé s vyšším vzděláním (kromě lidí s vyšším odborným vzděláním, bakalářským, ukončeným magisterským či vyšším jej uvádějí i lidé se středoškolským vzděláním s maturitou). Méně často pak pozitivní vliv vybírali lidé jen se základním (příp. neukončeným vzděláním) a lidé se středoškolským vzděláním s maturitou. Negativní vliv pak uvádějí častěji obě „krajní“ vzdělanostní skupiny zhruba stejně. Jak tedy u lidí s nejnižším, tak naopak nejvyšším vzděláním mohou tedy nastávat problémy.

Při hodnocení životní úrovně jako dobré je tendence vnímat více pozitivní vliv a méně negativní vliv, zatímco při „špatné“ životní úrovni je tomu naopak.

Z hlediska počtu nezaopatřených dětí je téměř stejný počet těch, kteří mají dvě nezaopatřené děti, kteří volí jak pozitivní, tak negativní dopad. Totéž platí pro jedno dítě. V případě tří a více dětí narůstá významně negativní dopad.

K jiným výsledkům dospíváme, porovnáváme-li mezi sebou jen muže a jen ženy, resp. „vnitřní rozdíly“ uvnitř těchto skupin. Pak se ukazuje, že negativní vliv je nejvíce spojen s velikostí bydliště. V případě žen i mužů je významně často uváděn negativní vliv práce na možnost věnovat se dětem v Praze (to může být dáno jak časovými nároky na dopravu do zaměstnání, tak skutečností, že důraz na výkon v práci může být v hlavním městě (objektivně) vyšší nebo může být (subjektivně) pocítovaný jako vysoký, případně na to mohou mít vliv i jiné skutečnosti – jako například častější absence výpomoci ze strany prarodičů z důvodu „neolokality“ apod., resp. reálně může jít o jejich vzájemnou kombinaci).

¹⁷ Deficit času na dítě či děti u osob nad 46 let daný pracovním vytížením se může kombinovat i s deficitem času v důsledku péče o staré rodiče, kdy se tito lidé mohou dostávat z hlediska nároků rodiny do tzv. sendvičového efektu.

Negativní dopad práce na možnost věnovat se zaměstnání byl zaznamenán v případě žen i ve městech o velikosti 10 – 50 000, tj. „střední“ velikosti. Opět vyvstává otázka, co je příčinou či důvodem této reflexe a co stojí v jejím pozadí, o níž můžeme však v tuto chvíli pouze spekulovat.

Pozitivní vliv práce na možnost věnovat se dětem je v obou skupinách výrazně ovlivněn vzděláním. Statisticky nejvýznamnější rozdíly mezi muži byly zaznamenány v případě středoškolského vzdělání. Zatímco muži bez maturity statisticky méně často uváděli pozitivní vliv, muži s maturitou odpovídali opačně. V případě žen se odlišovaly vysokoškolačky, jež statisticky častěji uváděly pozitivní dopad, od středoškolaček bez maturity, které jej uváděly statisticky méně často.

Žádný vliv práce na možnost věnovat se dětem byl jako statisticky významný zaznamenán u žen s jedním dítětem.

Z hlediska věku nejmladšího dítěte nebyly prokázány žádné rozdíly jak mezi muži a ženami navzájem, tak uvnitř těchto skupin. Věk nejmladšího dítěte nebyl tedy v tomto případě intervenující proměnnou (na rozdíl od počtu dětí v rodině).

Pokud byla sledována souvislost mezi vlivem práce/zaměstnání na možnost věnovat se dítěti a mezi zvládáním pracovních a rodinných povinností, pak se prokázalo, že ti, kteří uvádějí negativní vliv práce na možnost věnovat se dětem, zvládají častěji práci na úkor rodiny, případně zvládají obojí napůl nebo mají problémy v obou oblastech (dohromady za všechny tři možnosti téměř 70 % respondentů a respondentek).

Pozitivní vliv práce na možnost věnovat se dítěti či dětem je spojen spíše s vyšším než nižším vzděláním, dobrou životní úrovní a souvisí mnohdy i s velikostí bydliště. Nízká úroveň vzdělání, která je spojena i s nižším oceněním práce a v důsledku toho pak i s nižší životní úrovní, nevytváří tak příznivý prostor pro možnost věnovat se dětem, jako je tomu u osob s vyšší úrovní vzdělání. Negativní vnímání možnosti věnovat se dětem v souvislosti s výkonem práce souvisí více s počtem dětí než s jejich věkem.

1.2. Preference matek a otců

Ve výzkumu byly položeny otázky, které měly otestovat, jaké možnosti lidé preferují (nikoli však nutně realizují díky mnohým vnějším i vnitřním omezením).

1.2.1. Preference matek a otců ohledně pracovní činnosti

Na otázku: „Pokud byste si mohl/a vybrat, co byste nejraději dělal/a?“¹⁸, variantu „nevím“ vybralo pouze 49 dotázaných rodičů z 1991 (což reprezentuje jen 2,5 %).

¹⁸ 1 – chtěl/a bych pracovat více než na plný úvazek (přesčasy, další zaměstnání), 2 – chtěl/a bych pracovat na plný úvazek, 3 – chtěla bych pracovat na zkrácený úvazek, 4 – zůstal/a bych v domácnosti, 5 – něco jiného, 9 – neví.

Ukazuje se, že rozdíly mezi muži a ženami jsou v případě hypotetických voleb statisticky významné. Jejich volby odpovídají tradiční, normativní genderové představě. Muži preferují především práci na delší než plný úvazek, což jsou přesčasy, další zaměstnání (27,1 % mužů, ale jen 6,7 % žen se závislými dětmi). Práci na zkrácený úvazek by zase volilo 29,1 % žen (ale jen 8,5 % mužů) a v domácnosti by chtělo zůstat dokonce 16,3 % žen (oproti 4 % mužů) se závislými dětmi.

Kdo pak konkrétně preferuje tu kterou možnost?

- „Pracovat více“, tj. na více než plný úvazek chtějí statisticky výrazně více muži, kteří žijí s partnerkou (26,9 % , ti bez partnerky 21,1 %).
- „Zkrácený úvazek“ zase preferují ženy ve věku do 30 let se 2 a více dětmi.
- „Zůstat v domácnosti“ by nejraději chtěly rovněž ženy do 30 let věku, častěji s partnerem (17,3 %) než bez partnera (13,3 %).

Pokud má domácnost dva členy, což by reálně mělo v tomto výzkumu reprezentovat situaci *neúplné čisté rodiny*, tj. v daném případě rodiny pouze s jedním rodičem a jedním dítětem, pak se ukazuje, že se volby žen a mužů mění. Otcové žijící sami s dítětem (samoživitelé) by v tomto případě chtěli častěji pracovat na zkrácený úvazek než na plný. Dokonce někteří z nich by chtěli zůstat v domácnosti. Matky žijící samy s jedním dítětem (samoživitelky) by zase v daném případě chtěly pracovat více, tj. na delší než plný úvazek.

Při vyšším počtu členů domácnosti než dva, kde se dá předpokládat, že se většinou jedná o „klasické“ *rodinné uspořádání neboli rodičovský pár* s jedním či více dětmi, se objevují volby odpovídající obvyklému genderově stereotypnímu schématu (muži-otcové by volili práci na delší než pracovní úvazek a ženy-matky naopak na zkrácený úvazek).

Zajímavá zjištění byla udělána i ohledně počtu nezaopatřených dětí. Při vyšším počtu než dvě děti v rodině/domácnosti by matky častěji volily zkrácený pracovní úvazek nebo možnost být doma. Oproti tomu u otců za stejné situace vzrůstá ochota pracovat více než na plný pracovní úvazek.

Zatímco při rozdělení souboru na podsoubor otců a matek nebyly prokázány statisticky významné rozdíly mezi otci, a to podle věku, vzdělání, počtu nezaopatřených dětí ani rodinného stavu, u žen-matek nebyla tato signifikance prokázána pouze v případě vzdělání a rodinného stavu.

Na více než plný pracovní úvazek by pracovaly hlavně ženy ve věku 36 až 40 let, dále ženy s jedním dítětem a ženy bez partnera. Naopak ženy do 30 let, se dvěma dětmi by častěji volily variantu práce na zkrácený úvazek anebo zůstat v domácnosti.

„Klasická rodina“, tj. úplná rodina se dvěma a více dětmi vytváří prostor pro konzervativnější genderovou volbu než rodina s jedním dítětem, nebo neúplná rodina.¹⁹

19 Vzhledem k malé velikosti souboru žen z rodin se třemi a více dětmi (jen 90 případů) nelze činit obdobné závěry pro tuto skupinu, i když se dá předpokládat, že v těchto rodinách bude tendence k genderově konzervativní volbě obdobná jako v rodinách dvoučlenných. Na tomto místě pak můžeme už jen dále spekulovat o tom, zda tyto genderově stereotypní volby jsou ovlivněny počtem dětí (neboli zda se při určitém počtu dětí jedná spíše o „pragmatickou“ volbu), nebo zda počtu dětí předchází genderově stereotypní uvažování, kterému pak v „hypotetické situaci“ odpovídají i genderově stereotypní volby.

Naopak v případě neúplné rodiny, kdy o dítě pečuje buď pouze žena-samoživitelka nebo jen otec-samoživitel, se vytváří potencionálně prostor pro genderově „nestandardní“ volby. Muži se v dané situaci ve svých volbách blíží volbám žen z úplných rodin. Analogická situace se vyskytuje i u žen. Pokud jsou hlavní, resp. jedinou živitelkou, objevuje se u nich tendence volit možnost, která v genderově stereotypní optice odpovídá chování mužů – neboli pracovat více. Ukazuje se, že vyrovnání reálných životních podmínek vytváří prostor pro volby, které nekopírují automaticky osu „pohlaví“, ale jsou vedeny podle linie, která sociálně vymezuje role „pečovatele/pečovatelky – živitele/živitelky“. Z tohoto závěru se dá dovodit, že spíše než o „přirozenost“ volby (dané na základě skutečnosti, zda se jedná o „biologickou“ ženu či o „biologického“ muže, jak je běžně vnímáno a argumentováno), se jedná o volby, které jsou formovány především sociálně.

V tomto výzkumu bylo sledováno i to, co je důvodem výše uvedených preferencí. Na tuto otázku odpovědělo 1981 lidí (15 neodpovědělo). Nejčastěji lidé uváděli tzv. „jiné důvody“ (28,7 %), dále „fakt, že mají dítě“ (27,8 %), po té následovaly věk (14,6 %) a vzdělání (14,5 %). Ostatní možnosti jako pohlaví, národnost a rasa byly vybrány zcela okrajově. Odpovědi žen-matek a mužů-otců se v tomto případě od sebe statisticky významně nelišily.

1.2.2. Volba sociálně-ekonomického statusu

Kromě rozsahu zapojení (nebo i nezapojení) se do pracovní činnosti na trhu práce bylo sledováno i to, jakou formu práce rodiče preferují. Nejvíce rodičů by zvolilo, kdyby mohlo, být zaměstnancem/zaměstnankyní (celkem 57,6 %), následovala možnost samostatně výdělečně činný/á-podnikatel/ka (21,9 %), příležitostně pracovat by chtělo 14,5 % oslovených.²⁰

Zatímco jak otcové, tak matky volí nejčastěji variantu „být v zaměstnaneckém poměru“, samostatnou výdělečnou činnost a podnikání volí významně častěji muži (29 %) než ženy (16,7 %). Naopak práci příležitostně by zvolily častěji matky (19,7 %) oproti 7,3 % otců.

Příležitostně by pracovaly ženy s vyšším počtem dětí (tři a více), podnikat by naopak chtěly spíše ženy s jedním až dvěma dětmi. Muži s vyšším počtem dětí naopak se víc kloní k možnosti podnikat, stejně tak jako muži ve vyšším věku, tj. od 46 výše, ženy by naopak podnikaly nejraději o něco dříve, tj. ve věku 30–40 let.

20 Na otázku odpovědělo 1990 lidí a neodpovědělo 6.

Přehled 1: Srovnání statusů „samostatná výdělečná činnost či podnikání“ a „příležitostná práce“ podle sociodemografických znaků otců a matek

Status/Další ukazatel	Samostatná výděl. činnost/podnikání		Příležitostná práce
	Muži	Ženy	Ženy
Vzdělání	vysokoškolské*	Dtto	základní
Věk	46+	30 – 40 let	do 30 let
Počet dětí	3 a více	1, max. 2	3 a více
Výše osobního příjmu	20 tisíc a více**	10 a více	5–10 tisíc***

* Muži se základním vzděláním více pro „zaměstnanec“ než muži s vysokoškolským vzděláním.

** Muži při příjmu nad 20 tisíc čistého měsíčně uvádějí také významně často možnost „dělat něco jiného“ (nejspíš výkon řídicí pozice).

*** Ženy s příjmem do 5 tisíc uváděly často možnost „dělat něco jiného“ – v tomto případě jde spíš o to, být „ženou v domácnosti“ (a pečovat zřejmě o malé dítě).

Pokud byla udělána korelace mezi volbou „pracovního“ statusu a reálným socio-ekonomickým statutem, pak se potvrdilo, že volba „být samostatně výdělečně činný/á či podnikat“ souvisí s reálným statutem, neboli častěji tuto volbu vybírali skutečné samostatně výdělečné osoby či osoby podnikající, a to jak mezi muži, tak mezi ženami. Totéž platilo i o volbě „pracovat pouze příležitostně“, kterou mezi ženami významně častěji volily ženy v domácnosti či na rodičovské dovolené. V tomto případě volba do značné míry odráží skutečný stav, neboli potencionální volba rovná se realita.

V případě zjišťování důvodů volby být „samostatný/á“ (samostatně výdělečně činný či podnikat) se prokázaly výrazné rozdíly mezi muži a ženami. Jako hlavní (první) důvod této volby (celkem 429 odpovědí) muži uvedli finanční zisk – 43 % z nich, zatímco z žen jen 26 %. Ženy na rozdíl od mužů zvolily za další důležitý důvod variantu „možnost organizace času podle sebe“ (18,8 % žen vs. 7,6 % mužů). I v případě podnikání (obdobně jako i jiných forem výkonu práce) se ukazuje, že se ženy a muži často pohybují v jinak konstruovaných životních realitách. Kladení důrazu na práci přes čas či na podnikání muži z úplných rodin nasvědčuje tomu, že tito muži vnímají práci jako prostředek, skrze nějž se starají o rodinu (formou jejího materiálního zajištění) [srov. např. Pleck 1993]. Kladením důrazu na práci přes čas či podnikání u mužů, pokud žijí v úplné rodině, případně mají více dětí, versus kladení důrazu na potřeby rodiny u některých skupin žen dokládá, že některé skupiny mužů a žen se stále pohybují v jinak konstruovaných sociálních realitách.

Bez zajímavosti není ani vnitřní diferenciací mezi muži a ženami. Finanční zisk významně častěji volili muži se středoškolským vzděláním bez maturity, muži s maturitou pak zase možnost „být svým vlastním pánem“. V případě žen se nejvíce od ostatních odlišovaly vysokoškolačky, které kladly důraz na možnost „lépe uplatnit své vzdělání a schopnosti“.

1.3. Závěr

Právě uvedené výsledky z výzkumu Rodiče 2005 potvrzují, že životní realita mužů a žen je stále dost odlišná, pokud se jedná jak o fungování trhu práce, tak o preference a volby ve vztahu k práci a k rodině.

Trh práce doposud fungoval a namnoze stále funguje na předpokladu „ženské“ a „mužské“ pracovní síly, kdy se *a priori* a *an blok* předpokládá, že žena – budoucí nebo současná matka bude či je v důsledku rodičovství (resp. mateřství) méně spolehlivou a méně nebo nedostatečně disponibilní pracovní silou. Proti tomu stojí představa „mužské“ pracovní síly, která je rodinnými povinnostmi nezatížená (nebo minimálně zatížená), neboli představa „pracovní síly bez závazků“, která je plně disponibilní z hlediska potřeb trhu práce.

Většina reálných voleb i preferencí mužů a žen není bez vazby na gender a probíhá v intencích voleb genderově stereotypních. Celky mužů a žen se často od sebe liší (a tyto odlišnosti jsou statisticky významné) v tom, na co kladou ve svých životech důraz a na co kladou důraz ve sféře placené práce. Orientace mužů je v první řadě na seberealizaci prostřednictvím práce a na kariéru, stejně tak jako na zaměstnanecké výhody, zatímco u žen převažuje orientace na mimopracovní podmínky jako je vzdálenost práce, doprava a organizace pracovní doby tak, aby to vyhovovalo „potřebám rodiny“. I v případě nerealizovaných pracovních aspirací uvádějí sice shodně obě skupiny nedostatek příležitostí, ženy pak ale častěji než muži „rodinné závazky“. Existence vlastní rodiny se stále významnou měrou promítá rozdílně do uspořádání, organizace života žen a mužů.

V této souvislosti vyvstává otázka, nakolik intervenuje výkon práce do možnosti věnovat se dětem. Výpovědi za osoby s vyšším vzděláním dokládají, že seberealizace prostřednictvím práce a uspokojení z jejího výkonu, nemusí být automaticky realizována na vrub rodiny. Část osob s vyšším vzděláním totiž uvádí pozitivní vliv práce na možnost věnovat se dětem, existuje však v rámci této skupiny jiná část, která deklaruje negativní vliv, stejně tak jako část osob se základním vzděláním. Vztah práce a možnosti věnovat se dětem má tedy svá, z hlediska vzdělání nejednoznačná specifika. Nicméně se potvrdilo, že do negativní percepce vlivu práce na možnost věnovat se dítěti či dětem se promítá zejména právě ona nižší vzdělanostní úroveň rodičů, stejně tak jako nižší životní úroveň rodiny, větší počet dětí v rodině (spíše než věk nejmladšího dítěte či jiné sociodemografické ukazatele).

Výsledky v této části ovšem také prokázaly, že se za určitých okolností uplatňuje „obecné“ (genderové) schéma či předpis v tom smyslu, že existuje „typ pečující osoby“ a „typ osoby materiálně zabezpečující rodinu“, které sice v naprosté většině případů odpovídají „jednoduchému“ dělení podle osy „pohlaví“, ale v případě neúplných rodin, zde dochází k posunu – muži začínají klást větší důraz na ty podmínky práce, které odpovídají pečovatelskému typu (kratší úvazky apod.) a ženy naopak na materiální zajištění rodiny (tj. delší pracovní úvazky apod.), neboli „jednoduché“ (genderové) schéma se narušuje.

Výsledky výzkumu tak zároveň potvrdily, že se nedá vždy a za všech okolností hovořit o ženách a mužích jako o homogenní, monolitické skupině. I uvnitř nich mohou existovat a existují mnohé diference. V případě analyzovaných témat se ukázala jako diferencovanější skupina žen, kde se často prokázala vnitřní diferenciací nejen na základě věku a vzdělání (tak tomu často bylo i v případě mužů), ale také podle počtu dětí a socioekonomického zařazení.

V případě obou celků se často odlišovaly osoby s vyšším vzděláním od všech ostatních. U mužů to sice na jedné straně znamená, že jsou více orientováni na seberealizaci a kariéru, zároveň však v rámci této skupiny krystalizuje podskupina, která je ve svých volbách a preferencích orientována nejvíce „femininně“ (na rodinu). V případě žen s vyšším vzděláním se jedná o volby a preference orientující se výrazně na seberealizaci prostřednictvím práce (nejen rodiny). Porovnááme-li pak mezi sebou skupiny otců a žen se stejnou výší vzdělání, dospíváme k závěru, že nejvíce se od sebe liší otcové a matky s nejnižší úrovní vzdělání – i když celkově jsou jejich pracovní aspirace nejnižší, tito otcové se nejméně ze všech otců ve svých životních plánech orientují na rodinu, ženy s tímto vzděláním zase naopak nejvíce. Naprosto odlišná situace panuje u skupiny s nejvyšším vzděláním, kde aspirace matek jsou sice nižší než u otců na témže vzdělanostním stupni, ale jsou nejvyšší v rámci ženské populace. Pro zaměření na rodinu platí naopak, že muži se na ni zaměřují relativně nejvíce v rámci populace otců, matky naopak nejméně v rámci žen.

Důležitým zjištěním ve vztahu k práci je pak to, že matky jako celek jsou méně spokojené s možností postupu a že na tuto možnost kladou mnohem větší důraz než otcové.

Daný výzkum představuje určitý statický řez, není v něm příliš zohledněna dynamika během životní dráhy jedince (či v rámci rodinného cyklu). Nepřímo, na základě analýz za celky podle věku dítěte, můžeme dovodit, že tento druh dynamiky v individuálním životě skutečně existuje, neboť preference žen s malými, předškolními dětmi a žen s odrostlými dětmi (ve věku 10 a více) se od sebe také často liší. Ženy s malými dětmi se více soustřeďují na děti a rodinu. Analogicky totéž platí i z hlediska vzdělání, čím nižší mají ženy vzdělání, tím spíše se zaměřují na rodinu a naopak. V případě mužů je situace odlišná v tom smyslu, že jejich orientace na rodinu se realizuje často skrze výkon práce, neboli mladí muži s dětmi se snaží pracovat více než ostatní muži (anebo to aspoň chtějí).

Přestože výzkum v této části odhalil, že mnohé genderové stereotypy i nadále přetrvávají, i když v rámci celků mužů a žen fungují rozdílně (s výší vzdělání se obvykle zeslabují), zůstává nedořešenou otázkou, nakolik jsou reálné volby lidí pragmatické, ovlivněné realistickým vyhodnocením daného stavu, nakolik jsou pak vnitřně chtěné a žádoucí. Otázkou zůstává i to, nakolik jsou hypotetické volby ovlivněny stávajícím vnějším rámcem (podmínkami na trhu práce, zvyklostmi apod.) i „vnitřním stavem“ (internalizovanými genderovými stereotypy) a nakolik mohou být odrazem, resp. výsledkem skutečně svobodné (vědomé a reflektované) volby daného jedince.

2. Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů

Alena Křížková

V celosvětovém měřítku dochází k postupným proměnám trhu práce, které je možné charakterizovat jako všeobecnou „flexibilizaci práce“ a diverzifikaci i vznik nových alternativních forem organizace práce. Jde zejména o nárůst: prostorové variability – místo práce (doma, v zaměstnání, ve veřejném prostoru, v různých kombinacích v průběhu času); pracovní mobility – (stěhování za prací, ztráty zaměstnání, nutnost rekvalifikace); časové flexibility a organizační variability [Wallace 2003]. Za těmito procesy stojí na jedné straně měnící se potřeby trhu a zaměstnavatelů, tedy snaha po konkurenceschopnosti podniků a na druhé straně potřeba lépe integrovat pracovní a rodinné odpovědnosti a aktivity v individuální životní strategii. V důsledku těchto procesů dochází ke změnám v charakteru práce, které jsou buď v zájmu zaměstnavatelů, zaměstnanců nebo obou stran. V prostředí českého trhu práce dochází zatím téměř výhradně pouze k jednostrannému vývoji, k uspokojování potřeb trhu a zaměstnavatelů a potřeby kombinace práce a rodiny v životě zaměstnanců nejsou zdaleka brány v úvahu. Vznikají tak zejména nové požadavky na zaměstnance: nutnost „být k dispozici“, nepravidelná pracovní doba, variabilita v organizaci práce – diverzita pracovních úkolů, důraz na inovaci řešení, motivaci a týmovou práci. Tyto změny s sebou přinášejí jak nejistotu pracovní pozice a stres způsobený neustálou změnou podmínek v dlouhodobém i krátkodobém měřítku, tak enormně zvyšují náročnost kombinace pracovní a rodinné zátěže [Nešpor, Večerník 2006]. Vzrostly nároky na efektivitu kombinace pracovních a rodinných zátěží.

Tyto změny se staly významným tématem sociologických analýz trhu práce a autorky a autoři upozorňují zejména na to, že sféry práce a rodiny už nadále nemohou být striktně odděleny a tento fenomén podmiňuje rozvoj nových forem odpovědnosti a fázování času vyžadovaného těmito sférami [Wallace 2003; Daly 2000; Hochschild 1997; Bradley 1999; Cooper, Lewis 1999]. Podle Harriet Bradley mohou mít změny na trhu práce dva základní důsledky. Takové změny mohou být buď vítány jako zvyšující kreativitu, nebo odmítány jako přinášející nejistotu individuím i společnosti (více stresu). Na jedné straně se sice zvyšuje nejistota pracovní pozice, protože pracovní vztahy jsou stále nejistější, ohrožené dlouhodobou nezaměstnaností a poznamenané rostoucí soutěživostí a nároky na pracovníky. Na druhé straně dávají tyto změny možnost nově promýšlet spojení práce se zbytkem života. Tyto změny mají také potenciál proměnit genderovou organizaci práce, rozdělení genderových rolí a zmírnit nerovnosti, ale samy o sobě to nezajistí. Existují však různé scénáře důsledků flexibilizace práce pro genderové vztahy v práci. Jednou z možností je, že tento flexibilní způsob práce umožní skutečně lépe skloubit práci s rodinnými povinnostmi a sféra práce a rodiny, jejichž striktní oddělení zakládá genderové nerovnosti [Křížková 2005], se sobě opět přiblíží [Bradley 1999; Cooper, Lewis

1999]. Na druhou stranu existuje názor, že zaměstnavatelé nebudou zaměstnancům poskytovat tolik výhod a genderové nerovnosti nezmizí, jelikož ženy využijí flexibilitu k integraci placené a neplacené práce, ale muži si budou udržovat hranice mezi těmito sférami [Crompton 2002]. Důležité proto je, aby jak ženy, tak i muži byli motivováni využívat flexibilní a alternativní způsoby práce a aby tyto příležitosti nebyly „stigmatizovány“ a genderově zatíženy jako využitelné výhradně ženami k řešení „konfliktu jejich pracovních a rodinných rolí.“ Individuální volby, překážky, podmínky a strategie jsou dále vyjednávány v rámci rodin, které pak řeší různé praktické problémy jak vše skloubit dohromady. Přitom rodinné praktiky, na které se rodiny spoléhají, závisejí jak na institucionálním, tak i na kulturním rámci, ve kterém jsou uplatňovány [Repo 2005]. Volby rodinných nebo rodičovských strategií tak jsou výsledkem příležitostí, ale i překážek, ať již se týkají formálních služeb péče o děti, neformální péče, mateřských ideologií nebo pracovních podmínek.

V této kapitole se zaměřím na analýzu organizace práce rodičů a míru jejich pracovní flexibility a na postoje k tomu, jak by měly být pracovní a rodinné role a závazky v rodině s dětmi rozloženy. Vzhledem k tomu, že flexibilní opatření pro kombinaci práce a rodiny, která by byla zaváděna s cílem ulehčit spojení pracovního a osobního života, např. rodičovství, jsou v českých podnicích zatím spíše výjimkou, půjde v zásadě o zmapování strategií, které současní rodiče v situaci neexistence takových opatření volí.

Představy o tom, jaké uspořádání rodičovských rolí a pracovního vytížení rodičů je pro dítě v určitém věku ideální, jsou v sociologii označovány jako ideologie mateřství [Badinter 1998; Hattery 2001]. Můžeme však hovořit i o ideologiích otcovství nebo rodičovství. Ve výzkumu rodičů jsme zjišťovali to, jaké je ideální pracovní vytížení rodičů v jednotlivých věkových kategoriích dětí. V souvislosti s tím analyzuji postoje k tomu, zda by se rodiče v péči o děti měli vystřídat, nebo zda je pro děti vhodné, aby rodič zůstal doma až do nástupu dítěte do školy. V další části kapitoly se zaměřím na rodiče jako celek a na to, zda zvládají pracovní a rodinné závazky, jaké strategie k tomu využívají ti úspěšní a jaké strategie považují ti neúspěšní za vhodné. Zároveň zkoumám situace, které jsou nejčastějšími příčinami problémů s kombinací pracovních a rodinných povinností, a ukáži, že pro ženy je to nejčastěji kumulace více faktorů, zatímco muži považují za příčinu častěji méně situací a v jejich výběru se liší od žen. Vzhledem k tomu, že v České republice se teprve jen velmi pozvolna začíná projevovat trend flexibilizace a diverzifikace práce [Večerník 2006] a flexibilita je zatím převážně zaváděna v zájmu zákazníků a firem a ne zaměstnanců nebo rodičů, ukázalo se ve výzkumu Rodiče 2005, že pracovní flexibilita je u těch, kteří zvládají kombinovat své pracovní a rodinné závazky jako strategie, která jim v tom napomáhá, až na jednom z posledních míst. Ti, kdo mají s kombinací pracovních a rodinných závazků problémy, si však myslí, že pracovní flexibilita by jim významně pomohla. Ukáži, že v českých rodinách je za nejspolehlivější strategii kombinace práce a rodiny považována partnerská dělba práce, která má však pro každého z rodičů – pro matky a otce – jiný význam.

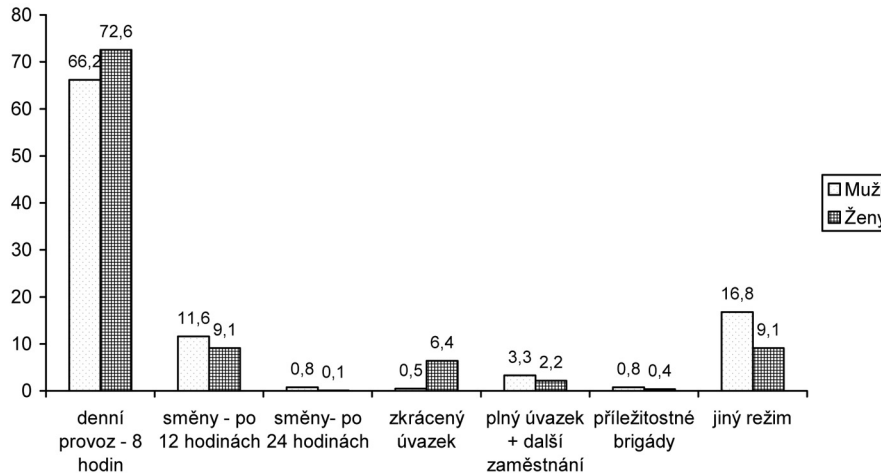
2.1. Pracovní režim současných rodičů

Jaké je pracovní vytížení současných rodičů a jak vypadá organizace jejich placené práce? V našem výzkumu jsou zahrnuti rodiče, kteří žijí s dětmi do 18 let. Otázkou tedy je: Liší se pracovní vytížení rodičů – otců a matek – v průběhu rodinného cyklu resp. s věkem dětí? Muži-otcové odpracují v průměru ve svém placeném zaměstnání denně devět hodin a v průměru 47 hodin za týden. Pracující matky ve svém placeném zaměstnání stráví denně v průměru 8 hodin a týdně průměrně 42 hodin.

Otcové jsou vytíženější ve svém placeném zaměstnání než matky. Časovému vytížení prací (placenu a neplacenu) a péči v rodinách se věnuje kapitola Jany Bierzové této publikace, která ukazuje výsledky komplexního pojetí pracovního vytížení rodičů jako součtu doby věnované placené a neplacené práci.

Graf 2.1 ukazuje pracovní režim rodičů – matek a otců – z hlediska typu pracovní doby. Je zřejmé, že pracovní režimy mužů jsou výrazně více diverzifikovány než pracovní režimy matek. Téměř tři čtvrtiny matek (72,6 %) pracují v denním osmihodinovém provozu oproti dvěma třetinám otců. Matky pracují výrazně častěji než otcové na zkrácený úvazek i když i podíl matek v takovém pracovním režimu tvoří celkově pouze 6,4 %. U žen závisí nastavení pracovního režimu na tom, jak staré je jejich nejmladší dítě. Pokud ženy s dětmi do čtyř let pracují, tak v 61,5 % na osmihodinový provoz, 12 % z nich pak na zkrácený úvazek, což je mezi ženami vůbec nejvyšší hodnota. Ženy se staršími dětmi pak pracují v osmihodinovém provozu ze tří čtvrtin. A na zkrácený úvazek pak ženy s dětmi staršími sedmi let (absolvujícími povinnou školní docházku) již jen minimálně.

Graf 2.1. Pracovní režim rodičů z hlediska pracovní doby podle pohlaví v %

Zdroj: Rodiče 2005.

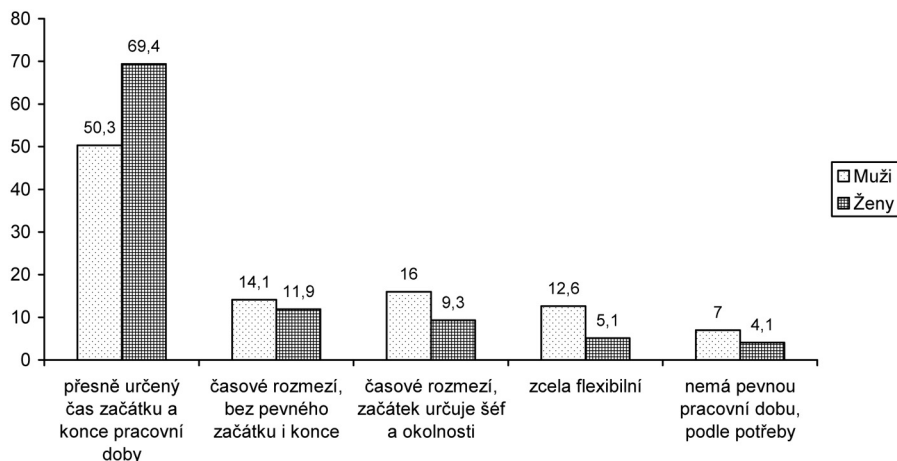
N muži=764

N ženy= 767

Podle Jiřího Večerníka je rozložení pracovní doby v ČR zatím tradiční – většina zaměstnaných pracuje na plný pracovní úvazek (s osmihodinovou pracovní dobou) a zhruba polovina má přesně určen i začátek a konec pracovní doby [Večerník 2006]. Když tato zjištění porovnáme se souborem pracujících rodičů, zjistíme, že sice 50 % mužů-otců má pevně daný počátek a konec pracovní doby, ale v takovém režimu pracuje dokonce 69 % matek. Z grafu 2.2 je patrné, že pokud můžeme v ČR hovořit o nastupující flexibilitě pracovní doby, tento trend se významně více týká mužů než žen. Pružnou pracovní dobu využívá 11 % otců a 12 % matek, zcela časově flexibilních otců je oproti matkám dvojnásobek (12,6 % oproti 5 %). Na druhou stranu významně více mužů také pracuje v režimech, kdy musí být fle-

xibilní ve vztahu k zaměstnavateli, který určuje jejich pracovní dobu (práce na zavalanou, pohotovostní režimy apod.)

Graf 2.2. Míra časové flexibility v hlavním zaměstnání podle pohlaví v %

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 771

N ženy = 772

Pokud jde o souvislost časové flexibility s fázemi rodičovství, u mužů ani u žen jsem nenašla statisticky významnou závislost. Naproti tomu se časová flexibilita ukázala jako závislá spíše na oboru zaměstnání. To potvrzuje trend, že zatím je flexibilita u nás uplatňována pouze pro využití zaměstnavateli a kvůli potřebě trhu, než pro využití zaměstnanců a kombinace práce a rodiny v jejich životě. U žen matek existuje vysoká souvislost mezi mírou pracovní angažovanosti a fázemi rodičovství resp. věkem dětí. Jde však spíše o volbu mezi zaměstnáním na plný úvazek v režimu, který určí zaměstnavatel, nebo rodičovskou dovolenou či „plným úvazkem v domácnosti“, když jsou děti malé, než o volbu mezi různými typy flexibilních úvazků versus pevná pracovní doba.

2.2. Rodičovské ideologie pracovního vytížení versus praxe

Představy o tom, zda a jak by měli být oba rodiče pracovně angažováni v různých obdobích rodičovství, nazýváme rodičovskými ideologiemi. Angela Hattery, která definovala ideologie mateřství jako představy o tom, jaké role jsou považovány pro matky za správné a žádoucí, zjistila, že v USA dominuje ideologie intenzivního mateřství: pro dítě je nejlepší, když o něj matka celodenně pečuje [Hattery 2001]. Důležité je, že ideologie žijí vlastním životem bez ohledu na to, do jaké míry jsou uskutečnitelné, a na základě podmínek se mění jen velmi pozvolna a s velkou setrvačností. Na druhou stranu sociálně-politická opatření, např. délka rodičovské dovolené, jsou ovlivněna genderovými (mateřskými, rodičovskými) ideologiemi a určitě to funguje i naopak. Strategie jako volby životních drah pak jsou přímo závislé na ekonomických, sociálních, sociálně-politických a dalších institucionálních i osobních pod-

mínkách a možnostech, ale do hry při jejich výběru a uskutečňování vstupují významně právě zmíněné ideologie. Angela Hattery se ve svém kvalitativním výzkumu zabývala pouze ideologiemi mateřství a strategiemi matek dětí do dvou let. Tento kvantitativní výzkum má širší záběr, protože se zaměřuje na fázování a změny představ či ideologií o tom, jak by pracovní vytížení rodičů mělo vypadat, a zároveň i na představy o otcovství a pracovní strategie otců v závislosti na věku dětí.

Tabulka 2.1 ukazuje představy současných rodičů o ideálním pracovním vytížení v různých obdobích věku dětí a zároveň skutečné pracovní vytížení současných matek a otců podle věku jejich dětí²¹. V České republice je možné využít rodičovskou dovolenou až do věku tří let dítěte (do čtyř let pak bez nároku na předchozí pracovní zařazení) a může ji využít jak otec, tak matka. Ukazuje se, že naprostá většina české populace rodičů zastává ideologii intenzivního mateřství, protože více než 80 % rodičů si myslí, že žena by měla využít celou dobu rodičovské dovolené, a to až do věku 4 let dítěte. Do 1 roku dítěte by matka měla být na rodičovské dovolené podle názoru 89 % rodičů. Pro to, aby matka zůstala v domácnosti ještě i v období po čtvrtém roce dítěte až do jeho 7 let, je ještě 16 % matek i otců. Velmi důležité je zjištění, že mezi názory matek a otců na jejich pracovní vytížení podle období věku dětí jsme neodhalili statisticky významný rozdíl.²²

Pokud jde o otce, současní rodiče nejsou toho názoru, že fakt, že muži mají malé děti, by měl nějak výrazně ovlivňovat jejich pracovní vytížení. Jak je patrné z tabulky 2.1, jen 1,5 % populace si myslí, že otec by měl zůstat na rodičovské dovolené, a více než dvě třetiny populace soudí, že ať již je věk dítěte jakýkoli, otec by měl pracovat na plný úvazek, navíc bez ohledu na věk dítěte 15 % rodičů soudí, že ideální je, aby otec pracoval dokonce na více než plný úvazek. K určité proměně na základě věku dítěte dochází, protože s nižším věkem dítěte je mírně větší důraz kladen na pružnou pracovní dobu u zaměstnání otců.

Skutečné pracovní vytížení současných matek do jednoho roku dítěte významně souvisí s představami všech současných rodičů, protože shodně s představami je na mateřské či rodičovské dovolené 89 % matek. To potvrzuje teorii o tom, že rodičovské ideologie a společenské resp. sociálně-politické podmínky se vzájemně ovlivňují a nelze tvrdit, že by jeden z těchto fenoménů byl příčinou a další následkem. 10 % matek je v tomto období zaměstnáno na částečný úvazek. Od jednoho do 4 let věku dítěte je na rodičovské dovolené ještě celých 77 % matek, což je blízko 81 % rodičů, kteří to považují za ideální. Již v tomto období je zhruba čtvrtina matek zaměstnána na částečný úvazek. V dalším období věku dítěte se již zřejmě projevují problémy matek po ukončení rodičovské dovolené s návratem do zaměstnání nebo získáním nového zaměstnání. Ve věku dítěte od čtyř do sedmi let je stále ještě 24,5 % matek v domácnosti a zároveň je 10 % matek nezaměstnáno. Přitom pouze 16 % matek si myslí, že by v tomto období věku dítěte měly zůstat zcela v domácnosti.

21 Zde jsme brali v úvahu u těch rodičů, kteří mají více dětí, věk jejich nejmladšího dítěte.

22 Výjimkou bylo období od jednoho do tří let věku dítěte, kde byl sice statisticky významný, ale nepříliš vysoký rozdíl. Šlo o to, že 83 % otců a 79 % matek si myslí, že matka by měla být ve věku dítěte jeden až čtyři roky na rodičovské dovolené.

Tabulka 2.1. Představy o ideálním pracovním vytížení rodičů a skutečnost v % podle pohlaví

Věk nejmlad. dítěte	Ideální pracovní vytížení**		Skutečné pracovní vytížení*	
	žena	muž	žena	muž
do 1 roku	89 % rodičovská dovolená 3 % práce z domova 1,5 % částečný 1,8 % pružná pracovní doba	62 % plný úvazek, 14 % více než plný, 14 % pružná, 1,5 % rodičovská dovolená	89 % rodičovská dovolená/ v domácnosti 10 % zaměstnáno na částečný úvazek	96 % zaměstnáno, 5 % zaměstnáno + další zaměstnání, 3 % rodičovská dovolená/ v domácnosti
1–3 roky	81 % rodičovská dovolená 5 % práce z domova 4,5 % částečný úvazek 3 % příležitostná práce, brigády	65 % plný, 13,55 % více než plný, 13 % pružná, 1,2 rodičovská	77 % rodičovská dovolená/ v domácnosti 24 % zaměstnáno na částečný úvazek	90 % zaměstnáno, 5 % zaměstnáno + další zaměstnání, 6 % rodičovská dovolená/ v domácnosti
4–7 let	33 % částečný úvazek 16 % rodičovská dovolená (přerušeni práce) 14 % plný úvazek 10 % práce z domova	70,5 % plný 13,8 % více než plný 9 % pružná 0,5 % rodičovská	24,5 % rodičovská dovolená/ v domácnosti 64 % zaměstnáno, 8 % zaměstnáno na částečný úvazek 10 % nezaměstnáno	95 % zaměstnáno, 3 % zaměstnáno + další zaměstnání, 1 % rodičovská dovolená/ v domácnosti
Nad 7 let	42 % plný úvazek 21,5 % pružná 18 % částečný 5,5 % práce z domova 3,5 % přerušeni práce	72 % plný 15 % více 8 % pružná	3 % rodičovská dovolená/ v domácnosti 89 % zaměstnáno, 5 % zaměstnáno na částečný úvazek 6,5 % nezaměstnáno	93 % zaměstnáno, 3 % zaměstnáno + další zaměstnání

Zdroj: Rodiče 2005.

Legenda:

* hodnoty v % o skutečném pracovním vytížení nedávají dohromady 100 %. Jde o podíly zjištěné z více proměnných, takže údaje nemají přesně stejnou strukturu jako ideální představy v levé části tabulky. Zkombinovány jsou údaje o ekonomickém statusu rodiče s údaji o aktuálním pracovním režimu rodiče (viz graf 2.1)

** Respondenti měli vybrat z těchto možností: více než plný úvazek, plný úvazek, částečný úvazek, pružná pracovní doba, sdílení pracovního místa, příležitostná práce, brigády, práce z domova, přerušeni práce (rodičovská dovolená). Uváděny jsou vždy jen čtyři nejčastěji vybrané varianty. Dopočet do 100 % tvoří další varianty.

Podíváme-li se na odpovědi matek v souvislosti s jejich aktuálním socio-ekonomickým postavením, pak se skutečně ukazuje vzájemné prolínání a ovlivňování představ o tom, co je ideální s aktuální situací. Významně více matek – 22 %, které jsou v domácnosti, si oproti pouze 11 % aktuálně nezaměstnaných matek myslí, že žena by v období věku dítěte od čtyř do sedmi let měla přerušit svou práci a být v domácnosti. Je možné odhadovat určitý podíl matek, které jsou v tomto období v domácnosti a které jsou „skrytě nezaměstnané“, ale svou situaci internalizují natolik, že si nepřipouští stav nezaměstnanosti a stávají se (většinou pouze dočasně) ženami v domácnosti. Vzhledem k velikosti vzorku však již nelze zkoumat statistickou souvislost skutečné situace žen v daném období rodinného cyklu a ideální představou o pracovním vytížení v této určité době.

Tabulka 2.2. Míra souhlasu a nesouhlasu s výrokem: „Rodiče by se měli při péči o malé dítě vystřídat.“. Podle pohlaví a věku nejmladšího dítěte v %

Věk nejmladšího dítěte	Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	
Nejmladší dítě do 4 let	Muž	23,6	55,1	17,4	3,9	100,0
	Žena	31,6	55,0	12,4	1,0	100,0
	Celkem	28,6	55,0	14,3	2,1	100,0
Nejmladší dítě 4 a více let	Muž	21,3	55,4	20,5	2,9	100,0
	Žena	35,1	51,1	12,4	1,4	100,0
	Celkem	29,2	52,9	15,8	2,1	100,0

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 794

N ženy = 1129

Ve výzkumu jsme dali rodičům ke zvážení i výroky, které vyjadřují určité aspekty ideologie rodičovství. Současní čeští rodiče si myslí, že o malé dítě by měla celodenně pečovat matka – být na rodičovské dovolené. V tabulce 2.2 je míra souhlasu s názorem, že rodiče by se měli při péči o malé dítě vystřídat. Vzhledem k tomu, že zhruba třetina rodičů s tímto výrokem souhlasí určitě a celkem zhruba více než 80 % rodičů souhlasí (určitě nebo spíše), je třeba tento výrok interpretovat jinak než jako střídání na principu rovnosti nebo celodenní péče. Rodiče si pod střídáním v péči zřejmě představují to, že otcové by se také měli alespoň občas dětem věnovat a pečovat o ně, že péče by neměla ležet zcela na matkách. Jaký však je podle matek a otců ideální podíl takové dělby jsem ukázala v tabulce 2.1 a i v dalších kapitolách této studie.²³ Na jednu stranu, ženy častěji a silněji souhlasí s tím, že rodiče by se měli vystřídat v péči o děti, a na stranu druhou rodiče se v souhlasu s tímto výrokem liší i podle toho, jak staré mají vlastní děti. Zejména s tímto výrokem souhlasí častěji ženy, které mají děti již starší čtyř let, tedy po ukončení rodičovské dovolené, než ženy, které jsou potenciálně na rodičovské dovolené. To zřejmě souvisí s tím, že ve vyšším věku dětí než čtyři roky jsou již významně

²³ Např. kapitola Jany Bierzové podrobně analyzuje péči o děti z hlediska časových investic rodičů a matek a jednotlivých činností.

pracovně vytižené a pocítují potřebu pomoci ze strany partnera. Důležitý je také fakt, že se střídáním rodičů v péči o děti nesouhlasí zhruba pětina mužů, a to překvapivě muži s dětmi staršími čtyř let. Situace má určitou podobu konfliktu. Matky dětí starších čtyř let by se častěji (než ženy s mladšími dětmi) chtěly s partnerem vystřídat v péči, která leží převážně na nich, zatímco otcové s dětmi ve stejném věkovém období častěji (než muži s mladšími dětmi) nesouhlasí s tím, že rodiče by se v péči měli střídat. To však může být způsobeno i tím, že vzorek je reprezentativní a jsou zastoupeny i starší generace rodičů a výsledek tak může ukazovat na zvyšující se podíl otců, kteří mají zájem více pečovat o své děti.

Tabulka 2.3. Míra souhlasu a nesouhlasu s výrokem: „Přál/a bych si, abych mohl/a zůstat doma s dětmi až do jejich nástupu do školy“. Podle pohlaví a věku nejmladšího dítěte v %

Věk nejmladšího dítěte	Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	
Nejmladší dítě do 4 let	Muž	5,4	15,1	36,1	43,4	100,0
	Žena	41,4	31,6	21,4	5,6	100,0
	Celkem	28,2	25,5	26,8	19,5	100,0
Nejmladší dítě 4 a více let	Muž	8,4	12,7	38,0	40,9	100,0
	Žena	33,3	31,8	25,6	9,4	100,0
	Celkem	23,0	23,9	30,7	22,4	100,0

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 740

N ženy = 1103

Rodiče dostali ke zvážení i postoje o tom, zda by si přáli zůstat s dětmi doma až do jejich nástupu do školy. Již z přehledové tabulky 2.1 bylo zřejmé, že muži to nepovažují za ideální nebo možné, a tabulka 2.3 ukazuje, že ani kdyby to bylo možné, nebylo by to přáním většiny otců. S tímto výrokem totiž nesouhlasí zhruba 80 % otců oproti nesouhlasu asi čtvrtiny resp. třetiny matek. I v tomto výroku se významně liší rodiče podle toho, jak staré mají aktuálně děti. 73 % žen s nejmladším dítětem do 4 let si přeje, aby mohly zůstat doma s dětmi až do jejich nástupu do školy oproti 65 % žen s dětmi staršími čtyř let. Stejně přání však má shodně zhruba 20 % otců bez ohledu na věk jejich dětí.

Pokud jde o přání žen, aby jejich partneři zůstali s dětmi doma až do nástupu do školy, jejich souhlas s takovým uspořádáním je ještě slabší než přání samotných otců zůstat s dětmi doma. Pouze asi 15 % matek s dětmi do čtyř let a 17 % matek se staršími dětmi by si přálo, aby jejich partner zůstal s dětmi doma až do jejich nástupu do školy (viz tabulku 2.4).

Tabulka 2.4. Míra souhlasu a nesouhlasu s výrokem: „Přál/a bych si, aby partner/ka mohl/a zůstat doma s dětmi až do jejich nástupu do školy“. Rozlišení podle pohlaví a věku nejmladšího dítěte v %

Věk nejmladšího dítěte	Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	
Nejmladší dítě do 4 let	Muž	36,9	38,5	17,3	7,3	100,0
	Žena	7,3	7,7	43,1	41,9	100,0
	Celkem	19,7	20,6	32,3	27,4	100,0
Nejmladší dítě 4 a více let	Muž	27,5	38,6	23,5	10,5	100,0
	Žena	5,8	11,7	43,2	39,3	100,0
	Celkem	15,5	23,8	34,4	26,4	100,0

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 780

N ženy = 989

Zjistila jsem, že rodičovství má rozhodující vliv na zaměstnanost a pracovní plány žen. Vliv mateřství na představy o tom, jaká míra pracovní vytíženosti matky je pro dítě ideální, je odstupňován věkem dítěte. Ideologie mateřství je v ČR silně ovlivněna nastavením dlouhé rodičovské dovolené a tak je většina českých rodičů přesvědčena o tom, že je správné, aby matka pečovala celodenně o děti až do jejich čtyř let. Oproti tomu na pracovní role otců by fakt, že mají malé děti, podle českých rodičů neměl mít vliv. Ze srovnávacího mezinárodního šetření pracovních sil²⁴ vyplývá, že rodičovství má velmi významný vliv na zaměstnanost českých žen, a to ve směru jejich ústupu z trhu práce, ale poměrně významný vliv má rodičovství i na české muže, avšak v opačném směru. Podle indikátoru, který měří rozdíl míry zaměstnanosti mezi ženami (resp. muži) ve věku 20 až 50 let, které mají děti do šesti let, a ženami (resp. muži), které děti nemají, je ústup českých žen-matek v této době z trhu práce nejvyšší v Evropě. V tomto období je rozdíl v zaměstnanosti českých matek a bezdětných žen zhruba 39 procentních bodů. Podobně jsou na tom ženy na Slovensku (34,5) a v Maďarsku (35), zatímco v zemích, kde není tak dlouhá rodičovská dovolená a kde je trh práce pružnější v nabídce a možnostech práce na zkrácený úvazek a dalších alternativních a flexibilních forem práce, je tato míra mnohem nižší a pohybuje se na úrovni 1,5 procentního bodu v Dánsku, 2 v Belgii a 10 ve Francii. Průměrná hodnota tohoto indikátoru byla v zemích EU v roce 2005 14 procentních bodů. Naopak míra zaměstnanosti mužů s dětmi se oproti bezdětným mužům zvyšuje, a to v ČR o zhruba 9 procentních bodů, což je blízko průměrné hodnotě zemí EU (10).

24 Labour Force Survey z roku 2005. Publikováno v Indicators for Monitoring the Employment Guidelines 2006 Compendium (http://ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/pdf/compendiumjuly2006_en.pdf) – přístup 27.9.2006.

2.3. Jak současní rodiče zvládají kombinaci pracovních a rodinných závazků?

Kombinace pracovních a rodinných závazků je, v současné společnosti zaměřené zejména na pracovní hodnoty a zisky založené na pracovním úspěchu, především tématem pro rodiče nezaopatřených dětí. V předchozích částech kapitoly jsem ukázala, že pracovní režim matek je „pevnější“, méně často flexibilní a že jejich pracovní vytížení se zásadně na rozdíl od otců řídí rodičovstvím a věkem dětí. Proto je třeba si položit otázku: Jak české matky a otcové hodnotí svou úspěšnost zvládat zároveň práci a rodinu a jaké strategie k tomu, aby toho dosáhli, volí? Ukáží jednak, jaké jsou hlavní příčiny problémů českých rodičů se zvládáním kombinace pracovních a rodinných povinností a jednak, že strategie těch, kdo úspěšně kombinují pracovní a rodinnou odpovědnost, jsou odlišné od představ těch „neúspěšných“ o tom, jaké strategie by jim pomohly, a liší se minimálně v prioritách volených strategií. Tyto strategie jistě také souvisí s poptávkou a nabídkou flexibilních forem zaměstnání.

Tabulka 2.5. Odpověď na otázku: Jak zvládáte pracovní a rodinné povinnosti? V % podle pohlaví

	Obojí bez větších problémů	Dobře zvládá práci, na úkor rodiny	Dobře zvládá rodinu, na úkor práce	Obojí tak napůl	Nezvlada- telné problémy doma i v práci	Neví
Muž	57,1	27,2	1,4	10,7	1,4	2,1
Žena	59,5	8,5	2,3	24,6	2,7	2,3

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži= 767

N ženy= 768

Na otázku, zda zvládají své pracovní a rodinné povinnosti, odpovědělo 57 % otců a 59,5 % matek, že zvládají oboje bez problémů. Z těch ostatních, kteří mají s kombinací práce a rodiny nějaké problémy, muži významně častěji zvládají práci na úkor rodiny (27 % mužů oproti 8,5 % žen). Čtvrtina žen pak má pocit, že zvládá obojí tak napůl (viz tabulku 2.5). Důležité je, že odpověď na tuto otázku se neukázala nijak významně závislá na věku dětí, ale důležité byly spíše další charakteristiky nebo jejich kombinace. Vydělila se však skupina žen, které mají děti do čtyř let a zároveň pracují. Významně méně z nich – 47 % (oproti 59,5 % z celku žen) totiž zvládá práci a rodinu bez větších problémů. To zřejmě souvisí se zjištěním, že zejména v této fázi rodičovství leží naprostá většina péče o děti na ženách a že na pracovním vytížení otců ani pocitu otců, zda rodinu a práci zvládají dohromady, se nic významného nemění. Přesto už jen fakt, že respondent/ka – matka nebo otec žijí s partnerem, přispívá k pocitu, že zvládají obojí bez problémů, a jako důležitý se ukázal i rodinný stav.

Skupinami, které nejméně často zvládají práci i rodinu bez problémů, jsou rozvedení otcové a svobodné matky. S tím zřejmě souvisí i fakt, že pro ženy hraje v pocitu, zda zvládají pracovní i rodinné závazky, významnou roli životní úroveň. Neúplné rodiny se ženou v čele jsou jednou z nevýznamněji chudobou postižených nebo ohrožených skupin populace.²⁵ Proto mají svobodné matky zřejmě i častěji pocit, že nezvládají kombinaci práce a rodiny.

2.3.1. Příčiny problémů se zvládáním pracovních a rodinných závazků

Hlavní příčinou, proč mají problémy se zvládáním práce a rodiny v životě, je pro ženy i muže nedostatek peněz (vybralo 72,6 % žen a 60,8 % mužů – viz graf 2.3). Pro muže se k tomu přidává velmi silně také charakter jejich placené práce (60,8 % mužů). Ženy však na druhou stranu charakter partnerovy práce nevidí jako jeden z nejdůležitějších problémů (charakter práce partnera vybralo 33,9 % žen). Nejdůležitější indikátory problémů žen se zvládáním kombinace práce a rodiny v životě jsou: ženy jsou na rodinné povinnosti téměř samy, chybí jim dostatečná spoluúčast nebo alespoň pomoc a ochota partnera podílet se na práci v domácnosti a péči o děti, ale i pomoc dalších osob a placené služby jsou často nedostupné. Vysoké pracovní nasazení a vyčerpání mužů a neúčast na chodu domácnosti a péči o děti připisují muži spíše charakteru své práce, tedy nejde o jejich vlastní rozhodnutí nebo neochotu z jejich strany. Na druhou stranu ženy mužskou neúčast na chodu domácnosti a péči o děti vnímají častěji jako partnerovu neochotu.

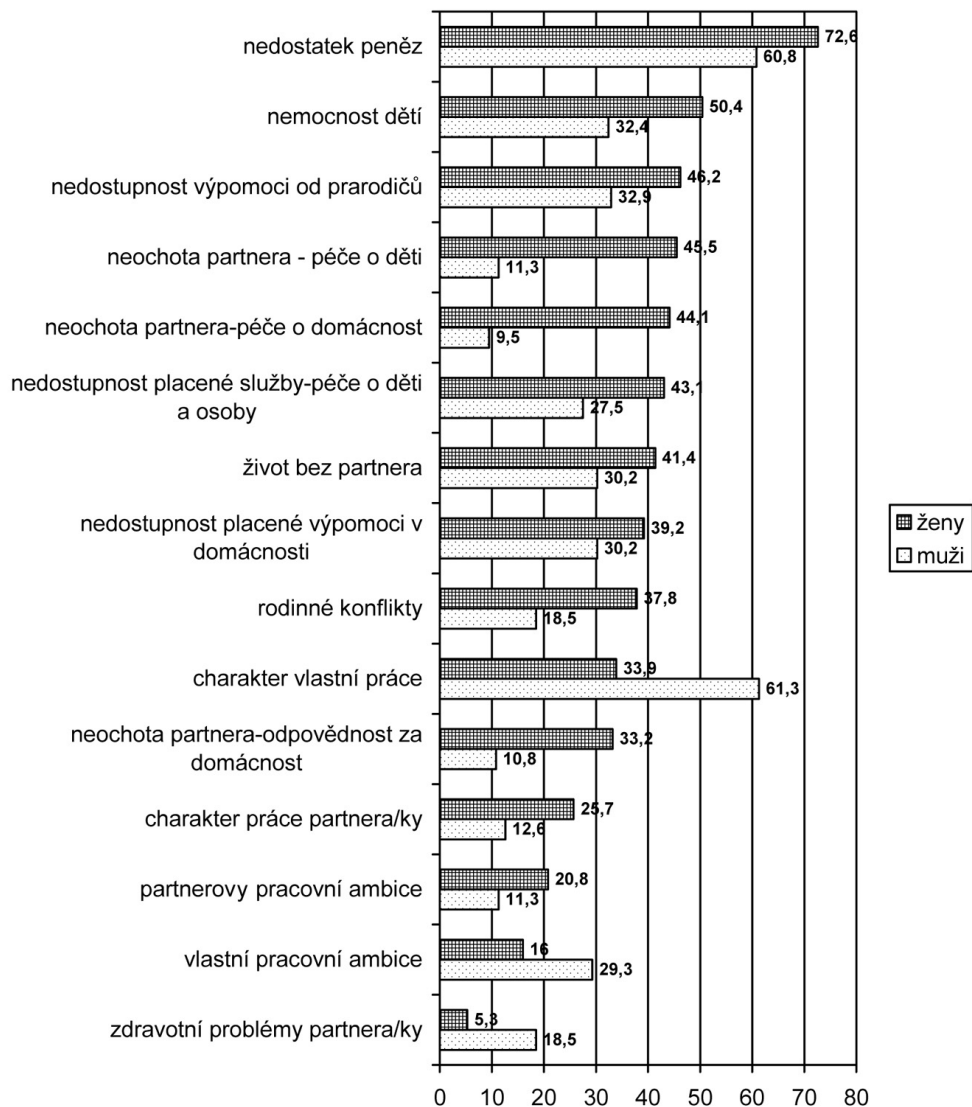
Z grafu 2.3 je patrné, že pro ženy tvoří problémy s kombinací práce a rodiny v životě celá velká řada příčin (ženy mnohem častěji vybraly více příčin než muži).²⁶ Zdá se, že problémy s kombinací pracovních a rodinných závazků jsou z velké části souhrou množstvím nepříznivých okolností a příčin, které většinou nemají jednoho společného jmenovatele.²⁷ Pro ženy je kombinace práce a rodiny častěji spleť mnoha potenciálních nebo skutečných problémů. Muži mají mnohem častěji jasno o tom, co jim s kombinací pracovních a rodinných závazků potíže způsobuje a proto častěji vybrali pouze málo důvodů. Nemocnost dětí je jak pro ženy tak i muže velmi důležitou příčinou problémů.

25 48 % svobodných matek hodnotí životní úroveň své domácnosti jako špatnou oproti 16,5 % vdaných matek.

26 Souhrn všech možností, ze kterých mohli respondenti a respondentky vybrat libovolný počet, je: častá nemocnost dítěte/děti, nedostupnost vhodného zařízení péče o děti, nedostupnost výpomoci od prarodičů, nemožnost najmutí placené osoby pro výpomoc s péčí o děti nebo jiné členy rodiny, nedostupnost vhodného zařízení péče o staré rodiče nebo další členy rodiny, neochota partnera/ky podílet se přiměřeně na výchově a péči o děti a další členy rodiny, Vaše neochota podílet se přiměřeně na výchově a péči o děti a další členy rodiny, neochota partnera/ky podílet se na péči o domácnost, Vaše neochota podílet se na péči o domácnost, nemožnost najmutí placené osoby pro výpomoc s domácími pracemi, neochota partnera/ky vzít odpovědnost za chod domácnosti na sebe, fakt, že jste žil/a bez partnera (svobodná matka, matka po rozvodu nebo odluce partnerů, apod.), nedostatek peněz, charakter Vaší práce (vysoké nároky, cestování apod.), charakter práce partnera/ky (vysoké nároky, cestování apod.), Vaše pracovní ambice kolidují s rodinným životem, partnerovi/ky pracovní ambice kolidují s rodinným životem, Vaše nezaměstnanost, nezaměstnanost partnera/ky, rodinné konflikty, konflikty ve Vašem zaměstnání, konflikty v zaměstnání partnera/ky, Vaše zdravotní problémy, zdravotní problémy partnera/ky. Zajímavé je, že metoda faktorové analýzy na této baterii nefungovala, protože byl vygenerován velký počet faktorů (8), které dohromady vysvětlovaly pouze zhruba polovinu variability a souvislost jednotlivých proměnných nebyla zcela jednoznačná.

27 Proto ani např. faktorová analýza na této baterii nedávala smysl, jelikož vycházelo celkem devět faktorů, které měly jednotlivě malý podíl vysvětlení variance, a proměnné, jež faktory saturovaly, neměly výraznou logickou souvislost a ne zcela jednoznačně se zařazovaly do jednotlivých faktorů.

Graf 2.3. Nejdůležitější příčiny problémů s kombinací práce a rodiny podle pohlaví a % těch, kteří je vybrali

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži= 222

N ženy= 413

2.3.2. Strategie zvládání kombinace práce a rodiny

Jak zvládat kombinaci práce a rodiny v životě? Zejména každý rodič musí vytvářet strategie, jak tyto dvě sféry života kombinovat. Ve výzkumu jsme se zaměřili na otázku, zda existují rozdíly ve strategiích, které využívají ti, kdo zvládají kombinaci pracovních a rodinných závazků bez problémů, a strategiích, které za úspěšné považují ti, kdo mají s kombinací práce a rodiny problémy. Za ty úspěšné tedy považují ty matky a otce, kteří odpověděli na otázku, jak zvládají kombinaci pracovních a rodinných povinností, odpovědí, že „zvládají obojí bez větších problémů.“ Za neúspěšné pak považují všechny ostatní, kteří odpověděli jinak (viz tabulku 2.5).

Na základě faktorové analýzy baterie možných řešení kombinace práce a rodiny jsem odhalila strategie (faktory) těch, kdo zvládají bez problémů kombinovat pracovní a rodinné závazky.²⁸ Strategie jsou uvedeny podle pořadí důležitosti (míry vysvětlené variance).

1) Partnerská dělba práce a péče nebo dohoda²⁹

- partner/ka je ochoten/na rozdělit si rovnoměrně práci v domácnosti;
- partner/ka je ochoten/na vzít odpovědnost za chod domácnosti na sebe;
- partner/ka je ochoten/na podělit se zásadním způsobem o péči o děti a další členy rodiny;
- možnost střídát se při ošetřování člena rodiny s partnerem/kou.

2) Pomoc s péčí o děti vně rodiny

- vedení v zaměstnání je ochotno se dohodnout na možných změnách v pracovním tempu, naplní apod.;
- na pracovišti je nabízeno hlídání dětí;
- zásadním způsobem využívám veřejné zařízení pro hlídání dětí (jesle, mateřská školka, družina);
- s hlídáním a péčí o děti zásadním způsobem pomáhají další osoby (prarodiče, placená soukromá služba).

3) Využití dalších osob a služeb v péči o nemocné, staré a domácnost

- s péčí o nemocné či staré členy rodiny zásadně pomáhají další osoby (členové rodiny nebo pečovatelská služba);
- zásadní využití veřejných zařízení pro péči o nemocné a staré členy rodiny;
- k dispozici služba nebo osoba, která vykonává zásadní podíl práce v domácnosti.

4) Flexibilita v práci

- volná pracovní doba;
- možnost pracovat z domova;
- pracují na zkrácený úvazek.

²⁸ Faktorová analýza: metoda hlavních komponent, rotace: Varimax. Počet faktorů 4, podíly vysvětlené variance: 1. faktor 17,8 %, 2. faktor 15 %, 3. faktor 14,6 %, 4. faktor 12,3 %, celkem 59,7 %.

²⁹ U každého faktoru je uvedeno přesné znění proměnných, které tento faktor naplňují a které dohromady tvořily baterii možností.

Jako neúspěšnější strategie kombinace pracovních a rodinných závazků v domácnostech těch, kteří to bez problémů zvládají, se ukázala strategie partnerské dělby práce. Nejdůležitější pro pocit, zda ženy a muži v rolích rodičů zvládají kombinovat práci a rodinu, je přesvědčení, že odpovědnost, práce a péče jsou rozděleny v partnerském vztahu podle jejich představ. Pracovní flexibilita ve formě alternativních typů organizace práce jako je práce z domova, zkrácená pracovní doba nebo alespoň pružná pracovní doba, je až poslední ze čtyř nejvýznamněji využívaných strategií rodičů. Bylo možné odhalit i určitou variabilitu v preferenci využívání jednotlivých strategií mezi muži a ženami. Strategie partnerské dělby práce a péče se totiž ukázala důležitější pro muže než pro ženy. Na druhou stranu pro ženy se jako významnější než pro muže ukázala strategie pomoci s péčí o děti vně rodiny (strategie 2). Znamená to, že partnerská dělba práce a péče v domácnosti vychází často „ve prospěch“ mužů (méně práce, méně času, který musí obětovat, partnerka, která vezme většinu odpovědnosti a práce na sebe) a že ženy vědí, že na partnerskou dělbu a pomoc od partnera se nemohou vždy spolehnout, a tak jako jistější volí strategii využívání zaměstnaneckých výhod a opatření v zaměstnání, veřejných služeb a pomoci dalších osob? Zřejmě to souvisí i s faktem, že muži si někdy neuvědomují, jak jsou veřejné a placené služby a jejich využití důležité, protože i organizaci těchto služeb nechávají na svých partnerkách.

Strategie partnerské dělby práce a péče (1) a strategie využití pracovní flexibility (4) se projevily jako více využívané ověřené strategie rodičů, kteří mají dítě ve věku do 4 let, než rodičů se staršími dětmi, kteří kombinaci práce a rodiny ve svém životě zvládají. V ranném období rodičovství tedy jde především o partnerskou dohodu a rozhodující je možnost využít pracovní flexibilitu u těch, kteří v tomto období pracují.

Rodiče, kteří mají pocit, že kombinaci pracovních a rodinných závazků nezvládají zcela bez problémů, mají určité představy o tom, co by jim to umožnilo. Tyto představy nejsou zcela shodné s ověřenými strategiemi těch, kteří se ve zvládnutí kombinace práce a rodiny považují za úspěšné. Ti, kdo na otázku, jak zvládají kombinaci pracovních a rodinných povinností, odpověděli jinak, než že zvládají obojí bez problémů (viz tabulku 2.5), mají představu, že k úspěšnému skloubení práce a rodiny v životě by jim pomohly tyto strategie:³⁰

1) Partnerská dělba práce a péče nebo dohoda³¹

- partner/ka je ochoten/na rozdělit si rovnoměrně práci v domácnosti;
- partner/ka je ochoten/na vzít odpovědnost za chod domácnosti na sebe;
- partner/ka je ochoten/na podělit se zásadním způsobem o péči o děti a další členy rodiny;
- možnost střídat se při ošetřování člena rodiny s partnerem/kou.

2) flexibilita a vstřícnost v práci

- volná pracovní doba;
- možnost pracovat z domova;
- pracují na zkrácený úvazek;
- ochota vedení v práci dohodnout se na možných změnách v pracovním tempu, náplni apod.

30 Faktorová analýza: metoda hlavních komponent, rotace: Varimax. Počet faktorů 3, podíly vysvětlené variance: 1. faktor 19,4 %, 2. faktor 19,2 %, 3. faktor 18,2 %, celkem 56,7 %.

31 Baterie možností byla shodná s tou, kterou jsme předložili rodičům „úspěšným“ při zvládnutí práce a rodiny.

3) využití dalších osob a služeb

- s péčí o nemocné či staré členy rodiny zásadně pomáhají další osoby (členové rodiny nebo pečovatelská služba);
- zásadní využití veřejných zařízení pro péči o nemocné a staré členy rodiny;
- zásadním způsobem využívají veřejné zařízení pro hlídání dětí (jesle, mateřská školka, družina);
- s hlídáním a péčí o děti zásadním způsobem pomáhají další osoby (prarodiče, placená soukromá služba);
- k dispozici služba nebo osoba, která vykonává zásadní podíl práce v domácnosti.

Rodiče, kteří mají určité problémy s kombinací pracovních a rodinných povinností, považují za důležitou strategii zvládání práce a rodiny partnerskou dělbu práce a péče a partnerskou dohodu. Tato strategie je i jako úspěšná ověřena rodiči, kteří se sladěním práce a rodiny nemají problémy, a ti ji považují za nejdůležitější. U těch, kteří mají problémy s kombinací pracovních a rodinných povinností jsem odhalila pouze tři strategie, o kterých si myslí, že by jim situaci mohly usnadnit. Jejich důležitost však byla velmi vyrovnaná, takže nelze skutečně hovořit o jejich pořadí důležitosti. Vzhledem k tomu, že v analýze se mnoho různých řešení kumulovalo do menšího počtu strategií (faktorů) a jejich podíly vysvětlené variance jsou velmi podobné, můžeme konstatovat, že rodiče, kteří mají problémy zvládat rodinu a práci, také nemají jasno v tom, jaká strategie by jejich situaci vyřešila, a mají pocit, že by bylo třeba využít více možností najednou. Zřejmě to souvisí i s faktem, že pocit nezvládnutí kombinace pracovních a rodinných povinností pramení z více příčin a pocitu kumulace více různých problémů a překážek, jak jsme ukázali výše (v kapitole 3.1.).

2.4. Závěr

Muži-otcové mají častěji flexibilní pracovní dobu než ženy-matky, z nichž téměř tři čtvrtiny pracují v rámci pevně dané osmihodinové pracovní doby. Přitom pro ženy je pracovní flexibilita a možnost využít alternativní způsoby organizace práce, jako např. práce z domova, jednou z klíčových strategií, které by chtěly využívat pro lepší kombinaci pracovních a rodinných povinností. Na druhou stranu muži, kteří jsou s kombinací práce a rodiny ve svém životě spokojeni, se častěji spoléhají na partnerskou dělbu práce, což však často znamená převzetí odpovědnosti za domácnost jejich partnerkou. Neúčast mužů na práci v domácnosti, odpovědnosti za domácnost, výchově a péči o děti a to vše vloženo pouze na bedra žen při časté nedostupnosti služeb, pomoci dalších osob a především peněz, je hlavní příčinou problémů zvládat kombinaci práce a rodiny v životě současných rodičů. Muži však mají pro svou neúčast vlastní argumenty v podobě charakteru jejich zaměstnání. Míra pracovní angažovanosti mužů v rolích otců není a ani by podle většiny populace rodičů neměla být závislá na faktu, že mají děti a jak staré. Péče o děti totiž leží převážně na ženě, která by podle názoru rodičů měla využít rodičovskou dovolenou v plné délce. Po ukončení rodičovské dovolené si velká část matek přeje, aby se pomoc partnera s péčí o děti zintenzívnila, protože nastupují do práce velmi často na plný úvazek, avšak právě v tomto období klesá zájem otců o střídání v péči o děti s partnerkou. Hodnocení zvládání kombinace práce a rodiny v životě je silně ekonomicky podmíněno, a to jednak přímo, protože nižší životní úroveň snižuje míru pocitu zvládání tohoto úkolu zejména u žen a nedostatek peněz je nejvýznamnějším faktorem, který způsobuje s kombinací práce a rodiny problémy, a jednak nepřímo, protože velká pracovní zátěž (motivovaná z velké části potřebou druhého příjmu nebo ekonomické nezávislosti) spolu s péčí o děti u žen častěji vede k pocitu, že práci a rodinu zvládají jen

napůl. Muži mají častěji pocit, že práci sice zvládají, ale na úkor rodiny. Nejdůležitější strategií, jak zvládat kombinaci pracovní a rodinné zátěže, je pro současné rodiče partnerská dělba práce a odpovědnosti. Ti, kdo jsou úspěšní ve své snaze sladit práci a rodinu v životě, se diferencují podle toho, jaké další strategie k tomu využívají. Muži spoléhají více na partnerskou dělbu práce a péče, ženy na vstřícnost zaměstnavatele, využití služeb a dalších osob. Využití flexibilních forem zaměstnání je pak strategií, kterou za řešení problémů s kombinací práce a rodiny považují zejména ti, kdo jsou v této snaze neúspěšní. To ukazuje na velmi nízkou dostupnost takových flexibilních forem zaměstnání, které by vyhovovaly rodičům v jejich potřebě sladit pracovní a rodinné povinnosti.

3. Reprodukční plány a realita rané péče o děti

Hana Hašková

V této kapitole se zabývám plánováním rodičovství a realizovanou péčí o nejmenší děti v české společnosti před i po roce 1989. Vycházím zejména z dat výzkumu Rodiče 2005, na jejichž analýze se zakládá tato publikace, a který šetřil 1998 rodičů žijících v ČR, kteří v roce 2005 pečovali o alespoň jedno nezaopatřené dítě mladší 19 let (0–18 let)³². Data z tohoto aktuálního výzkumu dávám zároveň do kontextu dalších poznatků, jejichž zdroje jsou v textu specifikovány (jedná se zejména o data Českého statistického úřadu – ČSÚ a Ústavu zdravotnických informací a statistiky – ÚZIS).

Kapitola je členěna do několika částí, z nichž každá přináší odpověď na jednu z následujících otázek, souvisejících s plánováním a realizací rodičovství v ČR: 1. Kolik dětí chtějí mít české matky a otcové, kdy je chtějí mít, a které základní faktory ovlivňují jejich reprodukční plány i jejich naplnění? 2. Jakým způsobem se mění v české společnosti časování rodičovství a znamená nárůst mimomanželské plodnosti v české společnosti spíše zvyšující se podíl neúplných rodin, v nichž vyrůstají děti pouze s matkou, nebo spíše zvyšující se podíl úplných rodin nesezdaných partnerů (matky a otce), kteří vychovávají své děti společně v jedné domácnosti? 3. Jak vlastně vypadá péče o nejmenší děti? Kdo a jakým způsobem o ně pečuje? A dochází v rámci této péče k nějakým změnám?

3.1. Reprodukční ideály, preference, plány a chování

Je všeobecně známým faktem, že lidé ve většině evropských zemí (Českou republiku nevyjímaje) preferují úplnou rodinu se dvěma dětmi³³, před rodinami neúplnými a rodinami s menším či větším počtem dětí. Stejně tak celoživotní bezdětnost preferuje ve většině evropských zemí pouze malý podíl mužů i žen [viz např. Rabušic 2004; Hašková 2006b].

Zároveň však platí, že dlouhodobé reprodukční ideály a preference jsou nicméně slabým nástrojem pro predikci v budoucnu realizovaného reprodukčního chování [Billari, Philipov 2005; Testa, Toulemon 2005]. Reflektují totiž internalizované normy, hodnoty a životní preference, které však nemusí být ve skutečnosti naplněny a realizovány, a to z důvodu kulturních, strukturálních nebo kul-

32 Více informací o výzkumu naleznete v úvodní kapitole této publikace.

33 Úplnou rodinou s dětmi se rozumí rodina, která se skládá z manželského páru (nebo druha a družky) s dětmi. Případně může zahrnovat i další členy domácnosti, např. prarodiče. Čistou úplnou rodinou s dětmi se pak rozumí úplná rodina s dětmi, ale bez dalších případných členů. Neúplnou rodinou s dětmi se rozumí úplná rodina s dětmi bez jednoho z rodičů – buď matky nebo otce dětí. Čistou neúplnou rodinou s dětmi se rozumí čistá úplná rodina s dětmi bez matky nebo otce dětí.

turně-strukturálních konfliktů (vyplývajících např. z dělby genderových rolí, nejistoty a diskriminace na trhu práce, bytové situace, situace v partnerství, apod.).³⁴

Navíc, ačkoliv existují faktory, které dlouhodobě ovlivňují reprodukční preference a plány mužů a žen, nejsou tyto individuální preference a plány statické, ale dynamicky se mění v závislosti na partnerské, věkové, pracovní, bytové apod. situaci.³⁵

Mezi faktory, které ovlivňují reprodukční preference, plány i chování dlouhodobě, patří u žen zejména vzdělání. Více než dvoudětné rodiny totiž plánují i realizují ženy s vyšším vzděláním méně často než ženy s nižším vzděláním [Rodiče 2005]. Kromě toho se specificky u vysokoškoláček objevuje také stabilně (mezigeneračně) vyšší podíl celoživotně bezdětných [Sčítání lidu, domů a bytů v ČR 1991, 2001]. Tato závislost reprodukčních plánů (ale i jejich realizace) na výši vzdělání u žen je většinou vysvětlována teorií nákladů příležitostí [Becker 1991]. Ta vychází z předpokladu, že při současném nastavení genderových rolí, tím, kdo rodičovstvím na trhu práce ztrácí, je matka, nikoliv otec dětí. Proto ženy, které mohou ztratit při odchodu z pracovního trhu více (dosažený i budoucí příjem, investice pro dosažení aktuální i budoucí pracovní pozice, apod.), plánují i realizují rodiny menší. Podle Beckera [1991] jsou tak v případě dvoukariérových partnerství „náklady“ na děti vyšší než v ostatních partnerstvích, protože jeden z rodičů (v naprosté většině případů matka) přichází během péče o dítě o mzdu, kterou by pobírala, kdyby nebyla s dítětem doma, a také ztrácí čas, který by mohla věnovat rozvíjení své kariéry a z ní plynoucí budoucí mzdy. Péče o malé děti totiž vede ke stagnaci jak profesního růstu, tak mzdy. Kromě toho jsou rodiny vzdělanějších rodičů většinou „bohatší“ (socioekonomicky výše postavené a kapitálově více vybavené) než rodiny rodičů s nižším vzděláním a fakt, že mají „bohatší“ rodiny méně dětí než rodiny „chudší“, vysvětluje mikroekonomické teorie spotřebitelského chování tím, že se zvyšujícím důchodem domácnosti se zvyšuje i poptávka po „kvalitě“ dítěte, takže mají „bohatší“ rodiny sice méně dětí, ale více do nich investují. Zahrneme-li pak do úvahy i faktor časování rodičovství, je zřejmé, že s dosažením vyššího vzdělání je spjat také relativně pozdější vstup na trh práce (a tak i později dosažená ekonomická nezávislost). Kromě toho mají ženy s vyšším vzděláním větší ambice na pracovním trhu a častěji jsou zapojeny do referenčních skupin, v nichž je rodičovství v pozdějším věku nejen více akceptováno, ale také realizováno. Tyto faktory tedy přispívají k plánování menších rodin a pozdějšímu zahájení rodičovství, zejména u vysokoškoláček. Ty zahajují rodičovství signifikantně později než ženy s nižším vzděláním, a to i přes všeobecně narůstající věk prvorodiček (a to nejen reálný, ale i preferovaný) ve všech vzdělanostních skupinách žen [Rodiče 2005; Naše Společnost 2004/duben; Sčítání lidu, domů a bytů v ČR 1991, 2001].

34 K diskusi nad kulturními (hodnotovými) a strukturálními (socioekonomickými) příčinami současného poklesu plodnosti, nárůstu podílu bezdětných v populaci a odkládání rodičovství do pozdějšího věku v ČR, ale i v dalších evropských zemích viz např. Haškovou [Hašková 2006b], Sobotku [Sobotka 2004], Rabušice [Rabušic 2001] nebo Rychtaříkovou [Rychtaříková 2001].

35 Lepším nástrojem k predikci reprodukčního chování se tak ukazuje šetření krátkodobých reprodukčních plánů (např. přání ne/narození dítěte v horizontu tří let) kombinované s šetřením subjektivně vnímané pravděpodobnosti realizace těchto krátkodobých reprodukčních plánů (např. pravděpodobnost ne/narození dítěte v horizontu tří let). I na tento nástroj pro predikci reprodukčního chování je však nutno nahlížet kriticky. Míra jeho spolehlivosti je totiž velmi silně závislá na takových strukturálních faktorech, jako je výše vzdělání. Lidé s vyšším vzděláním dokáží odhadnout pravděpodobnost ne/narození dítěte ve svém životě v krátkodobém horizontu statisticky významně lépe než lidé s nižším vzděláním [Testa, Toulemon 2005].

V našem výzkumu Rodiče 2005 jsme však měli k dispozici pouze otázku na to, kolik chce mít respondent/ka dětí celkem.

Tabulka 3.1. Podíl bezdětných žen podle věku a vzdělání v roce 1991 a 2001 (v %)

věk	1991				2001			
	základní	bez maturity	s maturitou	univerzitní	základní	bez maturity	s maturitou	univerzitní
20	48.3	58.8	81.0	-	62.7	80.5	97.1	-
25	16.1	14.3	22.5	48.8	20.9	31.5	59.5	89.8
30	10.1	6.4	8.8	16.9	11.1	8.1	13.8	31.1
35	6.2	4.2	5.9	10.9	7.0	4.5	5.9	11.8
40	5.5	3.7	5.2	9.9	6.6	3.5	4.6	7.4
45	5.9	4.2	6.0	10.0	4.6	3.2	4.2	7.9
50	6.0	4.9	7.7	11.4	4.3	2.9	4.5	8.8

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů v ČR 1991 a 2001 in Šalamounová, Nývlt [2004].

Dalším z významných faktorů, které dlouhodobě ovlivňují reprodukční preference, plány i chování žen (ale i mužů) je velikost místa bydliště. Ta má k plánovanému počtu dětí i k realizaci rodičovství negativní vztah i při odečtení vlivu vzdělání, partnerské situace, rodinného stavu a věku při zakládání rodiny³⁶ [Rodiče 2005; Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001]. Zdá se tedy, že k velikosti místa bydliště se pojí různé životní styly, z nichž některé jsou více a jiné méně kompatibilní s rodičovstvím.

Z faktorů závislých na životním cyklu je pro plánování i realizaci rodičovství důležitý zejména aktuální věk žen (i mužů). S rostoucím věkem jednoznačně klesá podíl těch, kteří plánují v budoucnu zakládat nebo rozšiřovat svou rodinu [Rodiče 2005; Hašková 2007 – v tisku]. Často je tomu tak z prostého důvodu již zrealizovaných (naplněných) reprodukčních plánů. Se stoupajícím věkem však dochází také ke změnám reprodukčních plánů a odstoupení od těch dřívějších, a to ať už z důvodů čistě biologických, kulturně-sociálně-ekonomických nebo kombinací obou³⁷.

Stejně tak důležitým faktorem ovlivňujícím reprodukční plány i chování mužů i žen je jejich aktuální partnerská situace. Z výzkumu Rodiče 2005 totiž plyne, že pro otce i matky (a to i ty s méně než dvěma dětmi) platí, že pokud žijí bez partnera, ambice na přivedení na svět dalšího dítěte se u nich snižují. Také data ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001 potvrzují, že vdané ženy mají v průměru více dětí než ostatní ženy ve stejných věkových skupinách, a zároveň že svobodné nebo rozvedené (v nesezdaném soužití s partnerem) kohabitující ženy mají více dětí než svobodné a rozvedené ženy ve stejných věkových skupinách, žijící bez partnera.³⁸

36 Ve větších městech je totiž vyšší koncentrace a) lidí s vyšším vzděláním, b) svobodných a rozvedených žen a c) lidí, kteří se stávají rodiči v relativně pozdějším věku. Například v Praze je ve věkové kategorii 25–29 let ještě 45 % žen bezdětných a zároveň je v tomto městě nejčastější věkovou kategorií rodiček kategorie 35 a více let [Sčítání lidu, domů a bytů v ČR in ČSÚ 2003b; ÚZIS 2005: 48].

37 K diskusi o ne/dobrovolnosti bezdětnosti a reprodukčních ideálech, preferencích a plánech viz Haškovou [Hašková 2006a].

38 Například ve věkové skupině 30–34 let byla podle Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001 mezi všemi svobodnými

Vzhledem k tomu, že se zdá být pravděpodobné, že v případě neúplných rodin se může na situaci menších ambic na realizaci větších rodin podílet i jejich horší ekonomická situace, testovala jsem na datech z výzkumu Rodiče 2005 také tento předpoklad. Výsledky analýzy sice potvrdily pozitivní vliv stupně příjmové kategorie domácnosti na rodičovské plány, nicméně ten se ukázal být nakonec statisticky nevýznamný, jestliže do analýzy vstoupily další faktory, zejména věk nejmladšího dítěte.

Z výše uvedeného plyne, že ačkoliv reprodukčním ideálem zůstává v české společnosti dvoudětná úplná rodina, liší se individuální reprodukční preference, plány i chování v závislosti na faktorech, které diferencují nejen mezi různými skupinami populace, ale také v rámci životního a rodinného cyklu jednotlivých mužů a žen. Realizovaná reprodukce má pak různé podoby, z nichž některé nabývají v současné době na intenzitě.

3.2. Aktuální změny v rodičovství aneb kdo stojí v čele českých rodin s nezaopatřenými dětmi

Co se aktuálních změn v reprodukčním chování české populace týče, často je diskutováno zejména již zmiňované zakládání rodin v pozdějším věku (timing), a to jak u mužů, tak i u žen. V současnosti totiž přivádí na svět svého prvního potomka již téměř 30 % žen po svých třicátých narozeninách a průměrný věk prvorodiček přesáhl v roce 2004 26 let, resp. průměrný věk rodiček přesáhl v daném roce 28 let³⁹ [ČSÚ 2006]. Přesto v porovnání se západoevropskými zeměmi zůstávají v ČR (a ostatních zemích bývalého východoevropského bloku) zatím stále ještě relativně nízké hodnoty měr plodnosti dětí narozených v prvním pořadí ve vyšším věku matky (což je možné vysvětlit aktuálně probíhajícím odkládáním narození prvního dítěte), ale současně i relativně vyšší hodnoty měr plodnosti dětí narozených v nižším věku matky.

Naopak ve struktuře narozených podle pořadí se ČR podle Šalamounové [2006] nijak významně neliší ani od zemí na západ ani na východ od našich hranic. Podle ČSÚ [2000a] byl zaznamenán po roce 1989 jak pokles narození dětí prvního pořadí, tak i dětí narozených v dalším pořadí. Při srovnání se situací na začátku 90. let však došlo ke zvětšení intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte (spacing), a to z méně než 4 let v roce 1993 na více než 5 let v roce 2000. V této době mírně narostl i interval mezi narozením druhého a třetího dítěte, zatímco chování žen, které mají více než 3 děti, se v tomto ohledu (spacing) nezměnilo [ČSÚ 2000a]. Časování porodů, a to nejen ve smyslu „timingu“, ale i „spacingu“, se tedy (u dříve v daném ohledu relativně homogenní české populace) diverzifikuje, a to (mimo jiné) také v závislosti na výše uvedených faktorech (např. podle dosaženého vzdělání, velikosti místa bydliště, partnerské situace, apod.). Na jedné straně se zde totiž vyděluje skupina žen, která stále ještě vstupuje do rodičovství v relativně nízkém věku, a na straně druhé skupina žen, které odkládají narození svého prvního dítěte až do doby po dosažení třicátého roku svého života.

ženami více než polovina bezdětných a necelá čtvrtina matek s jedním dítětem, zatímco mezi svobodnými ženami kohabitujícími se svým partnerem ve faktickém manželství (nesezdaném soužití) bylo pouze 15 % bezdětných, polovina matek s jedním dítětem a téměř čtvrtina žen s dvoudětnou rodinou. Mezi jednou vdanými ženami této věkové skupiny pak byla bezdětná pouze 4 % z nich, zatímco téměř čtvrtina měla jedno dítě, polovina dvě děti a necelá pětina tři děti. Zbytky do 100 % tvořily vždy vícedětné rodiny [pro výpočty byla použita data ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001 publikovaná v ČSÚ 2003a,b].

³⁹ V roce 2004 připadala více než polovina porodů na prvorodičky, více než třetina porodů na druhorodičky a zbytek na ženy se dvěma nebo více dětmi [ÚZIS 2005].

Další významnou probíhající změnou, co se reprodukčního chování týče, je rychlý nárůst podílu dětí, které se rodí mimo manželský svazek. I přesto se však v České republice rodí stále ještě většina dětí manželským párům. Zatímco se však před rokem 1989 mimo manželství narodilo méně než 10 % dětí, v roce 2005 se narodila mimo manželský svazek již téměř třetina dětí (32 % ze všech živě narozených). Většina z nich se přitom narodila matkám svobodným, zbytek pak matkám rozvedeným, případně ovdovělým [ČSÚ 2006].

Neznamená to však, že všechny tyto děti, které se narodily nevdaným⁴⁰ ženám, vyrůstají s pouze jedním rodičem – matkou, která dítě porodila. Předpokládá se, že příčinou hodnotové změny poklesu důležitosti sňatku a manželství vyrůstá část těchto dětí v rodinách nesezdaných partnerů, kteří spolu fakticky žijí „jako manželé“, ale bez oddacího listu.

Je tomu tak ale doopravdy? Vyrůstají děti narozené v ČR na přelomu 20. a 21. tisíciletí nevdaným ženám skutečně se dvěma rodiči? Nebo dochází spíše k rapidnímu nárůstu podílu matek samoživitelek mezi českými matkami a tedy i rychlému nárůstu dětí vychovávaných bez otce v neúplných rodinách?

Mezi odbornou veřejností panuje v daném ohledu stále nejistota, zda-li nárůst dětí narozených mimo manželství v devadesátých letech znamená spíše přibližování se české populace „západnímu modelu rodiny“ (zahrnujícímu mimo jiné i dlouhodobou partnerskou kohabitaci bez manželství), nebo nárůst neúplných rodin s malými dětmi.

Abychom se mohli odpovědi na tuto otázku alespoň přiblížit, podívejme se nejdříve na populaci všech českých matek ve výzkumu Rodiče 2005, tedy matek vychovávajících v současné době alespoň jedno nezaopatřené dítě mladší 19 let.

Do analýzy vstoupily všechny respondentky z našeho výzkumu (1165 respondentek). Vzhledem k tomu, že všechny se staraly alespoň o jedno dítě mladší 19 let, „musely“ je porodit v letech 1987 – 2005, tedy v době, v níž došlo k rychlému růstu podílu dětí narozených nevdaným matkám na celkovém počtu narozených dětí. Téměř 40 % těchto žen porodilo své nejmladší dítě v prvním desetiletí 21. století, polovina v průběhu 90. let 20.století, a poslední desetina žen v letech 1987–1989.

Většina matek z výzkumu Rodiče 2005 je vdaná a žije se svým partnerem a dítětem (dětmi) ve společné domácnosti. Tato situace odpovídá údajům ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001, podle nichž se na celkovém počtu rodin se závislými dětmi podílí neúplné rodiny z 24 %⁴¹. Většinu neúplných rodin se závislými dětmi přitom vedou ženy (88 %). Z toho důvodu stojí v čele neúplných rodin se závislými dětmi pouze 4 % ze všech otců, kteří žijí v rodinných domácnostech se závislými dětmi, zatímco mezi matkami, které žijí v rodinných domácnostech se závislými dětmi stojí v čele neúplných rodin celých 22 % z nich [výpočet z dat ČSÚ 2003b: 31–32]!

Co se rodinného stavu a soužití s partnerem týče, ukazují data z výzkumu Rodiče 2005, že je populace matek jednoznačně diferencovaná podle vzdělání. Matky s vyšším vzděláním žijí se svým partnerem a také v manželství častěji než matky s nižším vzděláním. Nutno však upozornit na fakt, že

40 Tedy svobodným, rozvedeným či ovdovělým ženám.

41 V souboru Rodiče 2005 je to 23 %.

celkový podíl žen žijících bez partnera může být ve všech dotazníkových šetřeních [ale i ve Sčítání lidu, domů a bytů v ČR] do určité míry nadhodnocen, a to sice z důvodu „nesprávné“ odpovědi matek žijících s partnerem ve faktickém manželství, které mohou mít obavu o zneužití informace o soužití s partnerem takovým způsobem, který by mohl vést k případnému snížení jejich sociálních příjmů. S tímto vědomím je potřeba číst i následující řádky.

Pokud žije matka s dítětem (dětmi) bez partnera, pak je většinou rozvedená (Rodiče 2005). Výzkum Rodiče 2005 však ukázal, že u matek s nižším vzděláním ustupuje (i když stále ještě převládající) dominance rozvedených matek mezi matkami bez partnera ve „prospěch“ svobodných matek. Obdobný trend vykazují i data Mikrocensu ČSÚ z roku 2002, v nichž byla mezi „přednosty“ čistých neúplných rodin s dětmi⁴² se základním vzděláním a vyučením celá čtvrtina svobodných a 63 % rozvedených „přednostů“, zatímco mezi „přednosty“ s maturitou nebo vysokoškolským diplomem bylo 13 % svobodných a téměř tři čtvrtiny rozvedených „přednostů“ [ČSÚ 2004: 49].

Jak již bylo uvedeno, nikoliv všechny rozvedené, ovdovělé a svobodné matky však vychovávají své dítě (dětí) bez partnera. Počet s partnerem kohabituujících matek, které se starají o nezaopatřené dítě, však není podle dat ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001 příliš velký. Podle nich se na celkovém počtu rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí matka dítěte (dětí)⁴³, podílí faktická manželství s nezaopatřenými dětmi pouze ze 4 % a neúplné rodiny s nezaopatřenými dětmi z 22 %. Zbýlé zhruba 3/4 rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí matka dítěte (dětí), tvoří manželské rodinné domácnosti s nezaopatřenými dětmi. Na celkovém počtu nemanželských rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí matka dítěte (dětí), se pak faktická manželství podílí z 15 % a zbytek tvoří neúplné rodiny v čele s matkou dítěte (dětí) [výpočty podle dat ČSÚ 2003b: 211–213]⁴⁴.

Zaměříme-li se pouze na skupinu rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi⁴⁵, v nichž je matka méně než 25 let, pak tvoří neúplné rodiny celých 35 % z nich a faktická manželství 8 % z nich. Z celkového počtu nemanželských rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí matka (méně než 25 let) dítěte (dětí), tvoří faktická manželství 19 %. Zaměříme-li se na rodinné domácnosti s nezaopatřenými dětmi, v nichž je matka 25–29 let, pak se na nich podílí neúplné rodiny z 23 % a faktická manželství z pěti procent. Celkově se faktická manželství podílí na počtu nemanželských rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí matka (25–29 let) dítěte (dětí), z 16 % [výpočty podle dat ČSÚ 2003b: 211–213]. Lze shrnout, že mladší matky s nezaopatřenými dětmi žijí v současnosti v české společnosti relativně častěji než matky staršího věku jak v neúplných rodinách, tak i v nesezdaném soužití. Zároveň však platí, že s výjimkou matek 15–19letých zůstává manželství nejčastější formou rodinného soužití matek s nezaopatřenými dětmi.

42 „Přednostou“ v neúplné rodině se rozumí rodič – buď matka nebo otec – zkrátka ten, který v domácnosti s dětmi žije, jelikož z definice neúplné rodiny plyne, že je v této domácnosti rodičem dětí jediným.

43 Vyloučeny jsou zde tudíž neúplné rodiny s nezaopatřenými dětmi, v jejichž čele stojí otec dítěte (dětí).

44 Na celkovém počtu cenzových rodinných domácností s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí otec dětí, se podílí neúplné rodiny v čele s otcem dítěte (dětí) z pouhých 4 % a faktická manželství z 5 %. V ostatních cenzových rodinných domácnostech s nezaopatřenými dětmi, v nichž nechybí otec dětí, vychovávají otcové své děti v manželství [výpočty podle dat ČSÚ 2003b: 211–213].

45 Jedná se tedy o domácnosti s nezaopatřenými dětmi, v nichž žijí rodiče dětí buď v manželství nebo v nesezdaném soužití, nebo se jedná o rodinu neúplnou, v níž je přítomen pouze jeden z rodičů dítěte (dětí).

Tabulka 3.2. Cenzové rodinné domácnosti s nezaopatřenými dětmi podle věku matky a druhu cenzové domácnosti

věk matky	úplné rodiny				neúplné rodiny		celkem	
	manželství		kohabitace		abs. počet	řádk. %	abs. počet	řádk. %
	abs. počet	řádk. %	abs. počet	řádk. %				
15-19	1 003	24.5	655	16.0	2 434	59.5	4 092	100.0
20-24	46 537	58.3	6 324	7.9	26 911	33.8	79 772	100.0
25-29	184 409	72.2	11 585	4.5	59 615	23.3	255 609	100.0
30-34	216 405	75.8	10 955	3.8	58 193	20.4	285 553	100.0
35-39	230 656	77.3	9 586	3.2	58 239	19.5	298 481	100.0
40-44	182 687	78.3	6 431	2.8	44 097	18.9	233 215	100.0
45+	177 528	75.8	5 872	2.5	50 947	21.7	234 347	100.0
nezjištěn	126	67.7	11	5.9	49	26.4	186	100.0
celkem	1 039 351	74.7	51 419	3.7	300 485	21.6	1 391 255	100.0

Zdroj: Tabulka byla vytvořena autorkou na základě dat ze Sčítání lidu, domů a bytů v ČR v roce 2001 publikovaných v ČSÚ 2003b.

Poznámka: V tabulce nejsou zahrnuty cenzové rodinné domácnosti s nezaopatřenými dětmi, jejichž součástí není matka dětí, tzn. v tabulce nejsou zahrnuty neúplné rodiny s nezaopatřenými dětmi, v jejichž čele stojí otec dětí. Zvýrazněny jsou věkové skupiny, které se vyznačují zvýšeným podílem manželství, nesezdaných soužití nebo neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi na celkovém počtu manželství, nesezdaných soužití nebo neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi.

K největšímu nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství došlo ve věkové skupině 15–19 let, jelikož zde vzrostl podíl dětí narozených nevdaným ženám z necelých 20 % na začátku 90. let 20. století na více než 80 % v roce 2003.⁴⁶ Nutno však doplnit, že se v této věkové skupině nacházelo v roce 2003 pouze 3770 rodiček, což jsou pouze 4 % z celkového počtu rodiček. Výrazný posun byl ale znatelný také ve věkové skupině 20–24 let, kde se podíl dětí narozených nevdaným ženám zvýšil z 6 % na začátku 90. let 20. století na 42 % v roce 2003. Ve věkové skupině 20–24 let se přitom nacházelo v roce 2003 celkem 19 767 rodiček, což byla více než pětina z celkového počtu rodiček. Dvě třetiny rodiček „do 24 let včetně“ jsou zároveň bez maturity. Rodičky „do 24 let včetně“ tvoří také celou polovinu rodiček se základním vzděláním a 27 % vyučených rodiček. Rodičky „do 24 let – včetně“ jsou navíc většinou svobodné a právě u svobodných rodiček došlo k největšímu početnímu růstu (z 6 % z celkového počtu rodiček v roce 1990 na 23 % z celkového počtu rodiček v roce 2003 [ÚZIS 2005]).

46 V této věkové skupině rodiček je přitom 70 % prvorodiček a 80 % svobodných rodiček. Ženy se základním vzděláním se na této skupině rodiček podílí z 68 % a 26 % rodiček je vyučeno [ÚZIS 2005].

Naopak podíl rozvedených (případně ovdovělých) rodiček zůstal relativně nízký (v roce 2003 6 % z celkového počtu rodiček). Rozvedené (případně ovdovělé) rodičky se přitom koncentrují zejména ve vyšších věkových kategoriích. Takto například v kategorii 35–45 let připadají na rozvedené ženy až dvě třetiny narozených dětí z celkových 30% všech narozených dětí nevdaným ženám v tomto věku [ÚZIS 2005; Kasalová – Daňková 2005].

Lze tedy shrnout, že podíl nevdaných rodiček se zvyšoval v průběhu 90. let a v novém tisíciletí zejména v nižších věkových kategoriích matek, v nichž se koncentrují matky svobodné a matky bez maturity. Z dat ČSÚ lze také vyčíst, že se v této době rychleji zvyšoval věk vdaných než věk nevdaných rodiček. Ačkoliv bylo v souboru Rodiče 2005 celkem pouze 133 svobodných matek pečujících o dítě mladší 19 let, a velikost souboru tak neumožňuje více než formulaci pravděpodobných souvislostí a trendů týkajících se svobodných matek, které by měly být dále testovány, zdá se být důležitým zjištěním, že byl v našem souboru mezi matkami s maturitním nebo vysokoškolským diplomem dokonce 2,5x menší podíl svobodných matek než mezi ženami s nejnižším vzděláním. A ze 133 svobodných matek v souboru pouze 13 % (resp. 27 %) matek se základním vzděláním (resp. vyučením) vychovávalo své dítě v nesezdaném soužití, zatímco ze svobodných matek s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním vychovávaly své dítě v nesezdaném soužití téměř dvě pětiny z nich. V nějakém budoucím výzkumu by tedy mohlo být testováno tvrzení, že v současné ČR, kdy se rodí děti svobodným matkám zejména ve skupině žen bez maturity, platí, že zatímco svobodné matky s nižším vzděláním vychovávají své dítě (děti) relativně častěji v neúplných rodinách, svobodné matky s maturitou nebo vyšším vzděláním uplatňují (relativně k matkám s nižším vzděláním) častěji „nový životní styl“ dlouhodobé kohabitanice s partnerem v nesezdaném soužití.

Dále lze usuzovat, že jestliže je a) polovina všech rodiček se základním vzděláním a více než čtvrtina všech vyučených rodiček (tedy nejen prvorodiček) mladší 25 let, zároveň b) se ve skupině „mladší 20 let“ narodí více než 80 % dětí nevdaným ženám a ve skupině 20–24letých se narodí nevdaným ženám okolo 42 % dětí, a přitom c) platí, že jsou takto „staré“ (resp. mladé) nevdané matky většinou svobodnými matkami, z nichž většina v průběhu péče o dítě nežije se svým partnerem, pak se zdá být vysoce pravděpodobný závěr, že minimálně pro skupinu matek se základním vzděláním přestává být „stav“ „svobodná samoživitelka“ jakkoliv výjimečným. Nežřídko lze do této kategorie však zařadit i matky vyučené.

Tyto ženy a jejich rodiny jsou přitom marginalizovány a socioekonomicky znevýhodněny hned na základě několika vzájemně souvisejících ukazatelů. Jsou často jediným ekonomicky aktivním členem domácnosti.⁴⁷ Jsou znevýhodněny na trhu práce z důvodu pohlaví, nízkého vzdělání, mateřství i jako svobodné matky. Čisté příjmy jejich domácností dosahují často velmi nízké úrovně.⁴⁸ Vzhledem k vysoké koncentraci porodů matek do 20 let (které jsou v naprosté většině případů matkami svobodnými a matkami se základním vzděláním) v regionech s dlouhodobě vysokou nezaměstnaností a koncentrací romské populace (v kraji ústeckém tvoří rodičky mladší 20 let celých 36 % rodiček

47 Z celkového počtu neúplných rodin s dětmi v čele se svobodnou osobou je 80 % čistých neúplných rodin s dětmi, tedy rodin, které se skládají jen z rodiče s nezaopatřeným dítětem nebo dětmi. V 59 % čistých neúplných rodin s dětmi, v jejichž čele stojí svobodná osoba, pak není dokonce žádný ekonomicky aktivní člen(!), a to zhruba v polovině případů z důvodu nezaměstnanosti. 95 % neúplných rodin s dětmi, v jejichž čele stojí svobodná osoba, je přitom vedeno ženou [ČSÚ 2004].

48 Až v 86 % čistých neúplných rodinách s dětmi v čele se svobodnou osobou nedosahují čisté příjmy domácnosti ani dvojnásobku životního minima [ČSÚ 2004: 48].

a v kraji moravskoslezském přesně třetinu ze všech rodiček⁴⁹ [ÚZIS 2005]) se lze domnívat, že má situace této skupiny matek také svůj etnický⁵⁰ a regionální rozměr.

Vzhledem k celkově malému zastoupení s partnerem kohabituujících matek na celkové populaci matek lze také tvrdit, že se nesezdané soužití v České republice zatím neprosadilo na roveň manželství, co se reprodukce týče. Většina faktických manželství je totiž bezdětná a více než třetinu z nich tvoří páry, v nichž alespoň jeden z nich nedosahuje věku 30 let. Zatímco více než polovina faktických manželství žen ve věkové skupině 20–29 let je bezdětná, u stejně starých žen žijících v manželství je bezdětných jen 17 % z nich [ČSÚ 2004]. Na druhé straně je však ve výzkumu Rodiče 2005 patrný nárůst v nesezdaném soužití kohabituujících svobodných matek mezi matkami, které zakládaly své rodiny v průběhu 90. let 20. století (a ještě více v průběhu prvního desetiletí 21. století) oproti matkám, které porodily své první dítě před rokem 1990.

Ačkoliv narostl v průběhu 90. let 20. století a v průběhu prvního desetiletí 21. století podíl svobodných matek (samoživitelek i kohabituujících) ve všech vzdělanostních skupinách matek, došlo v této době ale také k signifikantní diferenciaci podle vzdělání. Nárůst nevdaných matek a specificky svobodných matek v nižších věkových skupinách v průběhu socio-ekonomické transformace v České republice tak nelze interpretovat pouze jako jeden z projevů orientace na „západoevropský model rodiny“, jehož součástí je i větší obliba faktických manželství, doprovázející pokles důležitosti sňatku a manželství. Ačkoliv longitudinální výzkumy typu European Value Survey nebo ISSP – Family and Changing Gender Roles⁵¹ potvrzují pokles důležitosti manželství v české populaci, značně nerovnoměrný, ale přeci jen nárůst svobodných matek napříč všemi vzdělanostními skupinami žen zakrývá velmi různé „příběhy“, přičemž vzdělání matky se zde jeví jako jeden z významných, tyto různé „příběhy“ diferencujících činitelů. Lze se domnívat, že pokud by převažovalo vysvětlení nárůstu podílu nevdaných matek pouze přijímáním „západoevropského modelu“ dlouholeté kohabitace, nebyla by rostoucí diferenciací reprodukčního chování žen podle vzdělání (a s ním souvisejících faktorů) tak výrazná, jak se ukázalo v datech výzkumu Rodiče 2005, ale také na datech ČSÚ a ÚZIS.

Na straně jedné tak zde stojí například „příběhy“ žen se základním vzděláním či vyučením, u nichž nejsme svědky tak výrazného odkládání rodičovství do pozdějšího věku jako u žen s maturitním nebo vysokoškolským diplomem, a z nichž do svých dvacátých pátých narozenin založí rodinu okolo 70–80 % z nich. Častěji než dříve však vychovávají své dítě (děti) jako ekonomicky a sociálně znevýhodněné svobodné matky samoživitelky.⁵²

Na straně druhé pak zde stojí například „příběhy“ žen s vyšším vzděláním, z nichž se do svých 30. narozenin stane matkou okolo 86 % žen s maturitou a 69 % vysokoškolaček, jež však vychovávají

49 V ostatních krajích se podíl rodiček mladších 20 let na celkovém počtu rodiček pohybuje mezi 6 a 21 % [ÚZIS 2005].

50 Plánování i realizace rodičovství mezi romskou populací má svá specifika, která však nejsou předmětem této analýzy, a proto zde uvádím pouze několik základních informací. Podle Sčítání lidu z roku 1991 [Burjáněk 2000] se polovina dětí narozených ve sledovaném roce romským ženám narodila mimo manželství. 88 % romských žen mělo nedokončené nebo ukončené pouze základní vzdělání a ve věkové skupině 45–49 let měla v průměru romská žena 5 dětí, zatímco u zbytku (majoritní) české populace měla žena v průměru 2,17 dětí. Plodnost romských žen tak byla víc než dvojnásobná, i když je (i) u romských žen sledován dlouhodobý pokles plodnosti.

51 Viz Sociologický datový archiv SOÚ AV ČR.

52 Viz také tabulky 4 a 11 na <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/1110-04-2001>, v nichž jsou publikována data za Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001.

své dítě (děti) relativně častěji než ženy s nižším vzděláním v rodinách úplných a manželských, i když i v jejich případě platí růst podílu svobodných matek samoživitelek.

3.3. Rané rodičovství

Zopakujme, že neúplné rodiny již v současnosti tvoří zhruba čtvrtinu všech domácností s nezaopatřenými dětmi (zatímco v roce 1991 tvořily pouze 15 % z nich⁵³) a jejich podíl stále roste i přes vzrůstající oblibu faktických manželství a pravděpodobně určité nadhodnocení počtu neúplných rodin. Ženy přitom stojí v čele většiny neúplných rodin s dětmi. Jak ale vlastně vypadá péče o nejmenší děti, ať už v rodinách úplných, kde jsou na péči o děti alespoň teoreticky minimálně dva – otec a matka, nebo neúplných, v nichž jeden z rodičů (většinou otec) chybí?

3.3.1. Kdo čerpá rodičovskou „dovolenou“, pečuje o malé děti a jak by to mělo podle názorů českých rodičů být?⁵⁴

Zejména v průběhu posledních patnácti let docházelo ke změnám legislativy ošetřující péči o závislé členy rodiny směrem k vyrovnávání práv mužů a žen. Zároveň docházelo v daném ohledu také k zrovnoprávnění mužů mezi sebou, jelikož některá ochranná opatření, která se vztahovala dříve (pouze) na ženy, zahrnovala ve zvláštních případech i specifické kategorie mužů (např. vdovce). Takto se zejména z další mateřské „dovolené“ stala rodičovská „dovolená“, kterou mohou čerpat muži i ženy bez ohledu na jejich rodinný stav; otec i matka mohou celodenně pečovat o dítě od narození (matka na mateřské „dovolené“ a otec na rodičovské „dovolené“) s tím, že trvá ochranná lhůta v jejich zaměstnání; bylo vyrovnáno právo mužů a žen při ošetřování členů rodiny, apod.

I když dochází v rámci názorů české populace k jistému odklonu od jednoznačného souhlasu s „tradiční“ dělbou práce, při níž jsou ženy hlavními pečovatelkami o děti a domácnost a muži zase hlavními živiteli rodiny [ISSP 1994, 2002], a se česká populace – muži i ženy – se přiklání k názoru, že muži by se měli podílet na pracích v domácnosti a péči o děti více než doposud [ISSP 2002]. Není žádnou novinkou, že reálně zůstává péče o děti i domácnost stále zejména na ženách, a to i v rámci úplných rodin.

Co se pak týče jmenovitě péče o děti v předškolním věku, jsou podle dat výzkumu Rodiče 2005 čeští rodiče – matky i otcové – v postojích velmi genderově konzervativní. Téměř dvě třetiny matek totiž soudí, že o předškolní děti by měly v domácnosti pečovat právě ony, a zároveň si téměř dvě třetiny otců přejí, aby o předškolní děti pečovaly jejich partnerky. Naopak pouze necelá pětina otců vyjadřuje přání zůstat s předškolním(i) dítětem (dětmi) v domácnosti a zároveň ještě menší podíl matek by je v takové volbě podpořil.

53 Viz údaje ze Sčítání lidu, domů a osob z roku 1991 na [http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/37C60E006E9CA21FC1256E67003C2727/\\$File/tab44.xls](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/37C60E006E9CA21FC1256E67003C2727/$File/tab44.xls).

54 V kapitole používám spojení rodičovská/mateřská „dovolená“ s uvozovkami, a to z důvodu zdůraznění faktu, že se nejedná v žádném případě o dovolenou v pravém slova smyslu, tedy odpočinek od výkonu práce (rekreování se), ale o čas, který stráví otec nebo matka intenzivním – celodenním výkonem práce neplacené – péčí o dítě (děti) a rodinu (viz úvod této publikace).

Obdobně za nejlepší dělbu práce v rodině až do věku tří let dítěte považuje okolo 80 % českých rodičů z našeho výzkumu plnou participaci matky na péči o dítě (na rodičovské „dovolené“) a plnou participaci otce na trhu práce (na plný úvazek nebo dokonce na více než plný úvazek formou přesčasových hodin!). Taková dělba práce tedy plně podporuje „tradiční“ pojetí muže živitele a matky pečovatelky v rodině.

Ani u staršího předškolního dítěte – od čtyř do sedmi let – není tento „tradiční“ model genderových rolí v preferovaných představách českých mužů a žen narušen. Plná participace otců na trhu práce by totiž měla být v této fázi rodinného cyklu podle většiny českých rodičů zachována a matky by se po rodičovské dovolené měly pomalu vracet na trh práce, ale zároveň ještě stále zůstávat s dětmi v domácnosti – tedy vracet se na trh práce zejména v podobě práce na částečný úvazek (více než třetina rodičů), zaměstnání s pružnou pracovní dobou (15 %), práce vykonávané z domova (10 %) nebo příležitostných prací (5 %). Pouze 15 % rodičů soudí, že by se měla matka v této fázi rodinného cyklu vrátit na pracovní trh plně, a zároveň se obdobný podíl rodičů domnívá, že by měla matka zůstat s dítětem (dětmi) v domácnosti až do jeho (jejich) školního věku.⁵⁵

Z výzkumu Rodiče 2005 přitom v daném ohledu není zřejmý žádný názorový posun mezi rodiči, kteří zakládali své rodiny před rokem 1989 nebo naopak v následujícím období významných změn v reprodukčním chování, ale i významných změn v legislativě ošetřující péči o závislé členy rodiny.

V případě žen k určité názorové diferenciaci ohledně participace mužů a zejména žen ve veřejné a soukromé sféře v rámci rodinného cyklu ovšem dochází, a to sice podle vzdělání. Ženy se základním vzděláním totiž v případě mateřství jednak častěji preferují dlouhodobý odchod z pracovního trhu než ženy s vyšším vzděláním, a jednak ženy s nižším vzděláním požadují na svých partnerech maximalizaci jejich příjmů (přesčasové hodiny) častěji než ženy s vyšším vzděláním. Více než třetina žen se základním vzděláním například preferuje zůstat s dítětem (dětmi) v domácnosti (případně vykonávat pouze příležitostné brigády) i ve věku od čtyř do sedmi let nejmladšího dítěte a zároveň téměř pětina žen se základním vzděláním požaduje ve všech částech rodinného cyklu po svých partnerech přesčasové hodiny na trhu práce. Naopak – mezi vysokoškolačkami považuje za ideální návrat matky na trh práce v době, kdy je dítěti jeden až tři roky, zhruba třetina z nich a čtvrtina vysokoškolaček zároveň považuje za ideální, aby i otec dítěte přijal na trhu práce v této fázi rodinného cyklu jinou formu participace než práci na plný (nebo dokonce více než plný) úvazek. Preferována je v takovém případě zejména pružná – flexibilní pracovní doba. Ženy s vyšším vzděláním kromě toho také statisticky významně častěji než ženy s nižším vzděláním souhlasí s tím, že by se rodiče měli v péči o malé děti střídát, a dále s tím, že dítě potřebuje především rodiče, kteří jsou spokojeni se svým pracovním životem, a v neposlední řadě také statisticky významně častěji než ženy s nižším vzděláním vyjadřují přání, aby to byl (i) jejich partner, kdo zůstane s předškolním(i) dítětem (dětmi) v domácnosti.⁵⁶

Přesto se i ze všech nejméně genderově konzervativní vysokoškolsky vzdělaná ženská populace v ČR poměrně značně drží „tradiční“ dělby práce podle genderu, co se raného rodičovství týče. Pouze 2 % vysokoškolaček totiž preferují účast muže na rodičovské „dovolené“ a okolo dvou třetin vysokoškolaček se domnívá, že právě žena by měla zůstat pečovat o dítě ve věku 1–3 let v domácnosti.

55 K výše uvedenému také viz kapitolu Aleny Křížkové v této publikaci.

56 U mužů k žádné názorové diferenciaci podle vzdělání v daném ohledu nedochází. Viz také kapitolu Aleny Křížkové v této publikaci.

Tato situace dohromady s bariérami vyplývajícími z nastavení trhu práce a rodinné politiky (zejména faktu nižších příjmů žen v situaci, kdy rodičovský příspěvek nedosahuje ani průměrného ani modálního příjmu ze zaměstnání v ČR) se pak odráží v realitě raného rodičovství. Muži tvoří pouze 1 % z celkového počtu rodičů na rodičovské „dovolené“. ⁵⁷ V případě mužů, kteří odcházejí na rodičovskou „dovolenou“, přitom často hraje podstatnou roli při takovém rozhodnutí kromě jejich postojů, postojů jejich partnerek i jejich okolí, zejména situace páru na trhu práce – ne/zaměstnanost a profesní perspektivy. Většinou platí, že v případě odchodu muže na rodičovskou „dovolenou“ jsou pracovní příjmy nebo profesní šance ženy v páru a mnoho (!) lepší než muže.

Tabulka 3.3. Počty žen a mužů pobírajících rodičovský příspěvek

Roky	Ženy	Muži	Podíl mužů
2001	263 865	2 131	0,80 %
2002	261 940	2 297	0,87 %
2003	259 079	2 425	0,93 %
2004	274 115	3 234	1,17 %

Zdroj: MPSV ČR – databáze SSP in Nešporová 2005.

Poznámka: Rodičovský příspěvek náleží ženě nebo muži, kteří pečují o dítě do čtyř let věku (s výjimkou dítěte dlouhodobě postiženého, u něhož je doba nároku prodloužena na sedm let). V souvislosti s postupně zaváděnými změnami nemusí již rodič v současnosti o dítě pečovat osobně a celodenně, aby neztratil nárok na rodičovský příspěvek, ale pět dnů v měsíci může výchovu dítěte svěřit do veřejných zařízení péče o děti. V případě dítěte, které již dosáhlo tří let, může pak rodič dítě svěřit do veřejných zařízení péče o děti dokonce pravidelně každý den na několik hodin. Vzhledem k tomu, že do dosažení tří let dítěte je naprostá většina rodičů, kteří pobírají rodičovský příspěvek, na rodičovské dovolené, lze podíl mužů pobírajících rodičovský příspěvek použít i k hrubé ilustraci podílu mužů na rodičovské „dovolené“.

Na straně druhé není tato situace ničím překvapujícím, uvědomíme-li si, že i zkušenosti z jiných evropských a zároveň méně genderově konzervativních zemí ukazují, že prosté zavedení rodičovské „dovolené“ nevede k žádnému radikálnímu zvýšení podílu otců participujících na rané péči o děti. K podstatnějšímu zvětšení podílu otců odcházejících na určitou dobu z trhu práce za účelem péče o malé děti v těchto zemích vedlo až zavedení speciálních otcovských „dovolených“ (nebo kvót v rámci rodičovských „dovolených“), které může čerpat pouze muž⁵⁸. Zavedení těchto kvót však samo o sobě také stačit pro jejich reálné využívání otci nemusí. Důležitá je také (konstrukce) výše finančního příspěvku pro rodiče na rodičovské (otcovské) „dovolené“. Ta je buď odvozena od předchozího platu ro-

⁵⁷ Z výzkumu Maříkové [Maříková 2004] navíc plyne, že ne všichni otcové na rodičovské „dovolené“ svůj odchod z trhu práce za účelem péče o děti skutečně dobrovolně zvolili, jelikož někteří tak učinili z důvodu dlouhodobé nezaměstnanosti, a tím vlastně řešili situaci tak, aby rodina neztratila jediný příjem, který měla – tedy příjem zaměstnané ženy. Jiní otcové si pak odchod na rodičovskou dovolenou zvolili dobrovolně, nicméně přebrali pouze péči o děti, nikoliv však péči o domácnost, alespoň ne do takové míry, jak to činí zpravidla ženy na rodičovské „dovolené“. V jiných rodinách pak skutečně došlo buď k uplatnění „inverzního modelu“ k „tradičnímu modelu“ muže živitele a matky pečovatelky nebo k uplatnění „modelu střídání“, při němž si otec i matka své role živitele a pečovatele střídají podle toho, kdo je zrovna na rodičovské „dovolené“.

⁵⁸ K zavádění těchto legislativních opatření a jejich využívání v evropských zemích viz Nešporovou [Nešporová 2005].

diče, nebo je stanovena na relativně nízké nebo naopak vysoké úrovni v daném státě, ale pro všechny rodiče stejně bez ohledu na jejich předchozí příjem. V prvním případě je finanční příspěvek jakousi náhradou ušlé mzdy. V druhém případě je jakýmsi finančním ohodnocením pečovatelské rodičovské práce. Pokud je však toto ohodnocení stanoveno na relativně nízké úrovni tak, jak je tomu v ČR, vytváří za daných podmínek na trhu práce bariéru pro střídání rodičů v péči o malé děti.

Pro dlouhodobě větší zapojení otců do rané péče o děti tak bude pravděpodobně nutná i v ČR nejen dlouhodobá a široce pojatá osvěta (např. genderově senzitivní školní výuka a mediální diskuse s pozitivními příklady), ale také další legislativní změny⁵⁹.

Jedině přenesení větší zodpovědnosti za péči o malé děti na jejich otce totiž povede k jejich skutečnému zapojení do péče, a tak bude mít větší šanci na úspěšnou realizaci i názor většinové populace českých rodičů o tom, že v péči o děti by se měli rodiče střídát (viz kapitolu Aleny Křížkové v této publikaci).

Reálně však doposud výkon konkrétních činností souvisejících s péčí o nejmenší děti odpovídá spíše genderově „tradiční“ dělbě práce. Tabulka 3.4 ukazuje, že činnosti péče o nejmenší děti vykonává v české společnosti „často“ téměř 100 % matek, zatímco více než polovina otců se do nich zapojuje „jen příležitostně“, případně „vůbec“, a to i přes rostoucí zapojení otců do některých z níže uvedených činností (jmenovitě koupání, konejšení a přebalování dítěte) v průběhu 90. let a nového tisíciletí.

Tabulka 3.4. Reálná dělba činností v rámci rané péče o děti podle pohlaví (v %)

		Ano, často	Jen příležitostně	Ne, vůbec	Neví	Celkem
koupal dítě	muž	22,8	59,8	17,1	,2	100
	žena	98,0	1,5	,5	,0	100
vstával v noci	muž	12,7	61,6	25,0	,7	100
	žena	96,9	2,5	,6	,0	100
přebaloval	muž	15,1	60,9	23,7	,4	100
	žena	98,6	,7	,7	,0	100
krmil	muž	12,0	58,5	29,3	,2	100
	žena	99,1	,4	,5	,0	100
konejšil	muž	30,8	61,7	7,2	,2	100
	žena	97,1	2,5	,4	,0	100
chodil na procházku	muž	31,0	55,7	13,0	,2	100
	žena	94,2	5,4	,3	,0	100
chodil na lékařské prohlídky	muž	8,1	32,4	58,8	,7	100
	žena	97,7	1,5	,9	,0	100

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1998 (z toho maximálně 1 % respondentů neodpovědělo).

59 Další legislativní opatření, která by měla zlepšit faktické vyrovnávání mužů a žen v péči o závislé členy rodiny, jsou popsána také ve studii Maříkové [Maříková 2005]. Jedná se například o volno při ošetřování člena rodiny, které sice může využít jak muž, tak i žena, ale využíváno je z 90 % ženami, což přispívá k vnímání žen jako nestabilní pracovní síly [Maříková 2005].

Z výše uvedeného plyne, že období rané péče o děti je obdobím péče matky, a to i v rodinách úplných, které mají (s nově zavedenou legislativou umožňující střídání rodičů v péči o nejmenší děti) potenciál pro zapojení obou rodičů do rané péče o děti. Zapojení otců do rané péče o děti by přitom mohlo vést „nejen“ k „získání“ pečujících otců pro děti, ale také k redukci diskriminace žen na trhu práce (jelikož zaměstnavatel bude vědět, že na rodičovskou „dovolenou“ odejde na určitou dobu jak zaměstnankyně, tak i zaměstnanec), a kromě toho také k rozšíření praxe otcovství z často redukované role živitele i na další role. Zároveň v souvislosti s již zavedenou možností střídavé porozvodové péče o děti by při rozšíření otcovských rolí byl také pravděpodobně více využit potenciál redukce častých případů porozvodové situace, v níž se otec jako praktikující rodič vytrácí z výchovy dítěte (dětí) vůbec a zůstává mu již pouze role plátce výživného.

3.3.2. Vydělávají si pečující na „dovolené“?

Ačkoliv bylo výše uvedeno, že v průběhu 90. let ani nového tisíciletí nedošlo k žádné zásadní změně, co se genderového složení pečujících na rodičovské „dovolené“ týče, a to i přes zavedení možnosti střídání rodičů na rodičovské „dovolené“, jinou aktuální legislativní změnu (resp. změny) ošetřující rané rodičovství čeští rodiče (zejména matky) uvítali i v praxi. Konkrétně se jedná o legislativní opatření, týkající se možnosti čerpání rodičovského příspěvku, který náleží osobě pečující o dítě mladší čtyř let. V tomto případě totiž došlo jednak ke zvýšení počtu dnů, po které může pečující osoba svěřit dítě do péče státem podporovaného zařízení péče o děti, na pět dnů v měsíci, a jednak ke konečnému zrušení limitní hranice příjmu z výdělečné činnosti, kterou mohla pečující osoba maximálně dosáhnout, aniž by přitom došlo ke zrušení jejího nároku na rodičovský příspěvek.

Z výzkumu Rodiče 2005 totiž plyne, že zatímco matky, zakládající své rodiny před rokem 1989, výdělečnou činnost během rodičovské „dovolené“ nevykonávaly, z pečujících rodičů na rodičovské dovolené, kteří zakládali své rodiny v 90. letech, a zejména pak v novém tisíciletí, si na rodičovské „dovolené“ přivydělával stále větší podíl z nich. Z pečujících, kteří zakládali své rodiny v posledních pěti letech, to už byla více než desetina z nich. I přes velmi malé zastoupení přivydělávajících si ve výzkumu lze konstatovat, že v průměru odhadli přivydělávající si délku své výdělečné činnosti na rodičovské dovolené na téměř jeden rok, a sice s průměrem 15 odpracovaných hodin týdně. Celkem pochopitelně pak bylo také zjištěno, že v průměru začali výdělečnou činnost na rodičovské dovolené vykonávat v době, kdy dosáhlo jejich dítě 18 měsíců života.

Celkově tak lze výše uvedenou legislativní změnu hodnotit jako rodiči (matkami) vítanou a zároveň přispívající k možnostem kombinace pracovního a rodinného života v tom smyslu, že a) umožňuje pečujícím udržovat pracovní kontakt s původním pracovištěm i oborem (což snižuje možnost ztráty pracovního místa v důsledku ztráty kvalifikace), b) umožňuje redukci (matkami na rodičovské „dovolené“ často zmiňovaného) pocitu izolace od okolního světa a uzavření do „světa matek s dětmi“, c) umožňuje zvyšování osobního i rodinného příjmu pečujícího, d) zvyšuje možnost účasti pečující/ho v rámci rekvalifikačních programů, e) zvyšuje šance pečující/ho na nalezení nového zaměstnání (v případě jeho ztráty) a v neposlední řadě otevírá další možnosti postupného navykání dítěte na pobyt v kolektivu dětí.

3.3.3. Kolik času stráví pečující na rodičovské „dovolené“ a co se s ní(m) po jejím skončení stane?

V současné době má každý zaměstnanec pečující o dítě mladší tří let nárok na čerpání rodičovské „dovolené“. Rodičovská „dovolená“ přitom nemusí být čerpána vcelku. To znamená, že pokud zaměstnanec/zaměstnankyně nastoupí například v jednom roce dítěte zpět do práce, může až do jeho tří let věku kdykoliv požádat o poskytnutí rodičovské „dovolené“. V praxi však převládá kontinuální čerpání rodičovské „dovolené“, a to zejména do tří let věku dítěte. Po dobu 25–36 měsíců (tedy více než dvou let, ale maximálně tří let) zůstávají na rodičovské „dovolené“ zhruba dvě pětiny pečujících. Nezanebatelný je ovšem také zhruba třetinový podíl pečujících, kteří nevyčerpají nárok na rodičovskou „dovolenou“ vůbec a vrací se na trh práce ještě před tím než dosáhne jejich dítě věku dvou let. Zbývá zhruba čtvrtina pečujících pak zůstává s dítětem v domácnosti déle než tři roky, a tudíž ztrácí nárok na návrat na své původní pracoviště a zařazení na práci odpovídající jeho/její pracovní smlouvě (pakliže mezi tím nenastoupí mateřskou dovolenou s dalším dítětem).

Co se týče pořadí dítěte, platí mírná tendence prodlužování čerpání rodičovské „dovolené“ v závislosti na stoupajícím pořadí dítěte, takže zatímco s prvním dítětem zůstává doma maximálně dva roky 34 % pečujících, s druhým narozeným dítětem zůstává doma maximálně dva roky jen 29 % pečujících, a se třetím narozeným dítětem zůstává doma maximálně dva roky již pouze 19 % pečujících (viz tabulku 3.5). Zároveň platí, že ti/ty pečující, kteří/které preferují dlouhodobé čerpání rodičovské „dovolené“ u prvního dítěte, zůstávají relativně dlouhou dobu na rodičovské „dovolené“ i se svými dalšími dětmi. V takovém případě se většinou jedná o ženy, které vyjadřují silnou preferenci zůstat s dětmi v domácnosti až do jejich školního věku.

Malá část (zhruba 3 % matek, ale až 5 % matek s univerzitním diplomem) se vrací na trh práce naopak již po skončení mateřské „dovolené“ a rodičovskou „dovolenou“ vůbec nenastupuje. Po návratu z mateřské „dovolené“ (zpravidla 28 týdnů, které však začíná rodička čerpat většinou 6 týdnů před očekávaným dnem porodu) má zaměstnankyně nárok na návrat na své původní pracoviště i práci, zatímco po návratu z až tříleté rodičovské „dovolené“ má právo pouze na zařazení na práci odpovídající její pracovní smlouvě.

Ačkoliv je zaměstnavatel povinen zařadit pečující(ho) na rodičovské „dovolené“ po jejím skončení na druh práce dohodnutý v pracovní smlouvě, pokud se zaměstnanec/zaměstnankyně vrátí do zaměstnání do tří let věku dítěte, zdaleka ne všichni pečující (dokonce méně než polovina z nich!) se skutečně navrací ke svému původnímu zaměstnavateli. Pouze marginální podíl pečujících se nenavrací k žádnému zaměstnavateli z důvodu vlastního podnikání nebo z důvodu rozhodnutí zůstat s dítětem (dětmi) v domácnosti po dobu delší tří let. Zákon však stanovuje výjimky, při nichž není zaměstnavatel povinen umožnit pečující/mu zařazení na druh práce dohodnutý v pracovní smlouvě (jako například v případě zrušení pracoviště z důvodu restrukturalizace podniku), a zároveň volí některé zaměstnavatele i jiné cesty rozvázání pracovního poměru s pečující/m na rodičovské „dovolené“ (nebo krátce po jejím skončení). Matky, které se zpět ke svému zaměstnavateli nevracejí, tak mohou činit zejména z následujících důvodů: a) z důvodu vlastního rozhodnutí; b) z důvodu zániku podniku; c) z důvodu, že jim zaměstnavatel nabídne pozici, která sice odpovídá jejich pracovní smlouvě, ale je pro ženu nepřijatelná, což může v některých případech předpokládat i zaměstnavatel, a tak je vlastně tato praxe obcházením zákona; d) z důvodu, že zaměstnavatel nemá pro ženu vhodnou pozici, a proto s ní rozváže pracovní poměr pro nadbytečnost a poskytne jí finanční kompenzaci.

Tabulka 3.5. Délka čerpání rodičovské „dovolené“ v měsících v závislosti na pořadí dítěte (v %)

Rodičovská „dovolená“ (s dítětem v domácnosti) v měsících	1. dítě N = 1606	2. dítě N = 759	3. dítě N = 99
0–6	3	3	3
7–12	6	4	2
13–24	25	22	14
25–36	40	42	49
37–48	15	21	18
49+	11	8	14
Celkem	100	100	100

Zdroj: Rodiče 2005; N = 1606 (soubor rodičů s dítětem (dětmi) starší(mi) třech let (včetně) – tzn. rodiče, kteří již nemají nárok na rodičovskou dovolenou –, kteří odpověděli na otázku, jak dlouho byla v jejich rodině osoba, čerpající rodičovskou „dovolenou“ na péči o jejich první, druhé a třetí dítě v domácnosti).

Poznámka: Obdobné výsledky získány při analýze souboru rodičů bez ohledu na věk jejich nejmladšího dítěte, kteří momentálně nečerpali rodičovskou dovolenou (nebyli v domácnosti) a zároveň odpověděli na výše položenou otázku.

S ohledem na vývoj během posledních 15 let data z výzkumu Rodiče 2005 naznačují, že jsou pečující končící rodičovskou „dovolenou“ v České republice stále častěji v situaci ústí v jejich nezaměstnanost a méně často se navracejí ke svému původnímu zaměstnavateli, což souvisí s celkovým růstem nezaměstnanosti v ČR v druhé polovině 90. let, v jehož rámci se vyprofilovala skupina žen po rodičovské dovolené jako jedna z neohroženějších skupin nezaměstnaností, a to často i nezaměstnaností dlouhodobou (viz tabulku 3.6).

Tabulka 3.6. Nástup na trh práce po skončení rodičovské „dovolené“ (v %)

Rok narození dítěte	Stejný za- městnavatel, stejně místo	Stejný za- městnavatel, jiné místo	Jiný za- městnavatel	Podnikání	V domác- nosti	Nezaměst- nanost
1987–1994 N = 876	35	13	43	4	3	2
1995–2002 N = 534	29	11	39	4	7	10

Zdroj: Rodiče 2005; N = 1410 (soubor rodičů s dítětem (dětmi) starší(mi) třech let (včetně) – tzn. rodiče, kteří již nemají nárok na rodičovskou dovolenou –, kteří odpověděli na otázku, co dělala osoba, která čerpala v jejich rodině rodičovskou „dovolenou“ na péči o jejich nejmladší dítě, po skončení této rodičovské „dovolené“).

Vzhledem k tomu, že v průběhu 90. let přibýlo i těch, kteří zůstávají v domácnosti delší dobu než tři roky, během nichž jsou oprávněni čerpat rodičovskou dovolenou, bylo by možné se domnívat, že situace stále menšího podílu pečujících, vracejících se po ukončení rodičovské „dovolené“ ke svému původnímu zaměstnavateli, může souviset s narůstajícím podílem těch, kteří se rozhodnou zůstat v domácnosti po dobu delší než do tří let věku dítěte, a z toho důvodu pak ztratí nárok na zařazení na druh práce uvedený v jejich pracovní smlouvě.⁶⁰ Proto jsem se zaměřila na analýzu vztahu mezi délkou čerpání rodičovské „dovolené“ a situací na trhu práce po skončení rodičovské „dovolené“, a sice u pečujících, kteří se nerozhodli ani pro dlouhodobé setrvání v domácnosti, ani nezačali podnikat – tedy vrátili se buď ke svému původnímu zaměstnavateli, nebo našli jiné zaměstnání anebo se stali nezaměstnanými.

Z analýzy v celku logicky vyplynulo, že přes 80 % pečujících, kteří se vrátili z rodičovské „dovolené“ ke svému původnímu zaměstnavateli ukončilo rodičovskou „dovolenou“ do tří let věku dítěte. Zároveň se však ukázalo, že téměř 70 % pečujících, kteří se stali buď nezaměstnanými, nebo nastoupili po rodičovské „dovolené“ k jinému zaměstnavateli, ukončilo rodičovskou „dovolenou“ taktéž do tří let věku dítěte. Část z nich měla tedy pravděpodobně zákonný nárok na návrat k původnímu zaměstnavateli a zařazení na práci odpovídající jejich pracovní smlouvě (viz tabulku 3.7), který buď nevyužila (např. z důvodu nalezení zaměstnání, které lépe odpovídalo požadavkům na harmonizaci práce a rodiny, nebo jí to nebylo umožněno). Část z nich pak pravděpodobně nebyla před nástupem na rodičovskou dovolenou zaměstnána kvůli nezaměstnanosti nebo ekonomické neaktivitě (např. z důvodu studia). Šetření důvodů vedoucích k velmi vysokému podílu matek, které končí rodičovskou dovolenou do tří let věku dítěte a zároveň si hledají zaměstnání, sice vyžaduje podrobnější data, která nebyla součástí šetření Rodiče 2005, jisté však je, že v mezinárodním evropském srovnání je v ČR nejvyšší podíl podniků, které rozvazují se svými zaměstnankyněmi po jejich ukončení rodičovské dovolené pracovní smlouvu [Riedmann 2006].

60 V polovině 90. let byla prodloužena možnost pobírat rodičovský příspěvek až do čtyř let věku dítěte, pakliže rodič o dítě pečoval řádně a celodenně. Podle studie Kuchařové, Ettlerové, Nešporové a Svobodové [2006] však tato situace vedla k tomu, že úřady práce začínaly ženám po rodičovské dovolené pomáhat s návratem na trh práce až ve chvíli, kdy tyto ženy přestaly pobírat rodičovský příspěvek, tedy až po čtyřech letech péče o dítě, nikoliv po ukončení rodičovské dovolené po třech letech péče o dítě, kdy ještě pobíraly rodičovský příspěvek, a tak byly vnímány spíše jako ekonomicky neaktivní – celodenně pečující, než jako nezaměstnané – hledající práci a schopné v krátké době na trh práce nastoupit.

Tabulka 3.7. Návrat pečujících na trh práce po skončení rodičovské „dovolené“ v závislosti na délce čerpání rodičovské „dovolené“ (v %)

Rok nar. dítěte	Ekonomická (ne)aktivita po skončení rodičovské „dovolené“	Délka čerpání rodičovské „dovolené“ (péče o dítě v domácnosti) v měsících						celkem
		0–6	7–12	13–24	25–36	37–48	49+	
1987–1994 N = 814	návrat k původnímu zaměstnavateli	4	11	31	39	10	5	100
	nezaměstnanost nebo nástup k jinému zaměstnavateli	2	4	25	42	14	13	100
1995–2002 N = 473	návrat k původnímu zaměstnavateli	3	5	29	45	12	6	100
	nezaměstnanost nebo nástup k jinému zaměstnavateli	4	3	16	41	23	13	100

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1287 (soubor rodičů s dítětem (dětmi) starší(mi) třech let (včetně) – tzn. rodiče, kteří již nemají nárok na rodičovskou dovolenou –, kteří odpověděli na otázku, co dělala osoba, která čerpala v jejich rodině rodičovskou „dovolenou“ na péči o jejich nejmladší dítě po skončení této rodičovské „dovolené“ výběrem odpovědi „vrátila se na stejné místo ke stejnému zaměstnavateli“, „vrátila se na jiné místo ke stejnému zaměstnavateli“, „byla nezaměstnaná“ nebo „našla si jiné zaměstnání“.

Na základě analýzy, obdobné té výše uvedené, ale pro pečující s jedním, dvěma a třemi dětmi zvláště, je možné usuzovat, že případné řetězení rodičovských „dovolených“ zaměstnanců/zaměstnankyň na jejich situaci po skončení rodičovské „dovolené“ u většiny pečujících. Většina žen totiž nastupuje na druhou rodičovskou „dovolenou“ ještě před ukončením první rodičovské „dovolené“, ale vrací se na nějaký čas na trh práce. Opačná situace je pouze u žen, které zůstávají s dítětem v domácnosti déle než tři roky, jelikož ty většinou rozšiřují svou rodinu dříve, než se vrátí na trh práce (viz tabulku 3.8).

Tabulka 3.8. Interval mezi čerpáním první a druhé rodičovské „dovolené“ (v %)

Nástup na 2. RD	Počet měsíců na 1. RD (v domácnosti)				
	0–12	13–24	25–36	37–48	49 a více
během 1. RD	15	26	27	54	62
méně než 1 rok po skončení 1. RD	16	7	7	8	3
1–3 roky po skončení 1. RD	43	44	36	22	18
3 a více let po skončení 1. RD	26	23	30	16	17
celkem	100	100	100	100	100

Zdroj: Rodiče 2005; N= 1018 (soubor rodičů, kteří odpověděli na otázku, jak dlouhá byla v jejich rodině přestávka mezi čerpáním první a druhé rodičovské „dovolené“).

Výše uvedené tedy ukazuje na stále více komplikovanou situaci pečujících, vracejících se z rodičovské „dovolené“ na trh práce a zároveň na obcházení zákona o ochranné době pečujících na rodičovské „dovolené“ mezi zaměstnavateli na českém trhu práce po roce 1989.

3.3.4. Kdo pečuje o dítě po návratu pečujícího z rodičovské „dovolené“ na trh práce?

Jestliže jsme si již výše ukázali, že se z rodičovské „dovolené“ vrací na trh práce zhruba třetinový podíl pečujících ještě před tím, než dosáhne jejich dítě věku dvou let (nebo právě dvou let), vyvstává otázka, kdo posléze o tyto děti pečuje. Ačkoliv ještě na začátku 90. let navštěvovala jesle ve věku od tří měsíců do tří let skoro pětina takto starých dětí [Maříková 2005], došlo v průběhu 90. let k propadu v počtu míst v jeslích až do té míry, že je v současnosti možno v jeslích umístit pouze okolo 5 % dětí, z celkového počtu dětí, které mohly být v jeslích umístěny na začátku 90. let! Tento trend se projevil i v datech výzkumu Rodiče 2005, která ukazují, že v současných rodinách s dítětem mladším třech let využívají jesle pouze 2 % rodičů! Pokud rodiče péče jeslí v současné době využívají, svěřují jim své dítě v průměru na pět hodin denně.

Ačkoliv se má všeobecně za to, že v obecném povědomí české populace převládá představa o špatném fungování jeslí, z našeho souboru rodičů, kteří jesle využívali⁶¹ (případně využívají), tak činila (činí) podle vlastních slov necelá třetina z nich z důvodu přání ženy vrátit se zpět do zaměstnání. Více než dvě pětiny uvedli jako hlavní důvod finanční nutnost a nezanedbatelných 16 % strach o ztrátu zaměstnání matky. Zároveň bylo celých 80 % rodičů, kteří jesle využívali (využívají), s jejich péčí spokojeno. Naopak zhruba polovina rodičů, kteří jeslí nevyužili (nevyužívají) tak činila (činí) z přesvědčení, že dítě by mělo minimálně až do „školového věku“ vyrůstat v rodině. Nezanedbatelná zhruba čtvrtina z nich však uvedla, že své dítě (děti) do jeslí neumístila z důvodu jejich fyzické nedostupnosti.

61 Někteří z nich zakládali své rodiny již v 60. letech.

Vzniklý deficit míst v jeslích řeší v současné době rodiče s dítětem mladším tří let různým způsobem:

- a) Péčí matky na rodičovské „dovolené“ až do dosažení tří let věku dítěte, kdy může být dítě umístěno do mateřské školy, jejichž počet neklesl po roce 1989 tak dramaticky, jako tomu bylo v případě jeslí. Je však otázkou, nakolik bude současný počet míst v mateřských školách dostatečným v blízké budoucnosti, jelikož již dnes jsme svědky mírného růstu porodnosti v důsledku rození některých z odkládaných porodů baby-boomové generace 70. let do pozdějšího věku.
- b) Umístěním dítěte do mateřské školy ještě před dosažením tří let, jelikož vedení některých mateřských škol je ochotné „samostatné“ děti akceptovat i před dosažením této věkové hranice, čímž dochází k určité, ale „kompenzaci“ deficitu míst v jeslích. V současné době tak již tvoří děti mladší tří let zhruba čtvrtinu dětí v mateřských školách! [Maříková 2005] Zároveň však v posledních letech narůstá počet přihlášek na umístění dítěte v mateřské škole, které musejí být odmítnuty z kapacitních důvodů [Kuchařová, Svobodová 2006]. Možnost další „kompenzace“ nedostatku míst v jeslích místy v mateřských školách se tak jeví jako uzavřená kapitola a naopak je pravděpodobné, že míst v mateřských školách pro děti mladší tří let bude stále ubývat spolu s tím, jak klesá počet míst v mateřských školách celkově.
- c) Využíváním soukromé placené péče o děti, která je však pro většinu rodin finančně nedostupná. Využívána je proto pouze 2 % rodičů, kteří v současné době pečují o dítě mladší tří let. Zhruba stejný podíl rodičů využívá i jiných forem péče o dítě, například sousedské výpomoci. V obou případech je taková nerodinná péče využívána rodiči v průměru na tři až pět hodin denně. V mnohých případech tedy nenahrazuje zařízení denní péče o děti (jesle a mateřské školy), jelikož časově neumožňuje participaci na trhu práce.
- d) Využíváním pomoci prarodičů nebo jiného člena rodiny. Zejména pomoci prarodičů využívá sice až téměř polovina rodičů, kteří v současnosti pečují o dítě (dětí) mladší tří let (a zhruba 16 % rodičů využívá péče jiného člena rodiny), ale tato pomoc s péčí o děti většinou nenahrazuje péči zařízení denní péče o děti, jelikož v průměru pečují prarodiče (nebo jiný člen rodiny) o dítě mladší tří let okolo tří hodin denně.

Zajímavým poznatkem z výzkumu Rodiče 2005 pak je také fakt, že otcové statisticky významně častěji než matky nedokázali rekonstruovat období, kdy jejich dítě nastupovalo do zařízení péče o děti, stejně jako častěji nevěděli, zda-li mají fungování tohoto zařízení hodnotit pozitivně či negativně, a častěji se uchylovali k odpovědi, že toto zařízení péče o děti bylo jejich dětmi navštěvováno z důvodu přání matky. I tento poznatek nakonec potvrzuje fakt, že raná péče o děti je stále ještě pojímána především jako záležitost matek, které jí přizpůsobují svou participaci na trhu práce a organizují další veřejné či soukromé zdroje pomoci s péčí o malé děti, zatímco otcové stojí v době rané péče o děti převážně v roli živitele rodiny.

3.4. Závěrem

V této kapitole jsem ukázala, že ačkoliv reprodukčním ideálem zůstává v české společnosti dvoudětná úplná rodina, liší se individuální reprodukční preference, plány i chování v závislosti na faktorech, které diferencují nejen mezi různými skupinami české populace, ale také v rámci životního a rodinného cyklu jednotlivých mužů a žen. Zároveň dochází v české společnosti k výraznému trendu odkládání rodičovství do pozdějšího věku a k významnému nárůstu mimomanželské plodnosti. Tyto změny reprodukčního chování se však projevují u různých částí populace s odlišnou intenzitou a lze říci, že se reprodukční chování dříve v daném ohledu spíše homogenní české populace značně diverzifikuje. Na straně jedné se vyděluje skupina žen (zejména žen s nižším vzděláním), jež zakládá své rodiny stále ještě v relativně nízkém věku, a na straně druhé stále více roste skupina žen (zejména žen s vyšším vzděláním), která odkládá porod svého prvního dítěte až do doby po dosažení 30. roku svého života. Zároveň platí, že ačkoliv narůstá podíl svobodných matek (samoživitelek i kohabitujiících v nesezdaném soužití) ve všech vzdělanostních kategoriích matek, jsou to častěji ženy s nižším vzděláním, které stojí v čele neúplných rodin. Nárůst svobodných matek v nižších věkových skupinách, tak nelze interpretovat pouze jako jeden z projevů orientace české populace na „západoevropský styl rodiny“, jehož součástí je i větší obliba faktických manželství. Na aktuální růst mimomanželské plodnosti i neúplných rodin je naopak nutné nahlížet optikou diferencujícího se reprodukčního chování české populace.

Ačkoliv v české společnosti rychle narůstá podíl neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi (z 15 % neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi na celkovém počtu rodin s nezaopatřenými dětmi v roce 1991 na zhruba čtvrtinu neúplných rodin s nezaopatřenými dětmi na celkovém počtu rodin s nezaopatřenými dětmi v roce 2001), v jejichž čele stojí v naprosté většině případů matka, nikoliv otec dítěte, stále ještě vyrůstá většina dětí v rodinách úplných. V těch mohou o dítě (děti) alespoň teoreticky pečovat rodiče dva – matka i otec dítěte. I v rodinách úplných je však raná péče o děti pojímána zejména jako péče matky. To se projevuje například tím, že na rodičovskou dovolenou odcházejí v 99 % případů ženy. Dále pak tím, že většinu činností spojených s péčí o nejmenší děti vykonává „často“ téměř 100 % matek, ale většina otců se do nich zapojuje „jen příležitostně“, případně „vůbec“. V neposlední řadě pak i tím, že to jsou zejména ženy, kdo organizuje soukromou i veřejnou pomoc rodině s péčí o děti. Fakt, že je rodičovství (a zejména rané rodičovství) pojímáno jako záležitost žen a životy žen ovlivňuje více než životy mužů, ilustruje také značná homogenita mužů a zároveň významná diference žen podle vzdělání v záležitostech týkajících se plánování i realizace rodičovství.

Zejména v současné době pak musí řešit matky s malými dětmi problémy s kombinací práce a rodiny. Data z výzkumu totiž ukázala, že návrat matek z rodičovské „dovolené“ na trh práce se stává stále více komplikovaným. Méně než polovina těch, kteří (resp. které) čerpali rodičovskou „dovolenou“, se vrací po skončení rodičovské „dovolené“ ke svému původnímu zaměstnavateli a stále více narůstá mezi navracejícími se na trh práce po rodičovské „dovolené“ podíl nezaměstnaných. Zároveň se ukázalo, že téměř 70% pečujících, kteří se stali buď nezaměstnanými nebo nastoupili po rodičovské „dovolené“ k jinému zaměstnavateli, ukončilo rodičovskou „dovolenou“ do tří let věku dítěte, a část z nich měla tedy zákonný nárok na návrat k původnímu zaměstnavateli a zařazení na práci odpovídající jejich pracovní smlouvě. V jejich případě však tento nárok nebyl z nějakého důvodu uplatněn. Pro zjištění těchto důvodů je sice nutné podrobnější šetření rodičů vracějících se z rodičovské dovolené na trh práce, než umožňovala data výzkumu Rodiče 2005, jisté však je, že v mezinárodním evropském srovnání je to právě ČR, v níž zaměstnavatelé své zaměstnankyně po ukončení rodičovské dovolené propouštějí nejčastěji.

K faktu, že to jsou v naprosté většině případů matky, nikoliv otcové, kdo musí řešit problémy s návratem na trh práce po rodičovské „dovolené“ i většinu organizace i realizace péče o malé děti a kombinování pracovního a rodinného života, přispívají kromě nastavení trhu práce a rodinné politiky v české společnosti genderově konzervativní postoje českých mužů a žen, co se týče dělby práce v rámci raného rodičovství. Ty se vyznačují důrazem na živitelskou roli otce a pečovatelskou roli matky, která sice také participuje na trhu práce, ale má zpravidla nižší plat než její partner a zároveň přerušuje svou pracovní dráhu relativně dlouhými odchody na rodičovskou dovolenou. Přitom skutečné zapojení otců do rané péče o děti by mohlo vést jednak k získání pečujících otců pro děti, jednak k získání nového rozměru často redukováného otcovství pouze na živitelskou roli pro muže, a jednak k redukci diskriminace žen na trhu práce. Ačkoliv byla zejména v posledních patnácti letech zavedena v České republice řada legislativních změn k zrovnoprávnění mužů i žen, a to nejen na trhu práce, ale právě i v péči o děti, pro dlouhodobě větší zapojení otců do rané péče o děti a spolu s tím i snižování diskriminace žen na trhu práce bude pravděpodobně zapotřebí v součinnosti s veřejným působením proti genderovým stereotypům, pojícím se k rané péči o děti, také ještě dalších, i v této publikaci naznačených legislativních změn, které nebudou otce od péče o děti reálně odrazovat, ale naopak je budou k péči o své děti motivovat.

4. Rozdělení domácích prací a péče o děti v rodině

Jana Bierzová

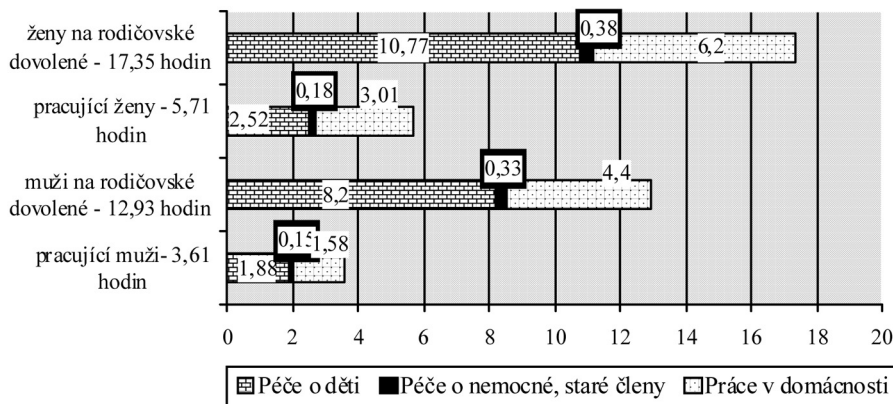
Ačkoliv se v poslední době situace mění a podíl mužů, kteří se na práci v domácnosti a péči o děti podílejí, se začíná zvětšovat, jsou to stále ženy, které nesou hlavní díl zodpovědnosti za domácnost a její členy. Mužům je ve společnosti vyhrazena role živitele rodiny, ženy jsou pak chápány jako pečovatelky o rodinný krb [Chaloupková 2005: 61]. To s sebou nese i dominanci jednotlivých pohlaví v daných sférách života společnosti i rodiny. Mužům je vyhrazena sféra veřejná, která je charakterizována placenou prací, zatímco ženám je jako jejich přirozené působiště určeno soukromí a sféra rodiny a domova, ve které převládá práce neplacená [Havelková 1996: 67]. Toto rozdělení samozřejmě nemůžeme brát jako zcela striktní nebo definitivní. Muži se stále více otevírají i sféře soukromí a berou na sebe i některé tradičně ženské úkoly jak při starosti o domácnost, tak v péči o děti [Brines 1994: 652]. Situace žen je výrazně odlišná – během dvacátého století se jim zásadně otevřel trh práce a ony tak vstoupily i do veřejné oblasti, která jim byla do té doby takřka zapovězena. Téměř se však nesnížila jejich zodpovědnost v privátní sféře a příjmy žen se naopak staly nepostradatelnými pro finanční zabezpečení rodiny. Dvoupříjmová rodina se v české společnosti stala běžným modelem rodinného uspořádání [Hašková 2005: 28]. Ženy zásadně dominují ve sféře soukromí, přičemž ve veřejné sféře práce je jejich role taktéž nezbytná.

Ženy jsou výrazně zapojeny do obou sfér života – jak soukromé, tak veřejné. To na ně klade vyšší nároky než na muže. Ženy tráví v placené práci kratší, ale přesto téměř stejnou dobu jako muži a po příchodu domů musí ještě plnit úkoly, které na ně klade domácnost a děti. Arlie Hochschild tak hovoří o tzv. druhé směně žen [Hochschild 1989]. Takové uspořádání znamená, že ženy stráví podstatnou část svého dne placenou i neplacenou prací dohromady, zatímco povinnosti mužů jsou po pracovní době minimální a mají též více volného času. Mnohé výzkumy dokazují, že i dříve poměrně rovné rozdělení odpovědnosti za domácí práce se v páru mění poté, co se partnerům narodí první dítě. Žena na sebe přebírá roli pečovatelky o dítě, která je téměř automaticky doprovázena i rolí pečovatelky o domácnost. Muž se naopak stále více soustředí na placenou práci ve veřejné sféře. Role partnerů většinou zůstávají takto vychýlené i poté, co děti odrostou a žena se vrátí do zaměstnání [Coltrane 1996]. V této kapitole se zaměřím právě na rozdělení péče o děti a prací v domácnosti mezi rodiči dětí do osmnácti let. Je to právě tato skupina, která musí zvládat větší objem práce než rodiny bez dětí. Pro rodiče je tak obtížnější kombinovat placenou a neplacenou práci navíc s péčí o děti. Na základě dat z výzkumu Rodiče 2005 se zaměřím na to, kdo má v rodinách největší zodpovědnost za dané činnosti, kolik času je jim třeba věnovat, které činnosti můžeme definovat jako ženské a které jako mužské, kdo a do jaké míry rodičům pomáhá při péči o děti.

Zaměříme se nejdříve na základní dělbou práce v rodinách s dětmi mezi muži a ženami – rozdělení domácích prací, čas věnovaný péči o děti a další členy rodiny, kteří vyžadují speciální opatrování.

Součet hodin, které respondenti a respondentky věnují těmto třem činnostem, ukazuje velmi odlišné hodnoty pro jednotlivá pohlaví – ženy stráví touto neplacenou prací v průměru asi dvakrát více času než muži. Průměrně věnují ženy denně 9,11 hodin péči o domácnost a její členy, zatímco muži pouze 3,89 hodin. Takto velký rozdíl je dán především tím, že velké množství odpovídajících žen je s dětmi na mateřské dovolené, při které věnují průměrně 17,35 hodin denně péči o děti a domácnost, zatímco mužů na rodičovské dovolené je zanedbatelný počet. Z grafu 4.1 je patrné, že ženy a muži ve stejné pozici (na rodičovské dovolené nebo pracující) odvedou také rozdílné množství neplacené práce, i když rozdíly mezi pohlavími nejsou natolik výrazné, jako je tomu u průměrných hodnot. Zejména údaj o více než sedmnácti hodinách denně, které ženy na mateřské dovolené v průměru stráví prací v domácnosti, se může jevit jako poněkud zveličený. Jisté zkreslení celkového času, který respondentky věnují fungování domácnosti a péči o její jednotlivé členy, může být způsobeno tím, že tyto činnosti se překrývají a odpovídající nejsou schopni přesně rozlišit, co jsou domácí práce, nebo co je péče o děti. To pak může vytvářet mírné nepřesnosti daných výsledků.

Graf 4.1. Kolik hodin denně věnují ženy a muži domácím pracím, péči o děti a o další členy rodiny

Zdroj: Rodiče 2005.

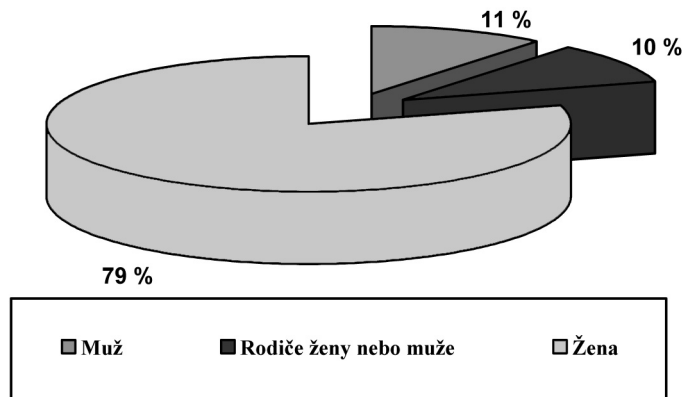
N pracující muži = 566, N muži na rodičovské dovolené = 10

N pracující ženy = 532, N ženy na rodičovské dovolené = 298

4.1. Péče o děti

Už z tohoto jednoduchého rozdělení je jasně patrné, že ženy tráví podstatně více času starostí o rodinu a domácnost než muži. Podívejme se nyní podrobněji na to, kdo se stará o děti, kolik času denně je třeba věnovat dětem v různém věku, při jakých činnostech dětem asistují nejčastěji matky a u jakých otcové. Z odpovědí respondentů a respondentek se ukazuje, že jsou to matky, které mají hlavní odpovědnost za děti a péči o ně. Ve více než třech čtvrtinách rodin jsou to matky, které tráví se svými dětmi nejvíce času. Oproti tomu otcové jsou hlavními pečovateli o děti pouze v 11 % rodin. Téměř stejně se dětem věnují prarodiče – celkem 10 %, přičemž významnější podíl zaujímají prarodiče z matčiny strany – asi 7 % podíl oproti 3 % prarodičů ze strany otce.

Graf 4.2. Kdo má v rodině nejvíce času na děti

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 833

N ženy = 1163

4.1.1. Využití služeb veřejné péče o děti a dalších osob

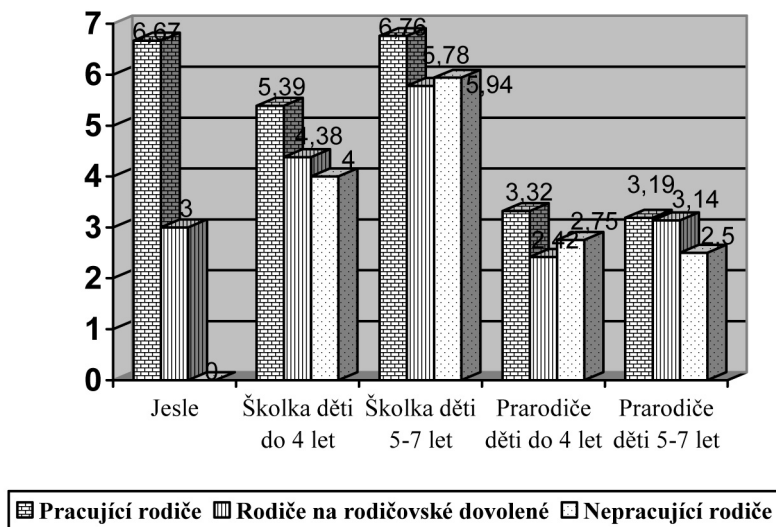
Děti obvykle nejsou pouze v péči rodičů nebo prarodičů, ale důležitou roli hrají i veřejné instituce, do kterých rodiče své děti svěřují. Jak vyplývá z odpovědí respondentů a respondentek, rodiče jen neradi svěřují malé děti do čtyř let do péče těchto veřejných zařízení a výrazně převládá domácí péče. Pro poněkud starší děti od pěti do sedmi let je naopak docela běžné svěřovat je na určitou část dne do veřejných zařízení nebo také velice často prarodičům. Pouze dvě procenta dětí do čtyř let navštěvují jesle a asi deset procent z nich mateřskou školkou. Starší děti v předškolním věku chodí do mateřské školky asi v sedmdesáti procentech případů. Pomoc prarodičů využívají rodiny s velmi malými dětmi, i s těmi poněkud odrostlejšími poměrně často – asi ve 45 % rodin využívají tuto pomoc alespoň na hodinu denně. Zhruba stejné hodnoty platí pro děti menší i větší, co se týče soukromé placené péče. Rodiny jí využívají nepříliš často, asi jen 2 % z nich.

Přehled 1. Počty respondentů a respondentek, kteří využívají dané služby péče o děti

	Jesle	Mateřskou školu – děti do 4 let	Mateřskou školu – děti 5–7 let	Péči prarodičů – děti do 4 let	Péči prarodičů – děti 5–7 let
Nepracující rodiče	0	1	16	4	8
Mateřská, rodičovská dovolená	1	13	46	101	36
Pracující rodiče	9	33	176	98	124
Celkem	10	47	238	203	168

Zdroj: Rodiče 2005.

Graf 4.3. Kolik hodin průměrně za den využívají rodiče malých dětí služeb veřejné péče o děti (z těch, kteří tyto služby využívají) – podle toho zda jsou rodiče zaměstnaní, na rodičovské dovolené nebo nepracují⁶²

Zdroj: Rodiče 2005.

N pracující rodiče = 440

N rodiče na rodičovské dovolené = 197

N nepracující rodiče = 29

(podrobněji viz následující tabulku)

Co se týče péče o děti, kterou nevykonávají rodiče, můžeme říci, že nejvíce je využívána mateřská školka – u dětí od pěti do sedmi let asi 6,5 hodin denně, u mladších dětí do čtyř let asi pět hodin denně v průměru. Ukazuje se, že všechny služby využívají více rodiče, kteří pracují než ti, kteří jsou s dětmi na mateřské či rodičovské dovolené nebo nepracují. Rozdíl mezi časem, který stráví děti pracujících a děti nepracujících rodičů v těchto zařízeních, není příliš významný. Podstatné je to, že jsou to v první řadě pracující rodiče, kteří vůbec služby péče o děti využívají. To se týká zejména mateřských školek, které jsou většinou využívány právě pracujícími rodiči dětí. Jesle využívá pouze 10 (devět pracujících) rodičů ve zkoumaném souboru, a to asi na šest hodin denně. V české společnosti je poměrně běžné využívat pomoci prarodičů při péči o předškolní děti. Prarodiče tráví s dětmi průměrně tři hodiny denně. Celkově můžeme říci, že zásadní význam má využití mateřských škol a doplňkovou roli hraje péče prarodičů. Větší význam mají tyto způsoby péče především pro pracující rodiče, kterým školky, jesle a prarodiče umožňují lépe skloubit pracovní povinnosti a péči o děti. Přesto rodiče dětí do školek a jeslí nesvěřují ani na plnou pracovní dobu. Z toho můžeme usuzovat, vzhledem k nedostupnosti kratších než plných pracovních úvazků, že u pracujících rodičů je častý model využití

62 Mezi nepracující rodiče byli zařazeni respondenti a respondentky ze skupin student, nezaměstnaný, nepracující důchodce, rodiče na rodičovské dovolené zahrnují i ty, kteří uvedli, že jsou v domácnosti. Pracující rodiče jsou ti, kteří se nezařadili ani do jedné z uvedených skupin.

předškolního zařízení péče o děti kombinován s péčí prarodičů (kteří např. vyzvedávají dítě ze zařízení před tím, než rodičům skončí pracovní doba). Další instituce (jesle, soukromá placená péče či péče jiným členem rodiny kromě prarodičů) jsou využívány méně.

4.1.2. Rozdělení činností péče o děti v rodině

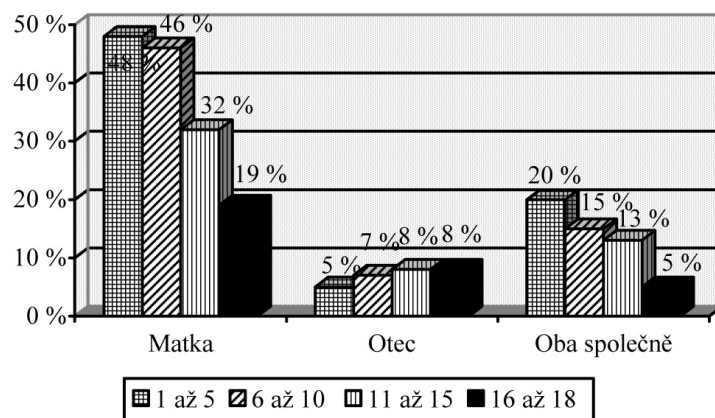
Péče a starost o děti zahrnuje desítky nejrůznějších činností, jako je učení se s dětmi, hraní si s nimi, chození k lékaři, péče doma po dobu nemoci, chození na výlety apod. Tyto aktivity jsou genderově definované, některé z nich jsou chápány spíše jako ženské, některé spíše jako mužské, další vykonávají oba rodiče s dětmi společně. U všech činností respondenti i respondentky vypovídali, že matky dělají danou činnost s dětmi častěji než otcové. Z výroků respondentů a respondentek jsou ale patrné značné rozdíly mezi odpověďmi mužů a žen. Muži přiznávali otcům větší podíl na péči o děti, u žen tomu bylo opačně a považovaly matky za ty, které věnují dětem více času a vykonávají dané činnosti. Muži také častěji vybírali možnost „dětem se věnuje ten (ta), kdo má zrovna čas“, což může znamenat, že role sice nejsou pevně stanoveny, ale většinou se o děti stará žena, protože „má volno“, zatímco muž je více v zaměstnání, nebo alespoň působí dojmem, že nemá čas. Podívejme se nyní na některé z nejběžnějších činností péče o děti zvlášť.

Jednou z nich je hraní si s dětmi. Stejně jako u jiných aktivit se ukazuje, že existují rozdíly v tom, kdo tuto činnost vykonává mezi různými věkovými kategoriemi dětí.⁶³ Čím mladší je dítě, tím častěji si s ním hraje matka. Zvyšující se věk dítěte znamená také rostoucí podíl otce při hraní si s dětmi. Téměř v padesáti procentech případů jsou to matky, které si hrají s dětmi do desíti let. To je jistě dáno také tím, že jsou to ženy, které zůstávají s menšími dětmi na mateřské či rodičovské dovolené nebo v domácnosti a věnují se jim v tomto věku nejvíce. Postupně tento podíl klesá s rostoucím věkem dětí, které již tolik nepotřebují péči rodičů. Podobný trend je viditelný i u skupiny rodičů, kteří odpovídali, že se starají o své potomky společně: s rostoucím věkem dětí si s nimi rodiče méně hrají. U otců je opačný trend, sice nepříliš výrazný, přesto však patrný. S úplně malými dětmi si otcové hrají méně než s těmi staršími.

Další z činností, které musí rodiče zabezpečit zejména v mladším věku dítěte, jsou návštěvy lékaře, s čímž je spojeno i to, kdo s ním pak zůstává doma, když je nemocné. U těchto otázek se ukázal velmi silný vliv věku dítěte na rozdělení daných aktivit v rodinách. V českých rodinách je železným zákonem to, že s malými dětmi chodí k lékaři jejich matky a zůstávají s nimi pak také doma v době nemoci. U starších dětí se otcové angažují v péči o své nemocné potomky více, ovšem jejich podíl na této činnosti nepřekročí ani 10 %. Jsou to také ve většině případů matky, které zůstávají s dětmi doma. Rodiny zřejmě nechtějí přicházet o obvykle vyšší plat otců v době nemoci dítěte, a proto s nimi doma zůstává pouhých pět procent z nich. Jen v málokterých rodinách zůstávají s dětmi doma oba rodiče, častější je, že s nimi spíše oba rodiče jdou k lékaři, ale ani zde hodnoty nepřekračují pět procent. U dětí těsně pod hranicí osmnácti let platí, že zvládnou jít k lékaři obvykle samy a zůstávají pak také doma bez dozoru rodičů.

63 Analyzovány jsou jen odpovědi týkající se prvního narozeného dítěte. U druhého a třetího dítěte můžeme sledovat podobný trend. U čtvrtého, pátého, šestého a sedmého dítěte není možné příliš zobecňovat, neboť jich bylo ve vzorku jen méně než 30.

Graf 4.4. Kdo si s dětmi nejčastěji hraje – rozdělení podle věku dětí v procentech

Zdroj: Rodiče 2005.

N dětí 1 – 5 = 449, N dětí 6 – 10 = 402, N dětí 11 – 15 = 569, N dětí 15 – 18 = 538

N dětí celkem = 1958

Tabulka 4.1. Kdo chodí s dětmi k lékaři a kdo s nimi zůstává doma, když jsou nemocné

Kdo vykonává	Druh činnosti	Věk dítěte			
		1–5 let	6–10 let	11–15 let	16–18 let
Matka	Chodí s ním k lékaři	86 %	77 %	71 %	47 %
	Je s ním doma v době nemoci	87 %	79 %	67 %	43 %
Otec	Chodí s ním k lékaři	3 %	6 %	8 %	6 %
	Je s ním doma v době nemoci	5 %	5 %	4 %	3 %
Kdo z nich má čas	Chodí s ním k lékaři	5 %	9 %	9 %	6 %
	Je s ním doma v době nemoci	3 %	7 %	6 %	4 %
Oba společně	Chodí s ním k lékaři	5 %	6 %	4 %	2 %
	Je s ním doma v době nemoci	2 %	2 %	2 %	2 %

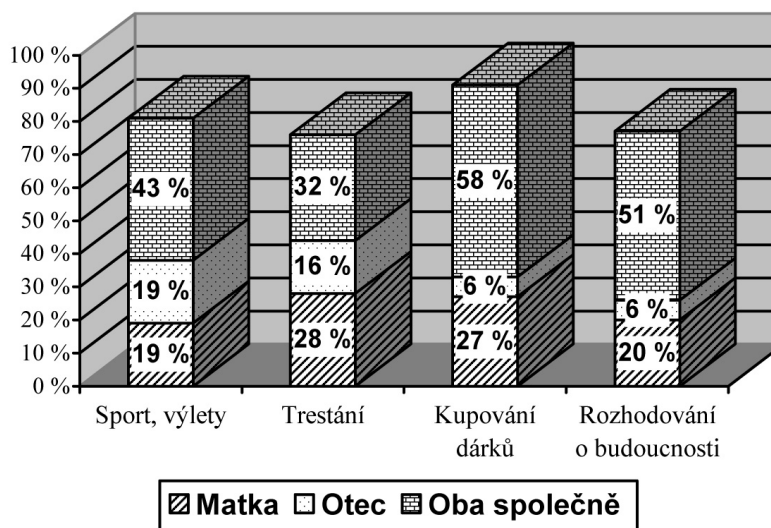
Zdroj: Rodiče 2005.

N = 1974

U některých aktivit můžeme spatřit i rovnoměrnější rozdělení mezi mužem a ženou v rodině. Jedná se například o sportování a chození na výlety, návštěvy kina nebo divadla, podobně je to také s trestáním dětí, ale i s jejich odměňováním a kupováním dárků, na kterém se podílí velmi často oba

rodiče společně. Rodiče také společně rozhodují o budoucnosti dítěte, výběru jeho školy, povolání apod. Nejvýrazněji můžeme společnou péči pozorovat u dárků, které rodiče téměř v šedesáti procentech kupují společně. Pro všechny tyto aktivity zároveň platí, že matky je většinou vykonávají častěji než otcové. Z hlediska věku neexistují větší rozdíly mezi dětmi v kategorii sportování a výletů a také u kupování dárků. Trestání dítěte je pak činností, kterou v různém věku dítěte vykonávají buď matky nebo otcové. Malé děti do pěti let rodiče příliš netrestají, u těch starších trestají obvykle oba rodiče společně. S rostoucím věkem dětí se na trestání více podílejí otcové, a to až dvaceti procenty u dětí mezi 16 a 18 lety. Co se týče rozhodování o budoucnosti dítěte, je situace taková, že u nejmladších dětí rodiče otázku jejich další budoucnosti příliš neřeší. U starších dětí se rodiče postupně stále více věnují otázce budoucnosti dítěte, maximum péče si z tohoto hlediska žádají děti v kategorii od 11 do 15 let, které se spolu s rodiči rozhodují o výběru střední školy.

Graf 4.5. Kdo chodí s dětmi sportovat a na výlety, kdo je trestá, kdo jim kupuje dárky, kdo rozhoduje o jejich budoucnosti

Zdroj: Rodiče 2005.

N Sport, výlety = 1571, N Trestání = 1477, N Kupování dárků = 1798, N Rozhodování o budoucnosti = 1480

Z této analýzy jednotlivých činností péče o děti poměrně jasně vyplývá, že péče o nejmenší děti je výrazně v rukou jejich matek. U většiny činností se ukazoval trend, podle kterého se s rostoucím věkem dítěte více angažují otcové. Jejich podíl je přesto u většiny aktivit výrazně minoritní, často zcela zanedbatelný. Matky z velké části zabezpečují běžné, každodenní činnosti týkající se dětí, jako je hraní, učení, povídání, vození na kroužky, vyzvedávání ze školky nebo školy apod. Méně časté činnosti, jako jsou výlety, návštěvy kina nebo divadla, kupování dárků nebo důležitá rozhodnutí týkající se budoucnosti dětí, jsou aktivity, které nejčastěji rodiče vykonávají společně a účastní se jich tak celá rodina. Mezi zkoumanými činnostmi se nenašla žádná, ve které by dominovali otcové.

4.1.3. Doba věnovaná péči o děti

Podívejme se blíže na odpovědi žen na otázku, kolik hodin denně věnují péči o děti, což silně souvisí s věkem dětí. Odpovědi mužů vykazují stejné trendy, dosahují ovšem nižších hodnot, nebudeme je tedy podrobněji analyzovat. Mezi počtem hodin strávených péčí o děti a věkem dětí je nepřímá závislost – čím menší děti, tím větší péči potřebují. U dětí do pěti let ženy nejčastěji odpovídaly, že péčí o ně tráví 9 až 12 hodin. Existují ale i matky, které vypověděly, že jejich děti potřebují péči dvacet čtyři hodin. Tyto údaje ale nemůžeme chápat jako prosté přeceňování času věnovaného těmto pracím, spíše z nich můžeme usuzovat na to, že ženy opravdu cítí celkovou zodpovědnost za celodenní dohled nad dětmi. Čím starší jsou děti, tím méně času jim musí matky věnovat – děti od 6 do 10 let obvykle potřebují matky asi na 3 až 5 hodin denně, ještě starší děti od 11 do 15 let už jen na hodinu nebo dvě denně. Téměř plnoleté děti od 16 do 18 let ve dvou třetinách případů nepotřebují péči matek na více než dvě hodiny denně.

Tabulka 4.2. Kolik hodin denně stráví matky péčí o děti – rozdělení podle věku dítěte

Kolik hodin denně pečují matky o děti?	Věk dítěte				Celkem
	1 až 5	6 až 10	11 až 15	16 až 18	
0 hodin	1,1 %	1,2 %	,9 %	7,2 %	2,7 %
1 až 2 hodiny	7,7 %	29,4 %	49,6 %	64,2 %	39,3 %
3 až 5 hodin	16,5 %	35,9 %	34,1 %	17,3 %	25,9 %
6 až 8 hodin	20,9 %	17,7 %	7,1 %	4,6 %	11,9 %
9 až 12 hodin	29,7 %	7,7 %	3,0 %	1,3 %	9,8 %
13 až 16 hodin	8,8 %	2,8 %	,6 %	1,0 %	3,1 %
více než 17 hodin	15,4 %	5,2 %	4,7 %	4,6 %	7,3 %
Celkem N	273	248	337	307	1165
Celkem %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: Rodiče 2005.

4.2. Práce v domácnosti

Rodina obvykle nezajišťuje jen péči o děti, ale také domácí práce. Práce v domácnosti můžeme vymezit nejen jako prostý úhrn všech činností nutných k zajišťování chodu domácnosti, ale také jako definování těchto činností jako potřebných, vytváření standardů, podle kterých se budou vykonávat, a kontrolování, zda byly provedeny přijatelným způsobem [Renzetti, Curran 2003]. Můžeme rozlišovat dva druhy činností spojených s domácností. Základní z nich je management nebo správa domácnosti, což znamená zodpovědnost za domácnost a její fungování, rozdělování úkolů, které je potřeba vykonat, nebo vysvětlování, jakým konkrétním způsobem lze co a kde udělat či obstarat. Tato „mentální“ práce je ve většině domácností zajišťována ženami. Ostatní pak s pracemi v domácnosti „po-

máhají“ a provádějí svěřené úkoly, nicméně nepřebírají hlavní zodpovědnost za jejich celkovou koordinaci [Horna 1992: 541]. Druhým typem činnosti je to, co si pod pojmem domácí práce většina z nás představí, tedy rutinní, nejčastěji vykonávané domácí práce, jako je vaření, úklid, praní a vše, co je nutné k běžnému provozu domácnosti.

4.2.1. Doba věnovaná práci v domácnosti

Při detailnějším pohledu na rozdělení domácích prací mezi muže a ženy vidíme, že zhruba čtrnáct procent mužů se domácím pracím nevěnuje vůbec a šedesát procent z nich tráví touto činností průměrně hodinu až dvě za den. Více než padesát procent žen věnuje domácím pracím tři až pět hodin denně, zatímco u mužů je nejčastější hodnota jedna hodina denně. Jsou to zřejmě ženy na mateřské dovolené a v domácnosti, kterým domácí práce zabírají i více než šest až deset nebo i více hodin denně. Mužů se tyto vysoké hodnoty v podstatě netýkají, jen zanedbatelný počet z nich se věnuje domácím pracím více než 16 hodin denně.

Tabulka 4.3. Kolik hodin denně se rodiče dětí věnují domácím pracím

	Muži	Ženy	Celkem
nevěnuje vůbec	14,1 %	0,5 %	6,2 %
1 až 2 hodin	60,4 %	26,9 %	40,9 %
3 až 5 hodin	17,8 %	52,1 %	37,8 %
6 až 10 hodin	3,2 %	15,8 %	10,5 %
11 až 15 hodin	–	1,4 %	0,8 %
více než 16 hodin	0,1 %	1,0 %	0,7 %
netýká se (nemá partnera)	0,4 %	0,6 %	0,5 %
neví	4,0 %	1,7 %	2,7 %
Celkem	831	1161	1992

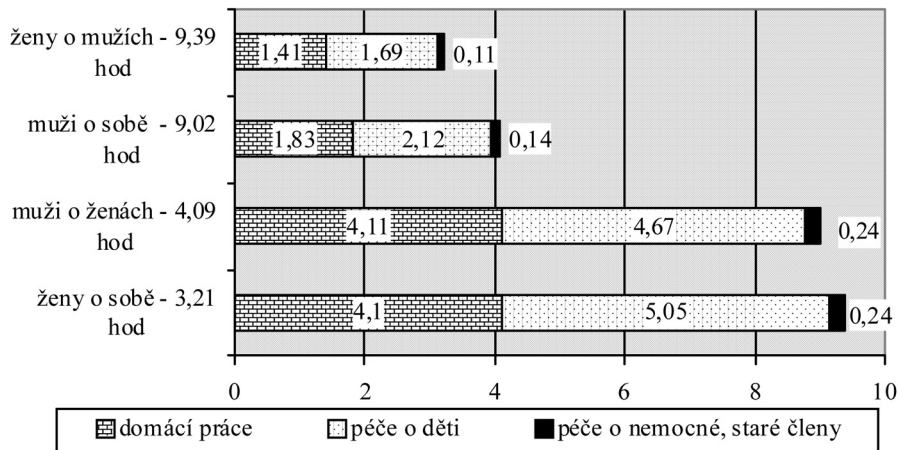
Zdroj: Rodiče 2005.

Z výsledků výzkumu se ukazuje, že muži a ženy hodnotí svůj přínos z hlediska vykonávání domácích prací rozdílně. Tyto údaje můžeme zkoumat pomocí „křížových“ otázek, které se snažily zjistit, jak dlouho tráví prací v domácnosti respondenti a respondentky, ale také jejich partnerky a partneři.⁶⁴ Z tohoto srovnání vyplývá, že respondenti a respondentky uvádějí o sobě samých údaje vyšší, než jak je odhadují jejich partnerky a partneři. Výraznější je tento rozdíl u mužů, kteří nadhodnocují čas strávený prací pro rodinu. Údaje žen se příliš neliší od toho, co o jejich aktivitách soudí jejich partneři. To může být způsobeno tím, že ženy opravdu pracují v domácnosti více a nemají proto po-

⁶⁴ Nejedná se o odpovědi skutečných párů, protože byl dotazován vždy jen jeden z členů rodiny. Odhad, kolik času věnují „partneři“ pracím v domácnosti, tedy hovoří o tom, kolik času stráví jednotlivými aktivitami partneři, kteří se výzkumu neúčastnili, a nemáme tedy možnost přímého srovnání. Velikost zkoumaného vzorku nám ale umožňuje zobecnit takto získané údaje na celou populaci.

třebu přeceňovat svoje síly. Muži odhadují svůj čas strávený prací v domácnosti i jako výrazně vyšší, než jak jej vidí jejich partnerky; příčinou může být to, že muži sami vnímají svůj podíl na správě domácnosti jako nedostatečný a snaží se jej alespoň ve výzkumu vylepšit. Vysvětlení může být i v tom, že ženy podceňují své partnery a objem jejich domácí práce proto, že vůbec nepovažují některé jejich aktivity za domácí práce (např. starost o auto), nebo se jim jeví partnerův přínos ve srovnání s jejich jako zanedbatelný, a mají proto tendenci ho snižovat.

Graf 4.6. Rozdělení prací v domácnosti mezi muži a ženami podle jejich vlastního názoru a podle odhadu jejich partnerek a partnerů

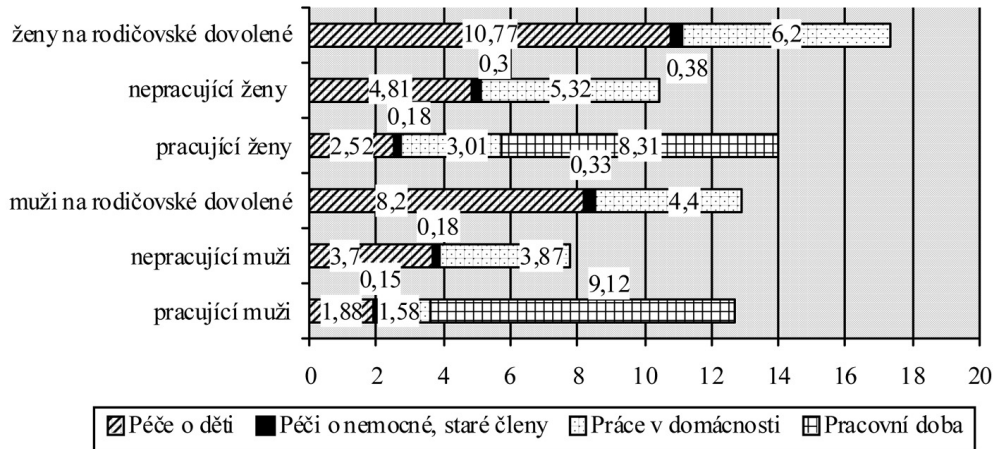
Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 649

N ženy = 950

V české společnosti je to s domácími pracemi velmi podobně jako s péčí o děti – z velké části jsou zabezpečovány ženami. Dalo by se předpokládat, že ženy vzhledem k tomu, že stráví více času denně prací v domácnosti, se budou méně angažovat v pracovní sféře. To ale výsledky výzkumu nepotvrzují. Ženy sice pracují za mzdu průměrně zhruba o půl hodiny denně než muži – 8,31 oproti 9,12 hodinám – ale neplacenou práci vykonávají pracující ženy 5,71 hodin, tedy o necelé dvě hodiny déle než muži (3,61 hodin), kteří také pracují.

Graf 4.7. Celkové rozdělení činností během dne u pracujících, nepracujících a rodičů na rodičovské dovolené⁶⁵

Zdroj: Rodiče 2005

N pracující muži = 566, N nepracující muži = 51, N muži na rodičovské dovolené = 10

N pracující ženy = 532, N nepracující ženy = 74, N ženy na rodičovské dovolené = 298

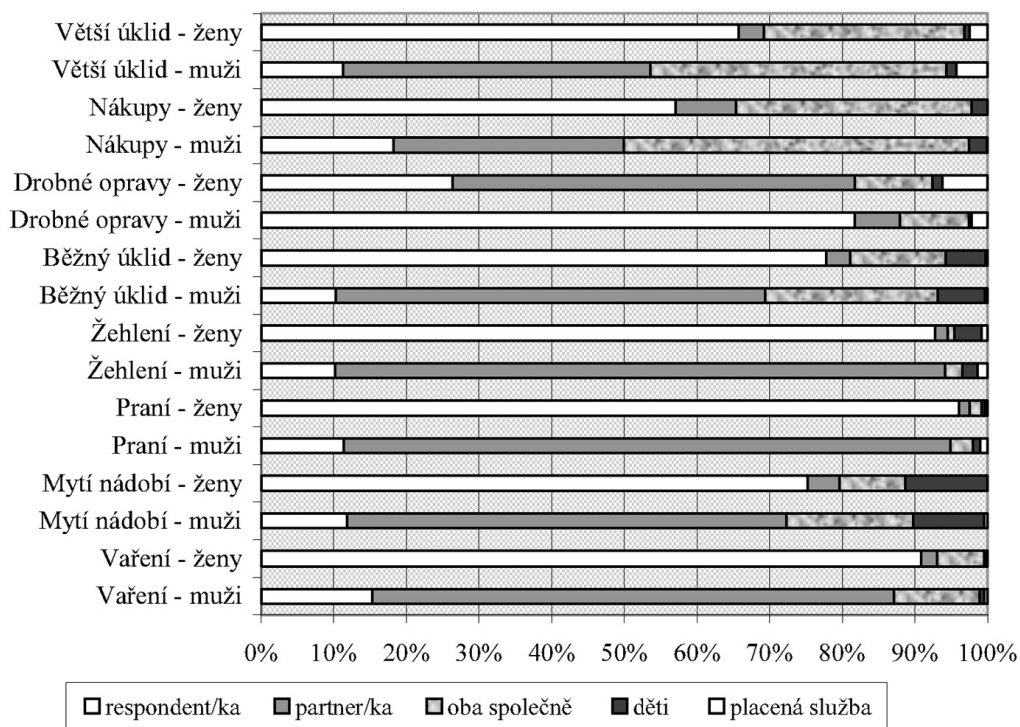
Z grafu 4.7 je patrné, že ženy stráví oproti mužům větší část dne prací – placenou i neplacenou v součtu. Zaměstnané matky věnují pracovním aktivitám denně 14,02 hodin, zatímco zaměstnaní muži s dětmi stráví prací denně 12,73 hodin, a mají proto také více volného času než ženy. V rodinách, ve kterých pracují oba rodiče, jsou domácí práce a péče o děti rozděleny rovnoměrněji, než je tomu u rodičů dětí, kteří nepracují, a zvláště tam, kde je žena na rodičovské dovolené. Údaje, týkající se rodičů dětí, kteří nemají placené zaměstnání (jedná se o nezaměstnané, nepracující důchodce nebo studenty), ukazují výrazněji rozdílné hodnoty pro muže a ženy. Vidíme, že vytížení žen prací v domácnosti a péčí je v této skupině značné. To se projevuje zejména u žen na mateřské dovolené, které pracemi v domácnosti a péčí o děti i o staré nebo nemocné členy rodiny stráví více než 17 hodin denně. Muži, kteří zůstali s dětmi na rodičovské dovolené, tráví neplacenou prací v domácnosti méně času než ženy ve stejné pozici, zároveň ale podstatně více než všichni ostatní muži. Důležité je si ovšem uvědomit, že takových mužů bylo ve vzorku pouhých deset. Muž na rodičovské dovolené je tedy v našich podmínkách stále výjimkou. Matky, které se nevěnují placenému zaměstnání, ale nejsou na rodičovské dovolené, tráví prací v domácnosti a péčí o její jednotlivé členy výrazně méně času než matky malých dětí na mateřské dovolené. Rozdíl mezi těmito dvěma skupinami tvoří asi sedm hodin denně. Ukazuje se tedy, jak velké množství času zabere ženám na rodičovské dovolené péče o malé děti. Rodičovská dovolená tedy znamená obrovské množství práce, které v podstatě nemůžeme srovnávat s objemem práce u žádné další kategorie žen ani mužů. Přesto je rodičovská dovolená spojena s nízkým finančním i společenským hodnocením.

65 Mezi nepracující rodiče byli zařazeni respondenti a respondentky z kategorií student, nepracující důchodce, nezaměstnaní. Hodnoty pro pracující byly spočítány z dostupných odpovědí těch, kteří pracují alespoň hodinu týdně v placeném zaměstnání. Mezi rodiče na rodičovské dovolené jsou zahrnuti i ti, kteří jsou v domácnosti.

4.2.2. Rozdělení činností práce v domácnosti

Několik otázek výzkumu bylo věnováno nejběžnějším domácím pracím a tomu, kdo je v rodinách dotazovaných obvykle vykonává. Jednalo se o činnosti jako je vaření, umývání nádobí, praní, drobné opravy, žehlení, běžný i větší úklid a nakupování. Podle odpovědí respondentů a respondentek většinu těchto aktivit vykonávají ženy, jinak je tomu pouze u drobných oprav, které mají na starosti ve dvou třetinách rodin s dětmi muži. Poněkud odlišná situace je i v otázce nakupování. Přestože většinou mají tento úkol na starosti ženy, je zde i významný podíl mužů, kteří provádějí tuto činnost (asi kolem 20 %). Tato aktivita je také z velké části vykonávána partnery společně – podle odhadu mužů je tomu tak téměř v polovině domácností (podle žen je to asi jen ve třetině rodin). Podobné odpovědi nalezneme i u otázky týkající se větších úklidů – asi ve třetině domácností jej partneri vykonávají společně a je zde také větší podíl najímání placené síly.

Graf 4.8. Kdo vykonává jednotlivé domácí práce v rodinách s dětmi – poměr jednotlivých odpovědí podle pohlaví

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži = 831 , N ženy = 1161

V českých domácnostech platí za tradiční domácí práci pro děti umývání nádobí. Ačkoliv pouze deset procent respondentů a respondentek odpovědělo, že nejčastěji tuto práci u nich doma vykonávají děti, je to přesto největší podíl. Děti se také ve větší míře podílejí na běžném úklidu, ale jejich podíl na ostatních činnostech je zanedbatelný. To je způsobeno zřejmě tím, že dotazovaní/é odpovídali podle toho, kdo danou práci v rodině vykonává nejčastěji. Děti se tedy s největší pravděpodobností podílejí na většině domácích prací, ale nejsou osobami, které je provádějí nejčastěji, proto se v odpovědích vyskytují málo.

Na některé domácí práce si domácnosti najímají placenou službu. U většiny činností se jednalo jen o zanedbatelné procento odpovědí – méně než deset případů. Jako nejčastější práce, kterou rodiny nejsou schopny zabezpečit z vlastních zdrojů, se jeví vykonávání drobných oprav. Téměř v pěti procentech domácnosti je najímána placená služba. Tyto drobné opravy se tak mohou jevit jako složitější práce, kterou její tradiční vykonavatelé nejsou sami schopni provádět. Z domácích prací, které obvykle vykonávají ženy, se do rukou profesionálů svěřuje nejčastěji velký úklid – asi tři procenta respondentů a respondentek odpověděla, že větší úklid je v jejich domácnosti sférou najímaných služeb. Celkově můžeme říci, že najímání služeb k výkonu domácích prací není v české společnosti příliš obvyklé. Lidé zřejmě nechtějí vydávat peníze za služby, které může rodina zvládnout sama.

Tabulka 4.4. Kdo vykonává jednotlivé domácí práce v rodinách s dětmi v procentech

	Vaření	Mytí nádobí	Praní	Běžný úklid	Žehlení	Větší úklid	Nákupy	Drobné opravy
Ženy	79 %	65,6 %	87,9 %	68,3 %	85,4 %	54,5 %	45,2 %	16,5 %
Muži	7,3 %	7,1 %	5,4 %	6 %	5 %	6,5 %	12,1 %	62,9 %
Oba společně	8,3 %	11,9 %	2,2 %	17,1 %	1,5 %	32,2 %	37,8 %	9,6 %
Děti	0,4 %	10,2 %	0,7 %	5,8 %	3 %	1 %	2,2 %	0,9 %
Jiný člen rod.	4,5 %	3,9 %	3,1 %	2,4 %	3,6 %	2,5 %	2,6 %	5,3 %
Placená služba	0,3 %	0,2 %	0,6 %	0,3 %	1 %	3,2 %	0,1 %	4,2 %
Nikdo	0,1 %	1,1 %	0,2 %	0,1 %	0,5 %	0,1 %	–	0,5 %
Neví	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,2 %
Celkem	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997

Zdroj: Rodiče 2005.

4.3. Závěry

Zřetelně se ukazuje, že v české společnosti stále fungují zažitá schémata a tradiční vzorce rozdělení rolí v rodině s dětmi: otec vydělává peníze, matka uklízí, vaří, pere a stará se o děti, které umývají nádobí. Ačkoliv ženy také pracují a jejich příjmy jsou pro rodinu nepostradatelné, stále převládá skutečnost, že jsou to právě ony, které jsou v první řadě zodpovědné za vykonávání téměř všech domácích prací (kromě drobných oprav) a za starost o děti. Muži v rodinách s dětmi nechávají starost o domácnost velmi často zcela na bedrech žen a jejich péče o děti se soustřeďuje na volný čas dětí, na důležitá rozhodnutí v jejich životě a to vše zejména u starších dětí. Ukazuje se, že poměrně jasné

rozdělení na veřejnou sféru, ve které dominují muži, a na sféru soukromou – rodinnou – ženskou je v české společnosti stále aktuální. Rodičovství se jeví převážně jako záležitost matek, otcové jsou od dětí stále do jisté míry odděleni. Děti jsou ve větším kontaktu s matkami než s otci zejména v prvních letech svého života. Ale i později řeší jejich každodenní starosti převážně matky a otcové zasahují pouze mimořádně, nebo také v případech, kdy se dá starost o děti dobře spojit s trávením volného času. Naše společnost se tudíž v otázkách rodiny jeví jako poměrně konzervativní. To se týká jak rozdělení rolí v rodině, tak svěřování dětí do veřejných zařízení nebo do soukromé placené péče. Jen minimum rodin využívá soukromé služby péče o děti, naopak svěřit dítě alespoň na několik hodin denně babičce je pro mnohé rodiny každodenní zkušeností. Ačkoliv se ve veřejném prostoru stále více objevují nové názory na dělbu práce v rodině, nové způsoby výchovy dětí nebo změněné role žen i mužů, na zásadní přehodnocení těchto otázek v českých rodinách budeme muset ještě asi dlouho čekat.

5. Závěry

Česká společnost se stále v otázkách rodičovství jeví jako velmi konzervativní. Ukazuje se, že zažitá a jen velmi pomalu se měnící stereotypy o dělbě genderových rolí v rodině a práci se stále více střetávají s dynamikou změn, zejména na trhu práce. Proto je zvláště v období rodičovství stále složitější kombinovat pracovní a soukromý život. Životní realita mužů a žen je stále dost odlišná, pokud se jedná jak o fungování trhu práce, tak o preference a volby ve vztahu k práci a k rodině. Trh práce doposud fungoval a namnoze stále funguje na předpokladu „ženské“ a „mužské“ pracovní síly, kdy se předpokládá, že žena – budoucí nebo současná matka – bude či je v důsledku rodičovství (resp. mateřství) méně spolehlivou a méně nebo nedostatečně disponibilní pracovní silou. Proti tomu stojí představa „mužské“ pracovní síly, která je rodinnými povinnostmi nezatížená (nebo minimálně zatížená), neboli představa „pracovní síly bez závazků“, která je plně disponibilní z hlediska potřeb trhu práce. Přesto ani práce a péče v domácnosti, kterou vykonávají většinou ženy, není uznána jako práce a v případě péče o nejmenší děti, kdy jsou na rodiče kladeny nejvyšší nároky, stále nazýváme toto období rodičovskou „dovolenou“. Navíc data z našeho výzkumu ukázala, že návrat matek z rodičovské „dovolené“ na trh práce se stává stále komplikovanějším. Méně než polovina těch, kteří (resp. které) čerpali rodičovskou „dovolenou“, se vrací po skončení rodičovské „dovolené“ ke svému původnímu zaměstnavateli a stále více narůstá podíl nezaměstnaných mezi navracejícími se na trh práce po rodičovské „dovolené“.

Většina reálných voleb i preferencí mužů a žen je svázána genderově stereotypní nabídkou. Muži a ženy se od sebe významně liší v tom, na co kladou ve svých životech – v práci a v rodině – důraz. Muži se soustředí v první řadě na seberealizaci prostřednictvím práce a na kariéru, stejně tak jako na zaměstnanecké výhody, zatímco ženy se orientují více na mimopracovní podmínky, jako je vzdálenost práce, doprava a organizace pracovní doby tak, aby to vyhovovalo „potřebám rodiny“. Uplatňuje se „obecné“ (genderové) schéma či předpis v tom smyslu, že existuje „typ pečující osoby“ a „typ osoby materiálně zabezpečující rodinu“, které v naprosté většině případů odpovídají „jednoduchému“ dělení podle osy „pohlaví“. V případě neúplných rodin však dochází k posunu, kdy muži začínají klást větší důraz na ty podmínky práce, které odpovídají pečovatelskému typu (kratší úvazky apod.) a ženy naopak na materiální zajištění rodiny (tj. delší pracovní úvazky apod.), neboli „tradiční“ genderové schéma se v těchto případech mění.

Ne vždy se dá hovořit o ženách a mužích jako o homogenní, monolitické skupině. Uvnitř těchto kategorií existují mnohé diference; ty se v případě rodičovství projevily zejména v populaci žen. Můžeme dokonce obecně konstatovat, že možná právě v důsledku překážek a vysokých nároků na kombinaci pracovní a rodinné zátěže, zejména u žen, jsou ženy oproti mužům mnohem více vnitřně

diferencovanou kategorií, ať již jde o životní podmínky, plány, volby či strategie. Diferenciace žen se projevuje nejen na základě věku a vzdělání (tak tomu často bylo i v případě mužů), ale také podle počtu dětí a socioekonomického zařazení. Zejména u žen se významně projevila dynamika v rámci životního cyklu – podle věku dítěte, neboť preference žen s malými, předškolními dětmi a žen s odrostlými dětmi (ve věku 10 a více let) se od sebe také často liší. Ženy s malými dětmi se více soustřeďují na děti a rodinu. Analogicky totéž platí i z hlediska vzdělání: čím vzdělanější jsou ženy, tím více se orientují i mimo rodinu a naopak. V případě mužů je situace odlišná v tom smyslu, že jejich orientace na rodinu se realizuje často skrze výkon práce, neboli mladí muži s dětmi se snaží pracovat více než ostatní muži.

Současné nastavení trhu práce ukazuje na nezáměr zaměstnavatelů pomoci zaměstnancům s kombinací práce a rodiny v životě a zároveň rodiči (zejména muži) využívané strategie jsou pro tuto snahu nevyužitě a neefektivní. Muži-otcové mají častěji flexibilní pracovní dobu než ženy-matky, z nichž téměř tři čtvrtiny pracují v rámci pevně dané osmihodinové pracovní doby. Přitom pro ženy je pracovní flexibilita a možnost využít alternativní způsoby organizace práce, jako např. práce z domova, jednou z klíčových strategií, které by chtěly využívat pro lepší kombinaci pracovních a rodinných povinností. Na druhou stranu muži, kteří jsou s kombinací práce a rodiny ve svém životě spokojeni, se častěji spoléhají na partnerskou dělbu práce, což však často znamená převzetí odpovědnosti za domácnost jejich partnerkou. Neúčast mužů na práci v domácnosti, odpovědnosti za domácnost, výchově a péči o děti a to vše vloženo pouze na bedra žen při časté nedostupnosti služeb, pomoci dalších osob a především peněz je hlavní příčinou problémů zvládat kombinaci práce a rodiny v životě současných rodičů. Muži však mají pro svou neúčast vlastní argumenty v podobě charakteru jejich zaměstnání.

Rodičovství se jeví převážně jako záležitost matek, otcové jsou od dětí stále do jisté míry odděleni. Děti jsou ve větším kontaktu s matkami než s otci zejména v prvních letech svého života. Ale i později řeší jejich každodenní starosti převážně matky a otcové se účastní pouze mimořádně, nebo také v případech, kdy se dá starost o děti dobře spojit s trávením volného času. Na rodičovskou dovolenou odcházejí v 99 % případů ženy a většinu činností spojených s péčí o nejmenší děti vykonávají matky. V neposlední řadě to jsou zejména ženy, kdo organizuje soukromou i veřejnou pomoc rodině s péčí o její nejmenší děti. Zároveň naprostou většinu domácích prací vykonávají v rodinách s dětmi matky. Ženy stráví neplacenou prací v podobě práce v domácnosti a péče o děti i další členy rodiny v průměru asi dvakrát více času než muži, a to i když srovnáme pouze pracující rodiče mezi sebou.

Muži si svůj deficit participace v rodině často uvědomují a mají častěji než ženy pocit, že práci zvládají jen na úkor rodiny. Nejdůležitější strategií, jak zvládat kombinaci pracovní a rodinné zátěže, je pro současné rodiče partnerská dělba práce a odpovědnosti. Přitom muži spoléhají více na partnerskou dělbu práce a péče, ženy na vstřícnost zaměstnavatele, využití služeb a dalších osob. Využití flexibilních forem zaměstnání je pak strategií, kterou za řešení problémů s kombinací práce a rodiny považují zejména ti, kdo jsou v této snaze neúspěšní, tedy buď se jim nepodařilo této možnosti využít, nebo jim to významně nepomohlo. Zároveň to ukazuje na velmi nízkou dostupnost alternativních forem zaměstnání, které by vyhovovaly rodičům v jejich potřebě sladit pracovní a rodinné povinnosti.

Fakt, že je rodičovství (a zejména rané rodičovství) stále ještě v české společnosti pojímáno jako záležitost žen a životy žen ovlivňuje více než životy mužů, ilustruje také významná diference žen

podle vzdělání (ale nikoliv mužů) v záležitostech týkajících plánování i realizace rodičovství. Reprodukční chování dříve v daném ohledu spíše homogenní české populace se značně diverzifikuje, a to také odlišně podle genderu. Nárůst podílu nevdaných matek, a především nejsilnější nárůst podílu svobodných matek v nižších věkových skupinách, nelze interpretovat pouze jako jeden z projevů orientace české populace na „západoevropský styl rodiny“, jehož součástí je i větší obliba faktických manželství. Na aktuální růst mimomanželské plodnosti i neúplných rodin je naopak nutné nahlížet optikou diferencujícího se reprodukčního chování české populace.

Protože výzkum odhalil, že mnohé genderové stereotypy i nadále přetrvávají, zůstává otázkou, nakolik jsou reálné volby lidí, co se týče rodičovství a jeho kombinace s pracovním životem, pragmatické a ovlivněné realistickým vyhodnocením zaměstnaneckých, partnerských, sociálně-politických, ekonomických a dalších životních podmínek, nakolik jsou skutečně chtěné a nakolik jsou spíše stereotypní a zažitá tak, že je ne vždy sami promýšlíme. Ačkoliv byla zejména v posledních patnácti letech zavedena v České republice řada legislativních změn ke zrovnoprávnění mužů i žen, a to nejen na trhu práce, ale právě i v péči o děti, pro dlouhodobě větší zapojení otců do péče o děti a účasti na chodu domácnosti a spolu s tím i snižování diskriminace žen na trhu práce bude pravděpodobně zapotřebí v součinnosti s veřejným působením proti genderovým stereotypům také ještě dalších legislativních změn.

Literatura

- Badinter, E. 1998. *Materská láska*. Bratislava: Aspekt.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, G. 1991. *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Billari, F., D. Philipov. 2005. „How long will the postponement of childbearing last?“ Přednáška na konferenci *Postponement of Childbearing in Europe*. Vídeň, 1. – 3. 12. 2005.
- Bradley, H. 1999. *Gender and Power in the Workplace. Analysing the Impact of Economic Change*. London: Macmillan Press LTD.
- Brines, J. 1994. „Economic Dependency, Gender, and the Division of Labor at Home.“ *American Journal of Sociology* 100 (3): 652-688.
- Brines, J. 1993. „The Exchange Value of Housework.“ *Rationality and Society* 5 (3): 302-341.
- Burjánek, A. 2000. *Demografická analýza (Podkladová studie pro Konceptci Magistrátu města Brna)*. Brno: FSS MU. Taktéž na http://www.brno.cz/download/osp/socialni_pomoc_fss/demograficka_analyza/index.php#add2.
- Coltrane, S. 1996. *Family man: Fatherhood, housework, and gender equity*. New York: Oxford University Press.
- Crompton, R. 2002. „Employment, flexible working and the family.“ *British Journal of Sociology* 53: 537-558.
- Crompton, R. (ed.). 1999. *Restructuring Gender Relations and Employment. The Decline of the Male Breadwinner*. Oxford: Oxford University Press.
- Crompton, R., F. Harris. 1998. „Explaining women’s employment patterns: ‘orientations to work’ revisited.“ *British Journal of Sociology* 49: 118-136.
- Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v ČR*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková, M. Musilová. 2000. *Relations and Changes of Gender Differences in the Czech Society in the 90’s*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, R. Radimská, D. Řeháčková. 2002. *Na cestě do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Musilová, M. Linková. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ČSÚ. 2000a. *Pořadí narození dítěte*. Taktéž na http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/4008-01-1993_2000-poradi_narozeni_ditete.
- ČSÚ. 2000b. *Legitimita dětí (děti narozené v manželství a mimo něj)*. Taktéž na [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/4008-01-1993_2000-legitimita_deti_\(deti_narozene_v_manzelstvi_a_mimo_nej\)](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/4008-01-1993_2000-legitimita_deti_(deti_narozene_v_manzelstvi_a_mimo_nej)).
- ČSÚ. 2003a. *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3.2001 – Plodnost*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ. 2003b. *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3.2001 – Plodnost – Hlavní město Praha*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ. 2004. *Zaostřeno na ženy, na muže*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ. 2004. *Faktická manželství v roce 2001*. Praha: ČSÚ. Taktéž na [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/72002F8554/\\$File/2.cast.pdf](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/72002F8554/$File/2.cast.pdf)

- ČSÚ. 2005. http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/podil_deti_narozenych_mimo_manzelstvi_v_letech_1950_2004.
- ČSÚ. 2006. <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/coby03230606.doc>
- Daly, M. 2000. *The Gender Division of Welfare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deutsch, F. M. et. al. 1993. „Husbands at home: Predictors of paternal participation in child care and housework.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 65: 1154-1166.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 28-30.
- Hašková, H. 2003. „Partnerství v rodině.“ Pp. 39-64 in H. Hašková, A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. 2006a. „Diverzita bezdětnosti, jejího výzkumu a jejich společenské reflexe.“ Pp. 11-21 in H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. 2006b. „Zkoumání bezdětnosti, jejího růstu a s ním souvisejících sociodemografických jevů v české společnosti v kontextu zemí střední a východní Evropy.“ Pp. 22-58 in H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. 2003. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hattery, A. 2001. *Women, Work and Family. Balancing and Weaving*. London: Sage Publication.
- Havelková, H. 1996. „Ignored but Assumed. Family and Gender Between Public and Private Realms.“ *Czech Sociological Review* 4 (1): 63-79.
- Hochschild, A. R. 1997. *The Time Bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.
- Hochschild, A. R. (1989) 2003. *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Horna, J. L. A. 1992. „Feministické přístupy v sociologii rodiny.“ *Sociológia* 24 (6): 535-543.
- Chaloupková, J. 2005. Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (1): 57-77.
- Kasalová – Daňková, Š. 2005. *Porodnost a plodnost mimo manželství po roce 1989*. [online]. Praha: Demografie. [cit. 20. 8. 2006] Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=53.
- Kröger, T., J. Sipilä (eds.). 2005. *Overstretched. European families up against the demands of work and care*. Malden: Blackwell.
- Křížková, A. 2002. *Životní strategie manažerek: Případová studie*. Sociologické texty 02:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A. 2003. „Kariérní vzorce žen v managementu. Strategie žen v rámci genderového režimu organizace.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 4: 447-468.
- Křížková, A. (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková. 2005. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A., H. Hašková. 2003. *Veřejné mínění o postavení žen na trhu práce*. [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR [cit 20. 8. 2006]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/917>.
- Kuchařová, V., L. Zamykalová. 2000. *Rovnost příležitostí žen a mužů*. Praha: VÚPSV.
- Kuchařová, V., S. Ettlrová, O. Nešporová, K. Svobodová. 2006. *Zaměstnaní a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV.
- Kuchařová, V., K. Svobodová. 2006. *Sít zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.
- Le Feuvre, N. 2002. *La féminization du monde du travail: incidences et mutations*. Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail.

- Maříková, H. 2002. „Problematická či chybějící opatření ke sladění práce a rodiny“. Pp. 59–76 in M. Čermáková, H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková (eds.). *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2005. „Politiky, čas a peníze.“ Pp. 22-34 in A. Křížková (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2004. „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené II?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3*: 20-21.
- Nakhaie, M. R. 1995. „Housework in Canada: The national picture.“ *Journal of Comparative Family Studies* 26: 409-422.
- Nešpor, Z. R., J. Večerník (eds.). 2006. *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:1. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nešporová, O. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání – Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- Nippert E., E. Christena. 1996. *Home and work: negotiating boundaries through everyday life*. Chicago: University of Chicago.
- Pleck, J. 1993. „Are Family Supportive Employer Policies Relevant to Men?“ Pp. 217–237 in J. C. Hood. *Men, Work and Family*. London: Sage.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rabušic, L. 2004. „Will Tomorrow's Czechs Have the Fewest Children in Europe?“ Pp. 41-60 in P. Mareš (ed.). *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister and Principal.
- Radimská, R. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum 1-2*: 11-14.
- Renzetti, C. M., D. J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Repo, K. 2005. „Combining Work and Family in Two Welfare State Contexts: A Discourse Analytical Perspective.“ Pp. 64-80 in T. Kröger, J. Sipilä (eds.) *Overstretched. European Families up Against the Demands of Work and Care*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Rychtaříková, J. 2001. „Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě.“ Pp. 10-25 in J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová (eds.). *Diferenciacie reprodukčního chování v evropských populacích*. Sociologické texty/Sociological Papers 01:10. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Šalamounová, P. 2006. „Demografické ukazatele časování mateřství a bezdětnost žen v evropských zemích.“ Pp. 59-77 in H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová. *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šalamounová, P., O. Nývlt. 2004. „Podíly bezdětných žen podle dosaženého vzdělání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3*: 16-18.
- Testa, M. R., L. Toulemon. 2005. „Family Formation in France: between Preference and Social Coinstraints.“ Přednáška na konferenci *Postponement of Childbearing in Europe*. Vídeň 1. – 3. 12. 2005.
- ÚZIS. 2004. *Rodička a novorozenec 2002*. Praha: ÚZIS ČR.
- ÚZIS. 2005. *Rodička a novorozenec 2004*. Praha: ÚZIS ČR.
- Večerník, J. 2006. „Hodnoty práce a spokojenost v zaměstnání.“ Pp. 199-214 in Z. R. Nešpor, J. Večerník (eds.). *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:1. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Wallace, C. 2003. „Work Flexibility in Eight European Countries: A cross-national Comparison.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39: 773-794.

Další zdroje dat

Naše Společnost 2004/duben. Dostupné v CVVM SOÚ AV ČR.

ISSP – Family and Changing Gender Roles 1994. Dostupné v datovém archivu SOÚ AV ČR.

ISSP – Family and Changing Gender Roles 2002. Dostupné v datovém archivu SOÚ AV ČR.

European Value Survey 1991. Dostupné v datovém archivu SOÚ AV ČR.

European Value Survey 1999. Dostupné v datovém archivu SOÚ AV ČR.

Gender v managementu – kvalitativní sociologický výzkum (30 polostrukturovaných rozhovorů) postavení žen a mužů v managementu v roce 2006 pro Výzkumný ústav práce a sociálních věcí provedlo oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR.

Manažerky 2001 – kvalitativní sociologický výzkum (15 polostrukturovaných rozhovorů) životních strategií českých manažerek jsem provedla v letech 2001–2002 v rámci projektu Životní strategie v české podnikatelské sféře za podpory Grantové agentury AV ČR.

Muži a ženy na trhu práce 1995 – sociologické šetření pracovních vztahů a postojů mužů a žen (495 mužů a 492 žen) realizované za podpory Grantové agentury ČR.

Muži a ženy s vysokoškolským diplomem 1998 – sociologický výzkum – dotazníkové šetření – života a práce vysokoškoláků a vysokoškolaček (961 mužů a 947 žen) realizovaný za podpory Grantové agentury ČR.

Naše společnost: Výzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce byl proveden oddělením Gender & sociologie a Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR pro Ministerstvo práce a sociálních věcí v roce 2003 na reprezentativním vzorku 521 mužů a 546 žen.

Pracující žena a rodina 1995 (IREX) – sociologický výzkum – dotazníkové šetření – zaměřený na souvislosti mezi rodinným a pracovním životem žen (621 českých žen a 338 slovenských žen), který byl proveden v rámci mezinárodního projektu za podpory programu IREX.

Rodiče 2005 – sociologický výzkum na reprezentativním vzorku 1998 rodičů (mužů a žen), kteří žijí s dětmi do 18 let ve společné domácnosti, provedlo oddělení Gender & Sociologie a Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v rámci projektu Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR, podpořeného GA ČR.

Rodina 1994 – sociologické šetření změn genderových rolí v rodině (503 mužů a 521 žen) provedené v rámci ISSP programu za finanční podpory Sociologického ústavu AV ČR.

Rodina 1996 – sociologický výzkum zaměřený na rodinný život s přesahem do pracovní sféry (705 mužů a 764 žen) realizovaný v rámci Sociologického ústavu AV ČR.

Rodina 2002 – Family and Changing Gender Roles – sociologické šetření změn genderových rolí v rodině (503 mužů a 521 žen) provedené v rámci ISSP programu v Sociologickém ústavu AV ČR.

Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 1991. Praha: ČSÚ. 1991.

Sčítání lidu, domů a bytů v ČR z roku 2001. Praha: ČSÚ. 2001.

Životní strategie v české podnikatelské sféře – kvalitativní sociologický výzkum (35 polostrukturovaných rozhovorů) životních strategií českých malých a středních podnikatelek a podnikatelů jsem provedla v letech 2003 – 2005.

Shrnutí

Předložená studie *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita* představuje výsledky kvantitativního sociologického výzkumu rodičovských strategií kombinace práce a rodiny v životě, který byl proveden v roce 2005 v rámci výzkumného projektu „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“ (podpořen grantem č. 403/05/2474 Grantové agentury ČR na období 2005-2007). Cílovou skupinou kvantitativního výzkumu, jehož výsledky přinášíme v této studii, jsou muži a ženy – rodiče, žijící v rodinách s dětmi do 18 let (včetně). Kvantitativní výzkum podmínek a faktorů, dynamicky působících na kombinaci práce a rodiny, postihl rostoucí variabilitu typů domácností a soužití s dětmi, rodinný cyklus a částečně i měnící se podmínky trhu práce a jejich vliv na rodinu. Dotazníkové šetření provedlo v roce 2005 Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR na reprezentativním vzorku 1998 rodičů (mužů a žen), kteří žijí s dětmi do 18 let ve společné domácnosti. Hlavními znaky, podle kterých byli rodiče vybíráni jsou: pohlaví, věk, vzdělání, region, typ rodiny (úplná, neúplná, pohlaví rodiče v čele). Vycházíme z předpokladu, že každý typ rodinné domácnosti a každý věk dítěte představuje pro rodiče (matky i otce) různé vysoké náklady (časové, finanční, emoční, společenské), přičemž tlak těchto nákladů na kombinaci práce a rodiny se s věkem dítěte (rodinným cyklem) i rodinnou situací mění, a zároveň že tento problém kombinace práce a rodiny je jako problém řešen nejčastěji v rodinách s dětmi do 18 let, kdy děti ještě nejsou (většinou) soběstačné zejména ekonomicky. U části rodin s dětmi do 18 let se dala předpokládat jak zátěž z důvodu péče o děti, tak současně z důvodu péče o staré lidi (sandwich generation). Cílem výzkumu bylo identifikovat strategie a způsoby realizace kombinace práce a rodiny v různých typech rodin, podle socio-ekonomického postavení rodičů a podle fází rodinného cyklu.

Předložené výsledky výzkumu ukazují, že ne vždy se dá hovořit o ženách a mužích jako o homogenní, monolitické skupině. Uvnitř těchto kategorií existují mnohé diference; ty se v případě rodičovství projeví zejména v populaci žen. Můžeme dokonce obecně konstatovat, že možná právě v důsledku překážek a vysokých nároků na kombinaci pracovní a rodinné zátěže zejména u žen jsou ženy oproti mužům mnohem více vnitřně diferencovanou kategorií, ať již jde o životní podmínky, plány, volby či strategie. Diferenciace žen se projevuje nejen na základě věku a významně na základě vzdělání (tak tomu často bylo i v případě mužů), ale také podle počtu dětí a socioekonomického zařazení.

Publikace je rozdělena do pěti tematických kapitol, které analyzují vybrané aspekty současného českého rodičovství z hlediska pracovních a rodinných nároků, podmínek a strategií.

Hana Maříková se ve své kapitole **Rodiče na trhu práce – reálné možnosti i hypotetické volby** zaměřuje na pracovní strategie a význam pracovních rolí v životě současných rodičů. Z genderového

hlediska zkoumá na jedné straně podmínky a bariéry realizace pracovních plánů a aspirací a na straně druhé pak hodnocení významu jednotlivých aspektů práce a spokojenosti s nimi v životě rodičů v závislosti na jejich socioekonomickém statusu, rodinném cyklu a typu rodiny. Cílem kapitoly je odpovědět na otázky po povaze bariér pracovního uplatnění současných rodičů: jak vnímají podmínky a překážky v realizaci jejich pracovních aspirací a jakým způsobem intervenuje pracovní život do jejich možnosti věnovat se rodině a dětem? Reálné volby a preference žen a mužů probíhají celkově odlišně, a to v mezích genderových stereotypů. Existence vlastní rodiny se stále významnou měrou promítá rozdílně do uspořádání, organizace života žen a mužů. Muži kladou větší důraz na pracovní výkon a výsledky, ženy-matky berou vždy v úvahu i rodinnou situaci a možnosti.

Výpovědi rodičů s vyšším vzděláním vyvracejí obecný stereotyp a dokládají, že seberealizace prostřednictvím práce a uspokojení z jejího výkonu nemusí být automaticky realizována na vrub rodiny. Uvádějí totiž dokonce často pozitivní vliv práce na možnost věnovat se dětem. Zároveň se za určitých okolností uplatňuje „obecné“ (genderové) schéma či předpis v tom smyslu, že existuje „typ pečující osoby“ a „typ osoby materiálně zabezpečující rodinu“, které sice v naprosté většině případů odpovídají „jednoduchému“ dělení podle osy „pohlaví“, ale v případě neúplných rodin zde dochází k posunu – muži začínají klást větší důraz na ty podmínky práce, které odpovídají pečovatelskému typu (kratší úvazky apod.), a ženy naopak na materiální zajištění rodiny (tj. delší pracovní úvazky apod.), neboli „jednoduché“ (genderové) schéma se narušuje.

Alena Křížková se v kapitole **Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů** věnuje tématu kombinace práce a rodiny v životě rodičů a klade si otázku, jak vypadají rodičovské ideologie v podobě představ o rozdělení péče a placené práce v životě partnerů? Tyto představy porovnává s realizovanou péčí a pracovním nasazením a obě dimenze, které se vzájemně ovlivňují, zasazuje do rámce rodinného cyklu. Základní otázky této kapitoly jsou tyto: jak současní rodiče vnímají své možnosti kombinovat práci a rodinu ve svém životě, jaké strategie využívají ti, jimž se to daří, jaké jsou hlavní příčiny problémů s integrací pracovní a rodinné zátěže a jaké strategie považují ti, jimž se to nedaří, za efektivní? Neúčast mužů na práci v domácnosti, odpovědnosti za domácnost, výchově a péči o děti a to vše vloženo pouze na bedra žen při časté nedostupnosti služeb, pomoci dalších osob a především peněz je hlavní příčinou problémů zvládat kombinaci práce a rodiny v životě současných rodičů. Hodnocení zvládání kombinace práce a rodiny v životě je silně ekonomicky podmíněno, a to jednak přímo, protože nižší životní úroveň snižuje míru pocitu zvládání tohoto úkolu zejména u žen a nedostatek peněz je nejvýznamnějším faktorem, který způsobuje s kombinací práce a rodiny problémy, jednak nepřímo, protože značná pracovní zátěž (motivovaná z velké části potřebou druhého příjmu nebo ekonomické nezávislosti) spolu s péčí o děti u žen častěji vede k pocitu, že práci a rodinu zvládají jen napůl. Nejdůležitější strategií, jak zvládat kombinaci pracovní a rodinné zátěže, je pro současné rodiče partnerská dělba práce a odpovědnosti. Přitom muži spoléhají více na partnerskou dělbu práce a péče, ženy na vstřícnost zaměstnavatele, využití služeb a dalších osob. Využití flexibilních forem zaměstnání je strategií, kterou za řešení problémů s kombinací práce a rodiny považují zejména ti, kdo jsou v této snaze neúspěšní, tedy buď se jim nepodařilo této možnosti využít, nebo jim to významně nepomohlo. Zároveň to ukazuje na velmi nízkou dostupnost alternativních forem zaměstnání, které by vyhovovaly rodičům v jejich potřebě sladit pracovní a rodinné povinnosti.

Hana Hašková se ve své kapitole **Reprodukční plány a realita rané péče o děti** zaměřuje na úvodní fáze rodinného cyklu v souvislosti se sociodemografickými změnami v naší společnosti po roce 1989. Ve

své kapitole na jedné straně analyzuje jednotlivé dimenze plánování rodičovství, a zejména dopady dvou základních aktuálních změn v reprodukčním chování české populace na rodiny: nárůst mimomanželské plodnosti a odkládání rodičovství do pozdějšího věku. Na straně druhé analyzuje rozdělení rodičovských rolí v rodinách s nejmenšími dětmi, realitu mateřské a rodičovské „dovolené“, využívání veřejných služeb péče o děti a důsledky jejich vzájemné interakce na mateřství a otcovství. Reprodukční chování dříve v daném ohledu spíše homogenní české populace se značně diverzifikuje. Na straně jedné se vyděluje skupina žen (zejména žen s nižším vzděláním), jež zakládá své rodiny stále ještě v relativně nízkém věku, a na straně druhé stále více roste skupina žen (zejména žen s vyšším vzděláním), která odkládá porod svého prvního dítěte až do doby po dosažení 30. roku svého života. Zároveň platí, že ačkoliv narůstá podíl svobodných matek (samoživitelek i kohabitujiících v nesezdaném soužití) ve všech vzdělanostních kategoriích, jsou to častěji ženy s nižším vzděláním, které stojí v čele neúplných rodin. Nárůst nevdaných matek, a především nejsilnější nárůst svobodných matek v nižších věkových skupinách tak nelze interpretovat pouze jako jeden z projevů orientace české populace na „západoevropský styl rodiny“, jehož součástí je i větší obliba faktických manželství. Data z našeho výzkumu také ukázala, že návrat matek z rodičovské „dovolené“ na trh práce se stává stále komplikovanějším. Méně než polovina těch, které čerpaly rodičovskou „dovolenou“, se vrací po skončení rodičovské „dovolené“ ke svému původnímu zaměstnavateli a stále více narůstá mezi navracejícími se na trh práce po rodičovské „dovolené“ podíl nezaměstnaných. Zároveň se ukázalo, že téměř 70 % pečujících, kteří se stali buď nezaměstnanými, nebo nastoupili po rodičovské „dovolené“ k jinému zaměstnavateli, ukončilo rodičovskou „dovolenou“ do tří let věku dítěte a část z nich měla tedy pravděpodobně zákonný nárok na návrat k původnímu zaměstnavateli a zařazení na práci odpovídající jejich pracovní smlouvě.

Jana Bierzová ve své kapitole **Rozdělení domácích prací a péče o děti v rodině** porovnává časové investice matek a otců do péče o děti, práce v domácnosti a placené práce. Analyzuje rozdělení jednotlivých domácích prací a činností spojených s péčí a výchovou dětí a ukazuje míru využití veřejných služeb péče o děti, ale i zapojení dalších osob, zejména širší rodiny. Zřetelně se ukazuje, že v české společnosti stále fungují zažitá schémata a tradiční vzorce rozdělení rolí. Muži v rodinách s dětmi nechávají starost o domácnost velmi často zcela na bedrech žen a jejich péče o děti se soustřeďuje na volný čas dětí, na důležitá rozhodnutí v jejich životě, a to vše zejména u starších dětí. Rodičovství se jeví převážně jako záležitost matek, otcové jsou od dětí stále do jisté míry odděleni. Naše společnost se tudíž v otázkách práce a péče v rodině jeví jako poměrně konzervativní. To se týká jak rozdělení rolí v rodině, tak svěřování dětí do veřejných zařízení nebo do soukromé placené péče. Jen minimum rodin využívá soukromé služby péče o děti, naopak svěřit dítě alespoň na několik hodin babičce je pro mnohé rodiny každodenní zkušeností.

Rády bychom touto publikací ukázaly nejen na stále silnou zakonzervovanost genderových rolí v rodině i na pracovním trhu, ale i na další problém, který se kombinace pracovního a rodinného života bezprostředně týká. Jde o koncept mateřské/rodičovské dovolené. Domníváme se, že jakkoli ustavené užívání pojmu „dovolená“, který má v českém jazyce zcela jednoznačný význam (užívání si volna od práce, nicnedělání, odpočinek apod.), devalvuje a zcela opomíjí péči a práci, kterou toto období (stále ještě zejména pro ženy) představuje. Užívání pojmu „dovolená“ vyjadřuje lhostejný až opovržlivý přístup společnosti, ale i státu, protože jde o oficiální uzákoněné označení, k úkolu výchovy a péče o děti. Souvisí to s jednoznačně vyšší hodnotou, kterou naše společnost přikládá placené práci a pracovnímu výkonu, a s podceněním převážně ženské (neplacené) práce a péče v rodinách. Proto v této publikaci označujeme pojem „dovolená“ v uvozovkách, abychom poukázaly na naše stanovisko neshody s jeho významem a užíváním a upozornily na potřebu redefinice tohoto konceptu.

Summary

This study *Work and Family Roles and How They Are Combined in the Lives of Czech Parents: Plans versus Reality* presents the results of qualitative sociological research on parental strategies for combining work and family life, which was conducted in 2005 as part of the research project 'Combining Work and Family Life from the Perspective of Gender Relations and Social and Employment Policy in the Czech Republic' (supported by grant no. 403/05/2474 of the Grant Agency of the Czech Republic for 2005-2007). The target group of the quantitative research discussed in this study are men and women parents in families with children aged 18 and under. Quantitative research on the conditions and factors that dynamically affect the ability to combine work and family revealed the growing variability of types of households and cohabitation with children, the family cycle, and partly also the changing conditions of the labour market and their impact on the family. A questionnaire survey was carried out in 2005 by the Public Opinion Research Centre at the Institute of Sociology AS CR on a representative sample of 1998 parents (men and women), who live in the same household with children aged 18 and under. The main characteristics that the selection of parents was based on were: gender, age, education, region, and type of family (two-parent, lone-parent, gender of parental head of household). The base assumption was that each type of family household and each age of the child involve varying levels of costs (financial, emotional, social and in terms of time) for the parents (mothers and fathers), and the pressure these costs put on efforts to combine work and family change in relation to the child's age (family cycle) and the family's situation. It was also assumed that the problem of combining work and family usually exists in families with children aged 18 and under, who (usually) are not yet independent, especially economically. Among some families with children aged 18 and under it was possible to assume both the burden of having to care for children and the burden of having to care for elderly family members (the sandwich generation). The objective of the research was to identify the strategies and methods of combining work and family in different types of family according to the socio-economic position of the parents and according to the different stages in the life cycle.

The results of the research show that it is not always possible to speak about men and women as a homogeneous, monolithic group. Within these categories there are numerous differences, which in the case of parenthood are particularly evident in the female population. It can even generally be said that perhaps it is these obstacles and demands affecting the combination of work and family life that women especially face that result in women being a much more internally diversified category than men with regard to living conditions, plans, choices, and strategies. Women are differentiated not just on the basis of age and significantly also on the basis of education (as is often in the case also among men) but also in terms of the number of children they have and socio-economic background.

This study is divided into five thematic chapters, each of which analyses a selected aspect of contemporary Czech parenthood from the perspective of the demands, conditions, and strategies for achieving a work/life balance.

In the chapter on **Parents in the Labour Market – Real Options and Hypothetical Choices**, Hana Maříková focuses on the work strategies and the significance of work roles in the lives of contemporary parents. From a gender perspective she examines on the one hand the conditions and barriers affecting the fulfilment of work plans and aspirations and on the other hand the significance of individual aspects of work and satisfaction with them in the lives of parents in relation to their socio-economic status, family cycle, and type of family. The aim of the chapter is to answer questions about the nature of the barriers to work fulfilment faced by parents, how they perceive the conditions and obstacles affecting the fulfilment of their work aspirations, and how working life intervenes in their ability to devote themselves to their family and children. The real options and preferences of women and men differ entirely and do so along the lines of gender stereotypes. Having a family is still reflected to a significant but varying degree in the ways men and women arrange and organise their lives. Men put greater emphasis on work performance and results, while women – mothers – always take into account their family situation and the possibilities it allows them.

The responses of parents with higher education overturn general stereotypes and show that personal fulfilment through work and satisfaction with work performance need not automatically be achieved at the expense of the family. They often cite the positive influence that work has on their ability to devote themselves to their children. At the same time, under certain circumstances, the ‘general’ (gender) pattern or prescription does apply in the sense that there exists ‘a type who provides care in the family’ and ‘a type who provides for the family’s material security’, which in the majority of cases corresponds to the ‘simple’ division along the axis of ‘gender’, but in the case of lone-parent families there occurs a shift – men begin to put greater emphasis on work conditions that correspond to the ‘caring type’ (part-time work, etc.) and women emphasis being able to materially provide for the family (i.e. longer working hours, etc.), thus breaking the ‘simple’ (gender) pattern.

In the chapter on **How Contemporary Parents Organise and Manage Work and Family Life**, Alena Křížková focuses on the topic of how parents combine work and family life and inquires into the nature of parental ideologies in terms of parents’ ideas about the division of care and paid work between partners. These ideas are compared with real involvement in care and work, and the two, mutually influential dimensions are set in the framework of the family cycle. The basic question in this chapter is how contemporary parents perceive their ability to combine work and family in their lives, what strategies are employed by those parents who manage to combine work and family, what are the main sources of the difficulties with integrating work and family responsibilities, and what strategies are regarded as effective by those who have trouble combining the two spheres of their lives. The primary source of problems with combining work and family in the lives of contemporary parents is the lack of men’s participation in the household and in raising and caring for the children, and the fact that these responsibilities fall to women, given the frequent unavailability of relevant services, the assistance of others, or, especially, money. The evaluation of the ability to combine work and family depends strongly on economic circumstances, in part directly, because a lower standard of living contributes to a reduced sense of being able to cope with this task, especially on

the part of women, and a lack of money is the most important factor behind problems with combining work and family, and in part indirectly, because a substantial work burden (motivated largely by the need for a second income or economic independence) combined with caring for children tends more often in the case of women to lead to the feeling that they are only coping half way with their work and family responsibilities. The most important strategies contemporary parents adopt in order to manage to combine work and family is the division of work and responsibilities between partners. Men rely more on the division of work and care with their partner, and women on an accommodating employer, the use of services, and assistance from other people. The use of flexible forms of employment is regarded as a strategy for solving the problems with combining work and family primary by those who are unsuccessful in their efforts, either because they were unable to take advantage of this possibility or because it did not significantly help them. At the same time this points to the very limited availability of alternative forms of employment that would suit parents trying to reconcile work and family responsibilities.

In the chapter on **Reproduction Plans and the Reality of Early Childcare**, Hana Hašková focuses on the early stage in the family cycle in connection with socio-demographic changes in Czech society after 1989. The author analyses the individual dimensions of planned-parenthood and especially the impact on the family of two current changes in the Czech population's reproductive behaviour: the increase in extramarital fertility and the postponement of parenthood to a later age. The author analyses the division of parental roles in families with small children, the reality of maternity and parental leave, the use of public childcare services, and the effects of the interaction of these factors on motherhood and fatherhood. The reproductive behaviour of the Czech population, which was previously rather homogeneous, has considerably diversified. On the one hand there is an identifiable group of women (especially women with lower education) that are still starting families at a relatively young age, and on the other hand there is an increasingly larger group of women (especially women with higher education) that are postponing childbirth until after their 30th birthday. Although the percentage of single mothers is growing (single mothers raising children on their own or living with a partner) in every educational category, it is more often women with lower education who are at the head of lone-parent families. The increasing number of unmarried mothers, and especially the biggest increase in the number of single mothers in lower age groups, thus cannot be interpreted as just one manifestation of the Czech population's orientation towards a 'West European style of family', a part of which is also the greater popularity of consensual unions. The data from the research also indicate that returning to the labour market after parental leave is becoming increasingly more complicated for mothers. Fewer than one half of those who took parental leave returned to their original employer upon completion of their leave, and an increasing proportion among them have found themselves unemployed when they returned to the labour market after leave. At the same time it was found that almost 70% of parental leave-takers who either become unemployed or began working for a different employer were women who returned from parental leave sometime within the first three years of leave and thus were probably entitled by law to return to their original employer and to obtain a job corresponding to their initial work contract.

In the chapter on **The Distribution of Housework and Childcare in the Family**, Jana Bierzová compares the time mothers and fathers invest in caring for the children, housework, and paid work. She analyses the distribution of individual household tasks and the activities connected with caring for and raising the children, and notes the degree to which public childcare services are used and the involvement of other people in care, especially members of the wider family. It was found that the

established patterns and traditional model of the division of roles still clearly applies in Czech society. Men in families with children often leave the responsibility for the household to women and their care for the children focuses on the children's free time and on important decisions in their lives, especially in the case of older children. Parenthood is manifested primarily as a mother's concern, and fathers are to a certain degree still more removed from children. In questions of work and care in the family Czech society is relatively conservative; this applies both to the division of roles in the family and to the matter of placing children in public childcare facilities or private paid care. Only a minority of families use private paid childcare services, but, on the other hand, leaving the child in the care of a grandmother for at least a few hours is for many families an everyday occurrence. This study should show how entrenched gender roles are in the family and in the labour market, but it also should draw attention to another problem that is directly related to combining work and family life: the term 'maternity/parental leave'. The authors believe that however established the use of the term 'leave' is, in the Czech language its meaning is very straightforward (in Czech the term used for this kind of leave, 'dovolené', connotes the enjoyment of free time from work, doing nothing, relaxation, etc.), and it devalues and entirely ignores the care and work that this period involves (still performed mainly by women). The use of the term expresses the indifferent and condescending stance of society and even the state (because this is the officially established term) towards the tasks of raising and caring for children. This is connected with the higher value that Czech society places on paid work and work performance and the undervaluation of the (unpaid) work and care performed (primarily by women) in the family. The authors use the term throughout the study in quotation marks to express their disagreement with its meaning and use and to draw attention to the need to redefine this concept.

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie *Arbeits- und Familienrollen und deren Vereinbarung im Leben tschechischer Familien: Pläne und Realität* stellt die Ergebnisse der quantitativen soziologischen Untersuchung der Strategien von Eltern bei der Vereinbarung von Arbeit und Familienleben vor, die im Jahr 2005 im Rahmen des Projekts „Vereinbarung von Beruf und Familie hinsichtlich der Gender-Beziehungen sowie der Sozial- und Beschäftigungspolitik der Tschechischen Republik“ (Förderprojekt Nr. 403/05/2474 der tschechischen Förderprojektagentur für den Zeitraum 2005-2007) durchgeführt wurde. Die Zielgruppe der quantitativen Erhebung, deren Ergebnisse in dieser Studie vorgestellt werden, sind Männer und Frauen – die als Eltern in Familien mit Kindern bis einschl. 18 Jahren leben. Die quantitative Untersuchung der Bedingungen und Faktoren, die sich dynamisch auf die Vereinbarung von Beruf und Familie auswirken, erfasst dabei die wachsende Vielfalt der Haushaltstypen und der Kindererziehung, den Familienzyklus und zum Teil auch die sich verändernden Bedingungen auf dem Arbeitsmarkt und deren Einfluss auf die Familie. Die Erhebung wurde im Jahr 2005 vom Meinungsforschungszentrum des Soziologischen Instituts der tschechischen Akademie der Wissenschaften anhand einer repräsentativen Auswahl von 1.998 Eltern (Männern und Frauen), die mit Kindern bis 18 Jahren in gemeinsamen Haushalten leben, durchgeführt. Die Hauptmerkmale, nach denen die Eltern ausgewählt wurden, sind: Geschlecht, Alter, Bildung, Region, Familientyp (vollständig, unvollständig, Geschlecht des Haushaltsvorstandes). Wir gehen von der Voraussetzung aus, dass jede Art des Familienhaushalts und jedes Alter eines Kindes für die Eltern (Väter und Mütter) einen unterschiedlich hohen (zeitlichen, finanziellen, emotionellen, gesellschaftlichen) Aufwand bedeutet, wobei sich der Druck dieser Aufwände auf die Vereinbarung von Beruf und Familie mit dem Alter des Kindes (Familienzyklus) und mit der Familiensituation ändert; gleichfalls gehen wir davon aus, dass das Problem der Vereinbarung von Beruf und Familie am stärksten Familien mit Kindern bis zum 18. Lebensjahr betrifft, da die Kinder in dieser Zeit insbesondere in wirtschaftlicher Hinsicht (meist) noch nicht selbständig sind. Bei einem Teil der Familien mit Kindern bis 18 Jahren war von Belastungen sowohl hinsichtlich der Kindererziehung als auch hinsichtlich der Pflege älterer Personen auszugehen (sog. Sandwich-Generation). Ziel der Untersuchung war es, Strategien und Realisierung der Vereinbarung von Beruf und Familie in verschiedenen Familientypen entsprechend der sozio-ökonomischen Stellung der Eltern und gemäß der Phase des Familienzyklus zu identifizieren.

Die vorliegenden Forschungsergebnisse zeigen, dass Frauen und Männer nicht immer als homogene, geschlossene Gruppen bezeichnet werden können. Innerhalb dieser Kategorien gibt es eine starke Differenzierung, die sich im Falle der Elternschaft insbesondere bei den Frauen äußert. Wir können sogar allgemein feststellen, dass vielleicht gerade infolge der Hindernisse und der hohen Ansprüche an die Vereinbarung der beruflichen und familiären Belastung, denen besonders Frauen ausgesetzt sind, die Frauen gegenüber den Männern eine wesentlich differenziertere Kategorie dar-

stellen, ob es sich nun um Lebensbedingungen, Pläne, Entscheidungen oder Strategien handelt. Die Differenzierung von Frauen äußert sich nicht nur anhand des Alters und insbesondere der Bildung (so wie es oft bei Männern der Fall ist), sondern auch anhand der Anzahl der Kinder und anhand der sozio-ökonomischen Zugehörigkeit.

Die Publikation ist in fünf thematische Kapitel gegliedert, in denen ausgewählte Aspekte der heutigen tschechischen Elternschaft hinsichtlich der Arbeits- und Familienansprüche und der damit zusammenhängenden Bedingungen und Strategien analysiert werden.

Hana Maříková befasst sich im Kapitel **Eltern auf dem Arbeitsmarkt – reale Möglichkeiten und hypothetische Wahlen** mit beruflichen Strategien und mit der Bedeutung von beruflichen Rollen im Leben heutiger Familien. Vom Gender-Standpunkt aus untersucht sie auf der einen Seite die Bedingungen und Hindernisse der Realisierung beruflicher Pläne und Karrierewünsche, auf der anderen Seite steht dann die Auswertung der Bedeutung der einzelnen Aspekte der Arbeit und der Zufriedenheit mit diesen im Leben der Eltern in Abhängigkeit vom sozio-ökonomischem Status, Familienzyklus und Familientyp. Ziel des Kapitels ist eine Antwort auf die Frage nach der Natur der Hindernisse einer beruflichen Verwirklichung heutiger Eltern, sowie auf die Fragen, wie Eltern die Bedingungen und Hindernisse der Realisierung ihrer beruflichen Ziele wahrnehmen und auf welche Art und Weise das Berufsleben in ihre Möglichkeiten zur Gestaltung von Familienleben und Kindererziehung eingreift? Die realen Entscheidungen und Präferenzen von Frauen und Männern weichen dabei im Rahmen der Gender-Stereotypen insgesamt voneinander ab. Die Existenz der eigenen Familie wirkt sich immer noch stark unterschiedlich auf die Lebensorganisation von Frauen und Männern aus. Männer legen größeren Wert auf berufliche Leistung und Ergebnisse, Frauen (Mütter) berücksichtigen stets die Situation und die Möglichkeiten der Familie.

Die Aussagen von Eltern mit höherer Bildung widerlegen das allgemeine Stereotyp und beweisen, dass Selbstverwirklichung durch den Beruf und die Freude am Beruf nicht automatisch zu Lasten der Familie realisiert werden müssen. In diesen Aussagen wird oft sogar der positive Einfluss der Arbeit auf die Möglichkeiten für die Kindererziehung angeführt. Gleichzeitig tritt unter bestimmten Umständen das „allgemeine“ (Gender-bedingte) Schema auf, dem gemäß es den „Typ der fürsorglichen Person“ und den „Typ des materiellen Versorgers“ gibt; dieses Schema entspricht zwar meist der „einfachen“ Trennung anhand der „Geschlechterachse“, im Falle unvollständiger Familien kommt es hier jedoch zu einer Verschiebung – Männer legen hier größeren Wert auf Arbeitsbedingungen, die eher dem fürsorglichen Personentyp entsprechen (Teilzeit usw.), während Frauen eher Wert auf die materielle Versorgung der Familie legen (d.h. Vollzeit usw.), das „einfache“ (Gender-)Schema wird hier also aufgelöst.

Alena Křížková befasst sich im Kapitel **Organisation und Bewältigung des Berufs- und Familienlebens heutiger Eltern** mit dem Thema der Vereinbarung von Beruf und Familie im Leben von Eltern und stellt die Frage, wie Elternideologien in Form der Vorstellungen von der Aufteilung von Kindererziehung und Lohnarbeit im Leben von Partnern aussehen? Diese Vorstellungen vergleicht die Autorin mit der realisierten Auslastung in Kindererziehung und Beruf und fügt diese beiden einander beeinflussenden Dimensionen in den Familienzyklus ein. Die grundlegende Frage dieses Kapitels ist, wie heutige Eltern ihre Möglichkeiten zur Vereinbarung von Beruf und Familie sehen, welche Strategien diejenigen nutzen, denen diese Vereinbarung gelingt, welches die Hauptprobleme bei der Vereinbarung der beruflichen und familiären Belastung sind und welche Strategien diejenigen, denen diese

Vereinbarung nicht gelingt, für effektiv halten? Die mangelnde Beteiligung von Männern an Hausarbeiten, die Verantwortung für den Haushalt und Kindererziehung, die den Frauen aufgehalst wird und die oftmals mangelnde Verfügbarkeit von Dienstleistungen, von Hilfe Dritter und insbesondere von finanziellen Mitteln, stellt die Hauptursache von Problemen bei der Vereinbarung von Beruf und Familie im Leben heutiger Eltern dar. Die Bewertung hinsichtlich der Bewältigung von Beruf und Familie ist stark wirtschaftlich bedingt, und zwar zum einen Teil direkt, da ein geringerer Lebensstandard das Gefühl der Bewältigung dieser Aufgabe insbesondere bei Frauen verringert und Geldmangel hier den wesentlichen Faktor für Probleme bei der Vereinbarung von Beruf und Familie darstellt, zum anderen Teil indirekt, da eine große Arbeitsbelastung (die größtenteils durch die Notwendigkeit eines zweiten Einkommens oder wirtschaftlicher Unabhängigkeit motiviert ist) zusammen mit der Belastung durch die Kindererziehung bei Frauen öfter zu dem Gefühl führt, dass sie Arbeit und Familie nur halb bewältigen. Die wichtigste Strategie zur Bewältigung von beruflicher und familiärer Belastung ist für heutige Eltern Arbeitsteilung und Aufteilung der Verantwortung. Dabei verlassen sich Männer eher auf die partnerschaftliche Arbeitsteilung, Frauen eher auf das Zuvorkommen des Arbeitgebers, die Nutzung von Dienstleistungen und Hilfe Dritter. Die Nutzung flexibler Arbeitsformen ist eine Strategie, die zur Lösung von Problemen bei der Vereinbarung von Beruf und Familie insbesondere von jenen vorgeschlagen wird, die hierbei nicht erfolgreich sind, d.h. denen es nicht gelungen ist, diese Möglichkeit überhaupt zu nutzen, oder denen dies nicht bedeutend geholfen hat. Zugleich weist dies auf das äußerst geringe Angebot an alternativen Arbeitsformen hin, die es Eltern eher ermöglichen würden, Beruf und Familie miteinander zu vereinbaren.

Hana Hašková befasst im Kapitel **Familienplanung und die Realität der frühkindlichen Erziehungsphase** mit der Anfangsphase des Familienzyklus im Zusammenhang mit den sozio-demographischen Veränderungen in unserer Gesellschaft nach 1989. Sie analysiert die einzelnen Dimensionen der Familienplanung, insbesondere die Auswirkungen zweier grundlegender aktueller Veränderungen im Reproduktionsverhalten der tschechischen Bevölkerung auf die Familie: den Anstieg der außerehelichen Fruchtbarkeit und die Aufschiebung der Elternschaft. Auf der anderen Seite wird die Aufteilung der Elternrollen in Familien mit Kleinkindern, die Wirklichkeit des „Mutterschafts- und Elternurlaubs“, die Nutzung öffentlicher Dienstleistungen der Kindererziehung und die Folgen ihrer wechselseitigen Interaktion auf Mutter- und Vaterschaft analysiert. Das Reproduktionsverhalten der früher in dieser Hinsicht eher homogenen tschechischen Bevölkerung ist zunehmend stark diversifiziert. Auf der einen Seite steht hier die Gruppe von Frauen (insbesondere Frauen mit geringerer Bildung), die Familien in relativ jungem Alter gründen, auf der anderen Seite gibt es eine immer größere Gruppe von Frauen (insbesondere Frauen mit höherer Bildung), die die Geburt ihres ersten Kindes in die Zeit nach Erreichung ihres 30. Lebensjahres aufschieben. Gleichzeitig gilt, dass obwohl der Anteil nicht verheirateter (alleinerziehender und in unverheirateter Partnerschaft lebender) Mütter wächst, insbesondere Frauen mit geringerer Bildung in der Rolle des Haushaltsvorstands unvollständiger Familien stehen. Die steigende Anzahl unverheirateter Mütter, und insbesondere der am stärksten steigende Anteil unverheirateter Mütter in den jüngeren Altersgruppen, kann daher nicht allein als Ausdruck der Orientierung der tschechischen Bevölkerung am „westeuropäischen Familienstil“ interpretiert werden, dessen Bestandteil auch eine größere Beliebtheit der Ehe ist. Die Daten unserer Untersuchung zeigten auch, dass die Rückkehr der Mütter vom „Mutterschaftsurlaub“ auf den Arbeitsmarkt immer komplizierter wird. Weniger als die Hälfte der Mütter, die auf „Mutterschaftsurlaub“ waren, kehrt nach Ende des „Mutterschaftsurlaubs“ zu ihrem ursprünglichen Arbeitgeber zurück, und der Anteil der vom „Mutterschaftsurlaub“ auf den Arbeitsmarkt zurückkehrenden Frauen an den Arbeitslosen wird immer größer. Gleichfalls zeigte sich, dass fast 70% der Mütter, die entweder arbeitslos

wurden oder nach ihrem „Mutterschaftsurlaub“ bei einem anderen Arbeitgeber anfangen, ihren „Mutterschaftsurlaub“ bis zum dritten Lebensjahr des Kindes beendeten, so dass ein Teil der Betroffenen wahrscheinlich gesetzlichen Anspruch auf Rückkehr zum ursprünglichen Arbeitgeber in einer Anstellung entsprechend ihres Arbeitsvertrages hatte.

Jana Bierzová vergleicht in ihrem Kapitel **Aufteilung von Hausarbeit und Kindererziehung in der Familie** die zeitlichen Investitionen von Müttern und Vätern in Kindererziehung, Hausarbeit und Lohnarbeit. Sie analysiert die Aufteilung der einzelnen Arbeiten im Haushalt und der mit der Kindererziehung verbundenen Tätigkeiten und zeigt das Maß der Nutzung öffentlicher Dienstleistungen im Bereich der Kindererziehung, aber auch die Einbeziehung weiterer Personen insbesondere aus der Verwandtschaft auf. Es zeigt sich deutlich, dass in der tschechischen Gesellschaft immer noch die traditionellen Muster der Rollenverteilung in der Familie funktionieren. Männer überlassen den Haushalt oft ganz den Frauen und beschränken sich in der Kindererziehung auf die Freizeit der Kinder sowie auf wichtige Entscheidungen im Leben der Kinder, insbesondere der älteren Kinder. Die Elternschaft erscheint überwiegend als Angelegenheit der Mütter, während die Väter immer noch teilweise von ihren Kindern im gewissen Sinne getrennt leben. Unsere Gesellschaft scheint daher hinsichtlich der Hausarbeit und Kindererziehung immer noch recht konservativ zu sein. Dies betrifft sowohl die Rollenverteilung in der Familie, als auch die Nutzung öffentlicher oder privater Einrichtungen in der Kindererziehung. Nur eine Minderheit der Eltern nutzt private Erziehungseinrichtungen, während die zumindest für jeweils einige Stunden genutzte Pflege der Kinder durch die Großmutter für viele Familien eine alltägliche Erfahrung ist. Wir möchten mit dieser Publikation nicht nur auf die immer noch stark vorhandenen Gender-Rollen in der Familie und auf dem Arbeitsmarkt hinweisen, sondern auch auf ein weiteres Problem, das die Vereinbarung von Beruf und Familie unmittelbar betrifft. Es handelt sich um das Konzept des Mutterschaftsurlaubs/Elternurlaubs. Unseres Erachtens stellt die Verwendung des Begriffs „Urlaub“, der mit einer ganz eindeutigen Bedeutung belegt ist (Freizeit genießen, Nichtstun, Erholung usw.), eine Entwertung und grobe Missachtung der Mühe und Arbeit dar, die diese Phase (immer noch überwiegend für Frauen) darstellt. Die Verwendung des Begriffs „Urlaub“ drückt, zumal es sich um einen gesetzlich festgelegten Begriff handelt, eine gleichgültige oder gar verächtliche Haltung der Gesellschaft, aber auch des Staates gegenüber der Aufgabe der Kindererziehung aus. Dies hängt auch mit dem eindeutig höheren Wert zusammen, den unsere Gesellschaft der bezahlten Arbeit und der Arbeitsleistung beimisst, während die überwiegend von Frauen (unbezahlt) geleistete Arbeit in Haushalt und Familie geringgeschätzt wird. Aus diesem Grunde ist der Begriff „Urlaub“ in dieser Publikation in Anführungszeichen angeführt, um unsere Ablehnung der Verwendung dieses Begriffes in diesem Zusammenhang auszudrücken und darauf hinzuweisen, dass dieses Konzept einer Neudefinition bedarf.

Sociologické studie/Sociological Studies

- SS 06:14 A. Křížková (ed.), H. Maříková, H. Hašková, J. Bierzová: Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita; 140 s.
- SS 06:13 H. Hašková: Tři generace bezdětných mužů a žen v české společnosti; 100 s.
- SS 06:12 M. Tuček (ed.), I. Bayer, L. Gatnar, P. Machonin, M. Sedláčková, J. Šafr, O. Špaček: Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti; 200 s.
- SS 06:11 K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová: Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média; 75 s.
- SS 06:10 Y. Leontiyeva (ed.), P. Ezzeddine-Lukšíková, T. Hirt, M. Jakoubek, J. Kocourek, L. Pažejová: Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové); 96 s.
- SS 06:9 J. Šafr: Social Standing and Lifestyle in Czech Society; 70 s.
- SS 06:8 G. Šamanová, M. Škodová, J. Vinopal: Obraz vědy v českém veřejném mínění; 110 s.
- SS 06:7 J. Šafr, M. Sedláčková: Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření; 93 s.
- SS 06:6 L. Linek, Š. Pecháček: Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL; 48 s.
- SS 06:5 D. Hamplová (ed.), K. Zeman, B. Řeháková, V. Polášek, E. Soukupová: Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti; 92 s.
- SS 06:4 H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová: Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě; 153 s.
- SS 06:3 P. Rakušanová, B. Řeháková: Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu; 80 s.

- SS 06:2 Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990; 108 s.
- SS 06:1 Z. R. Nešpor, J. Večerník (eds.): Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie; 278 s.
- SS 05:06 J. Stachová: Občanská společnost v regionech České republiky; 51 s., 71 Kč
- SS 05:05 P. Rakušanová: Civil Society and Participation in the Czech Republic; 47 s., 113 Kč
- SS 05:04 A. Křížková (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková: Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie; 91 s., 156 Kč
- SS 05:03 T. Kostecký, J. Vobecká (eds.): Regionální elity 2004; 152 s., 150 Kč
- SS 05:02 T. Kostecký: Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – Patterns, Trends, and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns; 104 s., 206 Kč
- SS 05:01 B. Řeháková: Measuring Value Orientations with the Use of S.H. Schwartz's Value Portraits; 47 s., 113 Kč
- SS 04:11 J. Černý, M. Sedláčková, M. Tuček: Zdroje utváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989; 101 s., 121 Kč
- SS 04:10 M. Hájek (ed.): Hierarchy as the Strength and Weakness of Communist Rule. The Legacy of Communist Rule IV: A Volume of Papers from the Seminar Held in Prague on September 11–12, 2003; 167 s., 187 Kč
- SS 04:09 K. Vlachová, B. Řeháková: Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie; 39 s., 71 Kč
- SS 04:08 A. Křížková: Životní strategie podnikatelek a podnikatelů na přelomu tisíciletí; 63 s., 112 Kč
- SS 04:07 J. Chaloupková, P. Šalamounová: Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě; 60 s., 94 Kč
- SS 04:06 D. Hamplová: Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory; 43 s., 81 Kč
- SS 04:05 Z. R. Nešpor (ed.): Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství; 115 s., 114 Kč

- SS 04:04 J. Večerník: Structural Tensions in the Interface between the Labour Market and Social Policy in the Czech Republic; 87 s., 116 Kč
- SS 04:03 T. Kostecký, D. Čermák: Metropolitan Areas in the Czech Republic – Definitions, Basic Characteristics, Patterns of Suburbanisation and Their Impact on Political Behaviour; 57 s., 148 Kč
- SS 04:02 S. Pikálková (ed.): Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině; 152 s., 191 Kč
- SS 04:01 L. Linek: Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice; 73 s., 109 Kč

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- přístup k datům ze sociologických výzkumů: Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné „on-line“ bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR: Řada publikací je dostupná „on-line“ v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd: Adresář [www](http://www.soc.cas.cz/) odkazů na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

SDA Info — Informační bulletin Archivu

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází nepravidelně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zasílání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. 221 183 231; fax 222 221 658

e-mail: archiv@soc.cas.cz; Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 221 183 231, fax: 222 221 658, e-mail: archiv@soc.cas.cz, Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem Akademie věd ČR.

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci střední a východní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati
- metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Časopis je citován v Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS), v počítačové databázi Social SciSearch a v aktuálních oznámeních Research Alert, publikacích Institute of Scientific Information (ISI), USA.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>
Vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky).

Cena jednoho výtisku je od roku 2007 75 Kč bez DPH. Předplatné na rok je 450 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review - redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,

tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143

e-mail: sreview@soc.cas.cz, prodej@soc.cas.cz

Sociologická knihovna

Knihovna vznikla oddělením od Knihovny Filozofického a Sociologického ústavu AV ČR, která byla zničena povodní v létě 2002. Po dlouhé době, která byla vyplněna snahou o náhradu velkých ztrát na knižním fondu způsobených povodní a budováním nových prostor v přízemí budovy Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici, se zejména díky darům mnoha domácích i zahraničních jednotlivců i institucí podařilo nově vybudovat samostatnou Sociologickou knihovnu. Je koncipována jako moderní oborová knihovna a má sloužit jak vědeckým pracovníkům, tak studentům a široké akademické veřejnosti. Dary a příspěvky na její další budování jsou vítány. V souvislosti s otevřením nové knihovny v dubnu 2004 vydal Sociologický ústav AV ČR publikaci, která zachycuje její budování od povodní až k jejímu zpřístupnění veřejnosti v dubnu 2004.

Kde nás najdete?

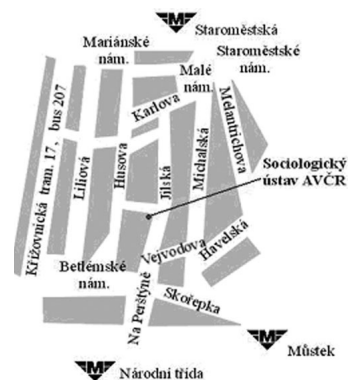
V centru Prahy v blízkosti metra B – stanice Národní třída, v budově Sociologického ústavu Akademie věd ČR,
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: +420 222 221 753,
221 183 111 (provolba)
fax: +420 222 220 143
e-mail: socmail@soc.cas.cz
URL: <http://www.soc.cas.cz>

Otevírací doba:

pondělí – čtvrtek 9-18 hodin
pátek 9-14 hodin

Kontakty:

Mgr. Nela Hesová — tel. 221 183 568, Nela.Hesova@soc.cas.cz
Ing. Eva Mikolášová — tel. 221 183 568, Eva.Mikolasova@soc.cas.cz
Mgr. Radka Taucová — tel. 221 183 567, Radka.Taucova@soc.cas.cz
Studovna: tel. 221 183 569, knihovna@soc.cas.cz

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR

Recenzovaný časopis, který se primárně zaměřuje na oblast výzkumu veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti i aktuálnost témat. Analytické stati čerpají zejména z dat z kontinuálního šetření veřejného mínění CVVM.

Časopis vychází dvakrát ročně, je distribuován zdarma. Elektronickou verzi a další informace naleznete na <http://www.cvvm.cas.cz/>

Naděžda Čadová, Miloš Paleček (eds.), Jan Červenka,
Lenka Svobodová, Jiří Vinopal

Jak je v Česku vnímána práce

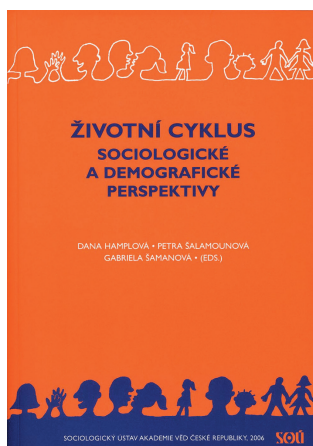
Publikace, která je výsledkem spolupráce odborníků z Výzkumného ústavu bezpečnosti práce a Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR, si klade za cíl seznámit čtenáře s pojmem kvalita pracovního života, s jeho vztahem ke kvalitě života obecně i s různými přístupy a pojetími daných kategorií. Kvalita pracovního života však není mapována pouze v teoretické rovině, ale hledá i odpověď na otázku, jak lze kvalitu pracovního života zkoumat v empirických sociologických šetřeních. Svému čtenáři tato publikace nabízí řadu informací o kvalitě pracovního života v českém prostředí i o proměnách, kterými pracovní sféra prošla v letech 1989 až 2006, a to jak objektivně, tak také v subjektivním vnímání českých občanů. Jádrem publikace tvoří podrobná analýza výsledků empirického šetření „Kvalita pracovního života“, které v září 2005 provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR. Dané výsledky vytvářejí obraz, jak občané České republiky v současnosti práci vnímají, jak ji hodnotí i jak jsou se svou prací spokojeni.

Cena publikace je 226,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 228 s.

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2006.

Distribuce: CVVM, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: cvvm@soc.cas.cz, nebo Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz, <http://www.soc.cas.cz/>

Dana Hamplová, Petra Šalamounová, Gabriela Šamanová (eds.)

Životní cyklus – sociologické a demografické perspektivy

Kniha se věnuje problematice životního cyklu se zvláštním důrazem na rodinu a její postavení v různých fázích lidského života. Od předchozích prací na toto téma se liší důrazem na demografický a ekonomický aspekt, kombinací kvantitativní a kvalitativní metodologie a zahrnutím témat, která dosud nebyla v popředí zájmu. Zvýšená pozornost patří i „nestandardním“ životním drahám. Publikace se snaží postihnout vývoj moderní rodiny a upřesnit její funkci pro moderního člověka v širším teoretickém rámci. Je rozdělena do několika celků

a pokrývá životní cyklus od hledání partnera a odchodu od rodičů, formování vlastní rodiny, popřípadě rozpadů manželských či partnerských svazků až po stáří a s ním spojená témata.

Cena publikace je 262,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 307 s.

Daniel Kunštát (ed.)

České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti

Publikace je souborem odborných statí, který si klade za cíl poskytnout komplexní přehled o výsledcích kontinuálních výzkumů veřejného mínění prováděných CVVM SOÚ AV ČR, a to na pozadí teoretického diskurzu pojmů jako veřejnost, veřejné mínění či média a s přihlédnutím k základním metodologickým otázkám. Širší společenský a historický kontext tvoří ve spojení s analýzami dat z konkrétních šetření v českém prostředí unikátní příspěvek k aktuálním tématům i otázkám výzkumu veřejného mínění. Kniha je určena především profesionálním uživatelům výstupů výzkumů, tj. zejména novinářům, sociologům a politologům. Důraz na vysvětlení terminologie a metod, stejně jako přehledné uspořádání textů však ocení též studenti a učitelé společenských vědních oborů.

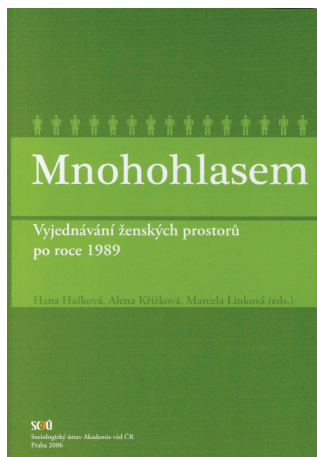
Cena publikace je 229,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 226 s.

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2006.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR: <http://www.soc.cas.cz/>

Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková (eds.)

Mnohohlasem

Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989

Publikace „Mnohohlasem“ se pro svou vysokou informativní hodnotu a jako reprezentace mnohostranných aktivit proženských a feministických skupin jistě setká s pozitivním ohlasem u vědecké, politické a aktivistické čtenářské obce. Kniha dokumentuje, že za zdánlivým nezáměrem českých žen o feminismus se skrývá odmítání diskriminujícího „nálepkování“ ze strany jeho odpůrců. „Kdo dává jméno, je v nadřazeném stavu k pojmenovanému“ (I. Noble), a proto není pro ženy snadné si označení přivlastnit v pozitivním smyslu. Rozhodující je proto široké zapojení do proženských aktivit – představa „fragmentace hnutí“

se při čtení textů rychle mění v obraz její rozmanitosti a dynamičnosti. Zvolený feministickoempirický přístup většinou vychází z existence „mužů“ a „žen“, ukazuje se ale také, že v genderu není nic jednoznačné. (Prof. Dr.phil. Gerlinda Šmausová, Priv.-Doz.)

Publikace se zabývá tématem, jehož systematické pokrytí je nutné nejen pro budování odborného diskursu genderových studií u nás, ale také pro úplnější poznání transformačních procesů v České republice po roce 1989. Svým rozsahem a tématem je tato publikace důležitým zdrojem především pro vysokoškolské studující a vyučující v kursech genderových studií, médií, sociálních hnutí a politicko-ekonomické tranzice. Při vzrůstajícím zájmu médií o otázky rovných příležitostí v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie bude zajímat i mediální pracovníky a pracovnice a vzdělanou veřejnost. (M.A. Mgr. Libora Oates-Indruchová, Ph.D.)

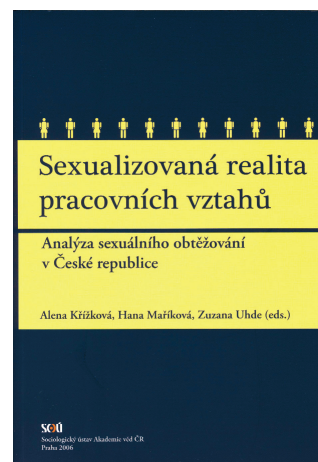
Cena publikace je 231,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 331 s.

Alena Křížková, Hana Maříková, Zuzana Uhde (eds.), Marie Čermáková, Radka Dudová, Barbara Havelková

Sexualizovaná realita pracovních vztahů

Analýza sexuálního obtěžování v České republice

Sexuální obtěžování představuje jeden z projevů a současně jednu z příčin genderové nerovnosti na trhu práce. Tento jev má vliv na finanční ohodnocení, možnosti postupu, rovnost příležitostí žen a mužů v zaměstnání, ale i na jednotlivé faktory pracovního prostředí a organizační kultury. Nejedná se ovšem o úzce vymezený pojem, naopak sexuální obtěžování zahrnuje širokou škálu možných nátlaků vytvá-

řejících nepřátelské a stresující prostředí, což často vede oběti k opuštění zaměstnání právě z důvodů dlouhotrvajících tlaků a systematického snižování sebevědomí, které následně nemusí mít explicitně sexuální podtext. Fenomén sexuálního obtěžování představuje jeden z hlavních instrumentů prosazování mužské dominance a působí jako nástroj systematického snižování statusu žen v zaměstnání. V obecném povědomí veřejnosti je ale sexuální obtěžování často vnímáno jako ryze soukromá záležitost, čímž jsou zásadním způsobem popírány mocenské vztahy, které mají v problematice obtěžování a sexuálního obtěžování rozhodující význam.

Kniha *Sexualizovaná realita pracovních vztahů* je výsledkem sociologického výzkumu obtěžování z důvodu pohlaví a sexuálního obtěžování, který realizovalo oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR. Autorky prezentují jednak teoretická východiska výzkumu, jednak analýzy jednotlivých studií, které byly zaměřeny na konkrétní typ aktérů: zaměstnanci a zaměstnankyně jako celek, vedení podniků a organizací, oběti obtěžování a sexuálního obtěžování, zástupci a zástupkyně odborů. Kniha obsahuje rovněž vysvětlení právních souvislostí problematiky sexuálního obtěžování v českém a evropském právu. Součástí publikace je slovníček pojmů.

Cena publikace je 146,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 156 s.

Milan Tuček a kol.

České elity po patnácti letech transformace

Publikace „České elity po patnácti letech transformace“ zahrnuje tři na sebe navazující studie. První, jejímž autorem je Ivo Bayer, je věnována přehledu klasických a především pak současných přístupů k problematice elit ve společnosti a přináší českému čtenáři řadu nových informací o probíhajícím diskursu v dané oblasti sociologického poznání. Druhá studie, kterou napsal Pavel Machonin s přispěním dalších autorů, je věnována faktograficky podloženému vývoji ekonomických a politických elit během postsocialistické transformace. Třetí studie Milana Tučka analyzuje současné ekonomické elity na základě dat ze stratifikačních šetření mobility, životních strategií, hodnotových orientací, životní úrovně a aktivit volného času a srovnává je s celkem populace.

Cena publikace je 236,- Kč bez DPH + poštovné a balné, 107 s.

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2006.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR: <http://www.soc.cas.cz/>

<http://www.socioweb.cz>

<http://www.socioweb.cz>

SOCIOweb
Sociologický webzín

>>>editorial>>>teorie pro všechny>>>aktuality>>>diskuse>>>kulatý stůl>>>odkazy

Vydává: Sociologický ústav AVCR - www.soc.cas.cz

editorial
Milé čtenářky, milí čtenáři,

Jednotlivá myšlenkou současného čísla Sociowebu je proměňující se charakter politického života jeho reflexy v teoretické literatuře a empirickém bádání. Pro svá zamýšlení jsme si vybrali aktuální společenská témata, avšak pokusili jsme se je uchopit v širším teoretickém kontextu.

Jedním z neaktuálnějších témat sociologie a společenských věd vůbec je v současné době zkoumání efektů mnohavrstevného a komplexního procesu evropeizace. Příspěvek „Na cestě ke Smlouvě planý slib?“ nabízí evropeizace z pohledu...

Dalším horkým tématem je politice, další příspěvek se zabývá základní a protichůdné teoretické přístupy k hodnocení účasti žen v politice.

Další příspěvek „Zkoumání efektů mnohavrstevného a komplexního procesu evropeizace. Příspěvek „Na cestě ke Smlouvě planý slib?“ nabízí evropeizace z pohledu...“

Příspěvek „Sociální dialog v kontextu evropeizace“

kontakt
Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky

Redakční rada:
Daniel Čermák
Anna Gabrielová
Iva Chludilová

Petr Sunega

<http://www.soc.cas.cz>

SOU Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

english Home >> Výzkumná oddělení Vyhledávání

Gender & sociologie

Kdo jsme
Projekt
Aktuality
Lidé

Vedoucí oddělení:
PhDr. Marie Čermáková
Mgr. Alena Křížková

Členky oddělení:
Bc. Jana Hampejsova

Další informace
Oddělení
řešené projekty
ukončené projekty

Odkazy Mgr. Marcela Linková

<http://www.zenyaveda.cz>

NkC ženy a věda

národní kontaktní centrum

english mapa webu

odběr newsletteru: @ [input] přihlásit [input] hledej [input]

home databáze projekty podpora VaV dokumenty odkazy o nás

aktuality

diskuzní fórum
newsletter
vícě>>> archiv>>>

INWES REGIONAL SYMPOSIUM ON WOMEN SCIENTIST AND ENGINEERS OF NEW EU COUNTRIES AND EAST EUROPE
Held in Wroclaw, Poland on July 2nd-4th, 2007. The conference is a one-time event that is expected to produce long-term outcomes of collaboration, networking, and development of leadership skills for women of the former East Bloc and for the other participants joining the event. It plans to invite representatives of women scientists and engineers from all countries of East Europe and Russia, some of Asia and Africa, the Board members of INWES and several other women and men who will receive the general invitation to attend.

Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita

Alena Křížková (ed.), Hana Maříková, Hana Hašková, Jana Bierzová

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 06:14

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: Adam studio, Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Praha 2006

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz